

สะท้อนออกมาในกระบวนการทำงาน การดำเนินงานดังกล่าว ถือเป็นหลักปฏิบัติในหลายครั้งของการประชุม ในช่วง ปี 2541 – 2542

แนวคิดการทำงานในลักษณะพหุภาคีดังกล่าวอาจจะต่างจากภาพลักษณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนหรือเอ็นจีโอที่คนทั่วไปมองความสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะเป็นความขัดแย้ง อาจจะเป็นเพราะการก่อเกิดมูลนิธิ คุณสุรเดช ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่มีบทบาทในมูลนิธิเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และมองเห็นความสำคัญกลไกรัฐที่มีอยู่ในทุกพื้นที่ซึ่งจะมีผลในการเอื้อให้เกิดขบวนการทำงานชุมชนที่ครอบคลุม

สำหรับการมีส่วนร่วมกับหน่วยงานสาธารณสุขแล้ว นับได้ว่ามูลนิธิมีข้อได้เปรียบ ซึ่งเลขามูลนิธิได้มีบทบาทสำคัญทั้งสองหน่วยงาน คือ การเป็นเลขามูลนิธิและเป็นผู้บริหารในสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด แต่ผลความร่วมมือยังไม่ไปสู่ความร่วมมือเชิงนโยบาย เป็นเพียงความร่วมมือเฉพาะกิจในบางเรื่องบางโครงการเท่านั้น ไม่มีความร่วมมือในระดับนโยบาย ตัวอย่างความร่วมมือเฉพาะกิจ เช่น การตรวจสอบมาตรฐานอาหารปลอดภัย ซึ่งสำนักสาธารณสุขทำหน้าที่ตรวจสอบมาตรฐานผลิตภัณฑ์ปลอดภัยให้กับกลุ่มที่มูลนิธิไปส่งเสริมให้ทำ ความร่วมมือในโครงการคุ้มครองผู้บริโภคในเรื่องอาหารปลอดภัย หรือความร่วมมือในการจัดงานรณรงค์ เช่นงานมหกรรมสุขภาพจังหวัดพิจิตร

● กลยุทธ์การทำงานร่วมผ่านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แม้ว่าในเชิงความร่วมมือระหว่างหน่วยงานยังไม่มีชัดเจนในรูปการทำงานองค์กรร่วมระดับจังหวัด แต่มูลนิธิได้ประยุกต์รูปแบบความร่วมมือจากลักษณะหน่วยงานเปลี่ยนไปเป็นลักษณะปัจเจกบุคคล ดังจะเห็นได้จากบุคลากรในหน่วยงานสาธารณสุขเข้ามาเป็นอาสาสมัครให้กับมูลนิธิในการทำงานหลายประเด็น เช่น กลุ่มแสงตะเอยซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรที่มีการรวมตัวกันของพี่เลี้ยงเยาวชน มีนายพิเชฐ เชื้อวีระชน เข้ามาเป็นอาสาสมัครด้านการเกษตร มีนักวิชาการสำนักงานสาธารณสุขที่ดำเนินการส่งเสริมการเกษตรปลอดภัยฯ ในพื้นที่ เช่น นายวรพล เลือดทหาร เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยหนองสะเดา นายธวัช กนกเทศ นักวิชาการจากสำนักงานสาธารณสุขอำเภอตะพานหิน นางสาวลำไย บัวดี เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการลดเลิกการใช้สารเคมีในอำเภอโพธิ์ประทับช้าง

(3) บทบาทเชิงการสื่อสารของบุคคลต่าง ๆ ในเครือข่าย ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารการเกษตร ไม่ใช้สารเคมีของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร

ก) บทบาทเบื้องต้นของบุคคลในเครือข่าย

● แกนนำเครือข่าย แกนนำเครือข่ายของชมรมเกษตรธรรมชาติ และอาหารปลอดภัย เป็นแกนนำที่เป็นผู้ประสานในแต่ละอำเภอหรือตำบล มีบทบาทสำคัญคือ เป็นบุคคลที่ดำเนินกิจกรรมต่างของเครือข่ายทั้งในการสื่อสารกับสมาชิก และตัดสินใจดำเนินการต่างๆ ภายในกลุ่มระดับตำบลและอำเภอ และมีบทบาทเป็นตัวแทนในพื้นที่เข้ามาประชุมระดับจังหวัดเพื่อนำเสนอการดำเนินงานที่

สอดคล้องกับพื้นที่ หรือเสนอโครงการร่วมกันเพื่อขอการสนับสนุนเป็นภาพรวมของจังหวัด เมื่อได้รับการสนับสนุน จึงมาปรึกษาร่วมกัน แบ่งพื้นที่ทำงาน และการประสานร่วมกันระดับจังหวัด

- สมาชิกเครือข่าย คือ บุคคลที่เข้าเป็นเครือข่ายในพื้นที่ระดับตำบล และอำเภอ นอกจากนี้ สมาชิกบางส่วนยังเป็น สมาชิกของเครือข่ายตามประเด็นที่ตนเองสนใจ เช่น เครือข่ายองค์กรการเงิน เครือข่ายธุรกิจชุมชน เครือข่ายทรัพยากร เครือข่ายผู้สูงอายุ เป็นต้น

- พันธมิตร ได้แก่ มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรที่ได้วางบทบาทเป็น พันธมิตรให้กับกลุ่มและเครือข่าย คือ มีส่วนช่วยในการต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูลต่าง ๆ ผ่านเวทีการประชุม โทรศัพท์ พุดคุย และการส่งเอกสาร การพัฒนาบุคลากร ผ่านการอบรมต่าง ๆ การสนับสนุนด้านงบประมาณ เป็นต้น

ข) ทบาทเชิงการสื่อสาร บทบาทของกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวต่อต่างๆในเครือข่าย คือ

- ล่าม ได้แก่ มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร เป็น องค์กรที่ทำหน้าที่ ส่งต่อข้อมูลให้กับเครือข่าย และรับข้อมูลในเครือข่ายมาให้กลุ่มได้รับรู้ทั่วกัน

- สะพาน ได้แก่ แกนนำในแต่ละพื้นที่ทั้งระดับตำบล/อำเภอ และแกนนำแต่ละประเด็น ต่าง ๆ โดยมีการสังกัดกลุ่ม/องค์กรต่างๆในพื้นที่ และทำหน้าที่ในการประสานงานกับกลุ่มในเครือข่ายหรือในสมาชิกของตนเอง

(4) ถ้าวเคราะห์การสื่อสาร ตามแนวคิดของ เดวิท แมทิวส์ (1996) ซึ่ง จูริวดี เสนาคำได้แปล และเรียบเรียง ในเรื่องแนวคิดองค์ประกอบของประชาสังคมและเกณฑ์ในการวัด โดยมีรายละเอียดคือ

) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ในกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯ พบว่ามีเวทีประชุมทางการบ่อยครั้ง ในหลากหลายประเด็น ในระดับจังหวัด ในปี 2541 – 2543 จนในปี 2543 พบว่าบุคลากรที่ได้เข้าร่วมประชุมมีการก่อตั้งเป็นกลุ่มต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ตามความสนใจของแต่ละบุคคล และตามพื้นที่แต่ละบุคคลอยู่ ในช่วงหลัง ในปี 2545 – 2546 ลักษณะองค์กรในภาพองค์กรร่วมจึงเริ่มเกิดขึ้น และอยู่ในระหว่างการจัดรูปองค์กรร่วมกัน

) กระบวนสำคัญของชุมชน ในการทำงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรให้ความสำคัญกับกระบวนการและความต่อเนื่องของงานเป็นหลัก พบการทำงานที่ให้ความสำคัญอย่างเป็นขบวนการในหลายกรณี เช่น

- การทำงานเกษตรปลอดสารพิษ เกิดขึ้นครั้งแรกในลักษณะการจัดเวทีระดับจังหวัดที่มีบุคคลหลากหลายที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมพุดคุยในปี 2541 ซึ่งมีการจัดประชุมประมาณ 3 ครั้ง จึงเริ่มมีการจัดองค์กร แต่ในระยะเวลาดังกล่าวยังมีองค์กรไม่ชัดเจนนัก ต่อมามีการทำงานในพื้นที่ระดับหมู่

บ้าน ต่อมา มีการขยายการทำงานเป็นตำบล พร้อมกับมีการพูดคุยอย่างต่อเนื่อง มีการพัฒนาศักยภาพผ่านการดูงานและประชุมอย่างบ่อยครั้ง จึงเริ่มมีการขยายพื้นที่เป็นอำเภอ และเพิ่มจำนวนอำเภอ ขึ้น จนครอบคลุมทั้งจังหวัดตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาอย่างเป็นกระบวนการ

- กรณีศูนย์กระจายกาน้ำตาล เมื่อส่งเสริมไปแล้วพบว่ามีปัญหาในเรื่องปัจจัยการผลิตในปี 2543 ชุมชนฯและมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรจึงได้ติดต่อจากน้ำตาลราคาถูก โดยเจ้าหน้าที่มูลนิธิ ฯ เป็นตัวแทนผู้ติดต่อซื้อขายให้กับเกษตรกร ต่อมาเมื่อการทำงานได้ขยายพื้นที่ขึ้น สมาชิกมีการใช้กาน้ำตาลเพิ่มขึ้น จึงได้จัดทำศูนย์กระจายกาน้ำตาลในปี 2544 ทำการซื้อขายเป็นระบบที่ชัดเจนขึ้นทั้งกระบวนการและสถานที่ ต่อมาเมื่อพบว่าสมาชิกต้องการเข้ามาถือหุ้น ในปี 2545 จึงเริ่มมีการเปิดให้มีการถือหุ้น และขยายระบบจากการมีศูนย์กระจายกาน้ำตาลเพียงในระดับจังหวัด เป็นศูนย์ย่อยในระดับอำเภอและตำบล โดยกลุ่มย่อยเหล่านี้มีอิสระในการจัดการกลุ่มของตนเอง

- กรณีการทำงานหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน ในปี 2544 ที่เริ่มต้นตั้งแต่การดูงาน ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานในปี 2543 มีการมาพูดคุยกันในห้อง จนถึงการร่างหลักสูตร วิทยากรกระบวนการการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง มีการคัดเลือกปราชญ์ชาวบ้าน เริ่มเปิดสอนในเดือนกันยายน 2544 รุ่นที่ 1 ต่อมา มีการเปิดเรียน จนถึงรุ่นที่ 9 ในปี 2546

- กรณีเครือข่ายการพึ่งตนเองด้านเมล็ดพันธุ์ ที่เมื่อมีการส่งแกนนำไปดูงาน ที่สุพรรณบุรี ในเดือนมีนาคม 2545 แล้วมีการส่งแกนนำไปอบรม คัดเฉพาะหัวกะทิที่จะมาเผยแพร่ต่อไปจริง ๆ จนเริ่มมีกระบวนการถ่ายทอดผ่านการอบรมต่าง ๆ จนมีการพัฒนาเป็นศูนย์เมล็ดพันธุ์เพื่อการพึ่งตนเอง

) ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ในการทำงานพัฒนาคุณภาพชีวิต พบว่า แต่ละคนสามารถเริ่มในสิ่งที่ตนเองถนัดได้ เช่นในกรณีเมล็ดพันธุ์ พบว่า คุณสินชัย บุญอาจ แกนนำจากอำเภอตะพานหิน สนใจในเรื่องเมล็ดพันธุ์ ชุมชนเกษตรธรรมชาติจึงได้จัดงบประมาณในการไปฝึกอบรมให้ และเมื่อกลับมาชุมชนฯได้สนับสนุนกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง กรณีเครือข่ายโพทะเลร่วมใจพัฒนา นำโดยนายสมบัติ จันทร์เชื้อ ได้เคยทำผ้าป่าต้นไม้ช่วยเหลือน้ำท่วม เมื่อคราวเครือข่ายประสบปัญหาน้ำท่วมในปี 2538 ต่อมาในปี 2545 ที่ผ่านมามีเครือข่ายชมรมเกษตรธรรมชาติในพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมหนัก พบปัญหา นายสมบัติจึงได้เสนอความคิดในการทำผ้าป่าต้นไม้ มูลนิธิฯและชมรมเกษตรธรรมชาติจึงได้ประสานงานและสนับสนุนงบประมาณให้นายสมบัติ จันทร์เป็นแกนนำในการจัดผ้าป่าต้นไม้ช่วยเหลือน้ำท่วม

(5) สิ่งที่ได้เรียนรู้ จากการสรุปบทเรียนกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร

- เวทีประชุมไม่เพียงพอสำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมที่นำไปสู่การลดเลิกการใช้สารเคมี ผลจากการสรุปบทเรียนการทำงานของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิชิต พบว่า ช่องทางการสื่อสารที่มูลนิธิใช้ในการดำเนินงานช่วงแรกนั้น เป็นเวทีประชุมจำนวนมาก ทั้งการประชุมค้นหาทางออกปัญหาการใช้สารเคมี การประชุมในโครงการสวัสดิการเร่งด่วนเพื่อผู้ยากลำบาก ผลที่เกิดขึ้นจากการประชุมดังกล่าว คือ การได้รู้แนวทางปัญหาและทางออกอย่างกว้าง ๆ และได้รู้จักแกนนำที่สำคัญ แต่ผลในเชิงพฤติกรรมการลดการใช้สารเคมียังพบน้อยมาก

- กระบวนการอบรมอย่างต่อเนื่องและใช้กระบวนการมีส่วนร่วมสามารถปรับเปลี่ยนแนวคิดเกษตรกรได้ โดยเมื่อชมรมเกษตรธรรมชาติ มีการเปลี่ยนแปลงการปรับเปลี่ยนเกษตรกรไปเป็นหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน การประชุมที่ย้ายจากระดับจังหวัดไปสู่การประชุมในพื้นที่จริงของเกษตรกร ทำให้เกิดผลในเชิงพฤติกรรมการลด เลิกการใช้สารเคมีชัดเจนขึ้น

นอกจากนี้ระดับการมีส่วนร่วมยังเป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้วย เนื่องมาจากรูปแบบกระบวนการสื่อสารในลักษณะดังกล่าว แกนนำเกษตรกรได้เข้ามาวางรูปแบบกิจกรรมการสื่อสารนั้น ๆ ด้วยตนเอง เจ้าหน้าที่มูลนิธิเพียงเป็นผู้ตั้งคำถาม แกนนำเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การเลือกผู้เข้าร่วมประชุม การกำหนดประเด็น เป็นวิทยากร โดยเฉพาะการอบรมหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน แกนนำเกษตรกรในพื้นที่เป็นคนค้นหาผู้มาเรียน พามาส่ง จนกระทั่งมารับกลับเมื่อเรียนจบหลักสูตรแล้ว ก่อให้เกิดความหลากหลายของผู้เข้าร่วม ที่ไม่ใช่เฉพาะคนกลุ่มเดิมที่เคยเข้าร่วมประชุมระดับจังหวัดเท่านั้น แต่เป็นคนใหม่ที่สนใจการทำเกษตรปลอดสารพิษ การได้มาซึ่งคนเหล่านี้เกิดจากการตั้งคุณสมบัติของผู้เข้าเรียน วปอ.ภาคประชาชน คือ ผู้เรียนแต่ละรุ่นไม่ซ้ำกัน การที่คนเข้ามาหลากหลายทั้งคนเก่าและคนใหม่(ไม่เคยเข้าร่วมในงานพัฒนาที่มูลนิธิจัด) ความรู้จึงเกิดความหลากหลายมากขึ้น คนเก่าที่ทำงานเดิมก็ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ที่คนใหม่นำเข้ามา คนใหม่ก็ได้เรียนรู้สิ่งเก่าที่คนเดิมมี

- วัฒนธรรมและสภาพกายภาพของพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญต่อกระบวนการมีส่วนร่วม บรรยากาศการประชุมหรืออบรมเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สร้างการมีส่วนร่วมได้อย่างมาก คือ การประชุมที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน วัด ศาลาประชาคม เป็นต้น เป็นการจัดประชุมที่อยู่ภายในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย กระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้มาก จากความรู้สึก “ ถิ่นใครถิ่นมัน ” ในส่วนการอบรม วปอ.ภาคประชาชน ใช้การเรียนรู้เข้าไปศึกษา ดูงาน และปฏิบัติในพื้นที่ปราชญ์ชาวบ้านโดยตรง สิ่งนี้ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านคนดังกล่าวมีความมั่นใจในการพูดคุย วิธีการถ่ายทอดที่ออกมาจึงสนุก มีของจริงในพื้นที่ประกอบ ผู้เข้าร่วมได้รู้ถึงบรรยากาศ สภาพความเป็นอยู่ และสิ่งที่เกี่ยวข้องทุกๆด้านของปราชญ์ชาวบ้าน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้กันหลากหลายมากขึ้น รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้าร่วมที่มีบรรยากาศเป็นกันเองทำให้ผู้เข้าร่วมมีความสัมพันธ์และสนิทกันมากขึ้น กระบวนการเหล่านี้นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่อง ภายหลังเสร็จการประชุม

- กระบวนการสื่อสารในระดับจังหวัดและระดับพื้นที่ที่ต้องสอดคล้องไปด้วยกัน และให้ความสำคัญกับพื้นที่ในท้องถิ่นก่อน กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิในช่วงเริ่มต้น(ปี 2541 – 2542) เน้นการสื่อสารในระดับจังหวัด ในขณะที่กระบวนการสื่อสารในระดับพื้นที่นั้นไม่มีสิ่งเหล่านี้ ทำให้ผลลัพธ์สุดท้ายที่มูลนิธิตั้งไว้บรรลุผลน้อย แต่ก็ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นเนื่องจากเป็นช่วงที่มูลนิธิต้องการค้นหาคนมาร่วมงานตามภารกิจ

เมื่อได้บุคคล ที่เป็น “ ตัวจริง เสียจริง ” กระบวนการสื่อสารให้ความสำคัญกับท้องถิ่นมากขึ้น มีการจัดรูปแบบให้เกิดการสื่อสารระหว่างผู้นำกับคนในชุมชน หรือบางครั้งมูลนิธิเข้าไปพูดคุยโดยตรงกับคนในชุมชนเพื่อไปช่วยผู้นำ มีการฝึกปฏิบัติการสารทศแทนสารเคมีร่วมกันในระดับท้องถิ่น ผลที่เกิดขึ้น คือความตื่นตัวของคนในพื้นที่ และเกิดกิจกรรมที่ตอบสนองการแก้ไขปัญหาของแต่ละพื้นที่มากขึ้น

เมื่อนำสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วแลกเปลี่ยนในระดับจังหวัด การแลกเปลี่ยนจึงเป็นไปอย่างสนุกสนาน และมีการนำองค์ความรู้ทั้งในเรื่องการส่งเสริมและเทคนิคมาพูดคุยกัน โดยเฉพาะเรื่องเทคนิคมีการต่อยอดเทคนิคที่หลากหลายในทุกครั้งของการประชุม

นอกจากนี้ยังนำปัญหาอุปสรรคที่เจอมาพูดคุยกัน บางปัญหาเหมือนกัน บางส่วนแก้ได้ ก็มีการแลกเปลี่ยนวิธีการแก้ไข แต่บางส่วนแก้ไม่ได้ ก็เสนอความคิดเห็นในการหาทางออกร่วมกัน จึงเกิดการถ่ายทอดกัน กิจกรรมบางกลุ่มทำประเด็นนี้ ทำในรูปแบบอย่างนี้ กลุ่มอื่นสนใจจึงนำแนวคิดดังกล่าวไปปฏิบัติบ้าง แล้วเมื่อมาประชุมจึงนำเอาผลที่เกิดขึ้นมาแลกเปลี่ยนกันในเรื่องที่เป็นจริง

- เป้าหมายการสื่อสาร ที่ทำให้คนในท้องถิ่นเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ทั้งแนวคิด วิถีชีวิต เป้าหมายดังกล่าวน่าจะเป็นเป้าหมายหลักในกระบวนการสื่อสารในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร

จากกระบวนการสื่อสารของชมรมฯ พบว่า กระบวนการสื่อสารในช่วงหลัง ปี 2544 มีกระบวนการสื่อสารทุกอย่างนำไปสู่แนวคิดที่ทำให้คนในท้องถิ่นเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองทั้งแนวคิด วิถีชีวิต ภูมิปัญญา เช่น การสื่อสารผ่านทางวิทยุ มีการให้แต่ละกลุ่มหมุนเวียนกันออกอากาศ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจให้แต่ละกลุ่ม รวมทั้งเป็นช่องทางให้กลุ่มนำเสนอสิ่งที่แกนนำเกษตรกรหรือกลุ่มคิดและทำให้คนทั่วไปในจังหวัดพิจิตรที่ไม่อยู่ในขบวนการได้รับรู้ การที่ให้ทุนกับแกนนำเกษตรกรและกลุ่มไปทำหน้าที่ในการส่งเสริมการเกษตรไม่ใช่สารเคมี ด้วยรูปแบบที่กลุ่มเห็นว่าเหมาะสมกับพื้นที่ การแลกเปลี่ยนการดูงานและวิทยากรร่วมกัน โดยเจ้าหน้าที่มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรทำหน้าที่ให้ข้อมูลกับกลุ่ม การจัดตั้งศูนย์กระจายกากน้ำตาลย่อยในระดับอำเภอและพื้นที่ของกลุ่ม ผลจากกระบวนการสื่อสารและการทำงานดังกล่าว ทำให้มีการแตกประเด็นการทำงานออกไปเรื่องอื่น ๆ เช่น การปรับปรุงเมล็ดพันธุ์

นอกจากนี้หลายพื้นที่ได้มีกรณีความร่วมมือกับหน่วยงานนอกเหนือจากมูลนิธิฯ เช่น ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน เกษตรจังหวัด สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ และองค์การบริหารส่วนตำบล บางกลุ่มที่อยู่ในเครือข่ายได้รับงบประมาณจากภายนอกจังหวัดสนับสนุนการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรต่อเนื่อง เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในส่วนระดับจังหวัด มีพัฒนาการที่พบว่าพยายามจัดตั้งตนเองของกลไกชมรมเกษตรธรรมชาติ ทั้งการตั้งวิสาหกิจ เป้าหมาย และยุทธศาสตร์การทำงาน สัญลักษณ์ของเครือข่าย

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ทำให้แกนนำเกษตรกรและกลุ่มมีความมั่นใจในวิถีชีวิตของตนเองและของกลุ่ม และปฏิบัติการในการส่งเสริมการเกษตรไม่ใช่สารเคมีในพื้นที่ไม่จำเป็นต้องรอหน่วยงานภายนอกเข้ามาส่งเสริม

- เป้าหมายการทำงานร่วมกันควรมีการกำหนดไว้ร่วมกัน แต่วิธีการเป็นความเหมาะสมแต่ละพื้นที่ ควรมีความยืดหยุ่น ไม่ตายตัว

กระบวนการสื่อสารมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย มีการตั้งเป้าหมายร่วมกันที่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ซึ่งทุกเครือข่ายภายใต้ร่มของชมรมเกษตรธรรมชาติมีการเดินไปสู่แนวคิดนี้ แต่วิธีการนั้นไม่ได้ระบุชัดเจน ซึ่งถ้าดูจากความเป็นมาของการทำงานในประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรนั้น จะพบว่า มีวิธีการที่เป็นไปตามสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบทั้งภายในเครือข่ายเองและผลกระทบจากภายนอกเครือข่าย เช่นกรณีกาน้ำตาล เมื่อเครือข่ายประสบปัญหาการกาน้ำตาลไม่มี และมีผลกระทบต่อการบวนการส่งเสริมการเกษตรไม่ใช่สารเคมี มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัยก็พร้อมเข้าทำงานในส่วนธุรกิจชุมชน แม้ว่าที่ผ่านมาไม่มีประสบการณ์ในการทำงานด้านนี้มาเลย และในอีกกรณีหนึ่ง เมื่อได้ไปดูงานปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานในปี 2543 แล้ว มูลนิธิฯและชมรมฯเห็นว่า การทำหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชนเป็นกิจกรรมที่น่าสนใจและสามารถนำมาปรับใช้กับจังหวัดพิจิตรได้ จึงเกิดการร่างหลักสูตรและเปิดสอนต่อมา กรณีที่เกิดขึ้นสรุปได้ว่า วิธีการของการทำงานชมรมเกษตรธรรมชาติ มีความยืดหยุ่นไปตามสถานการณ์ ไม่เฉพาะเจาะจงวิธีการ แต่ทุกวิธีการนำไปสู่เป้าหมายที่ได้ตั้งไว้

- ความเป็นอัตลักษณ์ เป็นปัจจัยสำคัญให้องค์กรดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและดำรงอยู่ได้ จากความเป็นมาของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร พบว่า แม้การทำงานของมูลนิธิฯจะมีหลากหลาย ตั้งแต่ประเด็นการพัฒนาเด็กและเยาวชน การพัฒนาประชาธิปไตย การคุ้มครองผู้บริโภค เป็นต้น แต่มูลนิธิฯให้ความสำคัญในประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งมูลนิธิฯ จนถึงปัจจุบัน เหตุผลของการทำงานพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง ส่วนหนึ่งเนื่องจากประชาชนใน

จังหวัดพิจิตรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกร ทำให้การทำงานในแต่ละครั้งมีเกษตรกรเข้าร่วมทำงานด้วยทั้งในระดับจังหวัด และระดับพื้นที่

จากการทำงานที่ผ่านมา ทำให้มูลนิธิฯมีอัตลักษณ์ในการทำงานด้านเกษตร เจ้าหน้าที่ที่มีความชำนาญในการส่งเสริมการทำเกษตร มีแกนนำเกษตรกรจำนวนมาก เข้ามาเป็นอาสาสมัคร ซึ่งกระบวนการทำงานที่ผ่านมาจึงถือได้ว่า การเกษตรเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของมูลนิธิฯร่วมพัฒนาพิจิตร ที่คนภายนอกรู้จัก

12. ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนิธิฯร่วมพัฒนาพิจิตร กับตำบลท้ายน้ำ

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนิธิฯร่วมพัฒนาพิจิตร ชุมชนเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย และพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ตัวละครทั้งสามเป็นกลุ่มองค์กรและกลุ่มคนที่มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร คล้ายกัน แต่มีสิ่งที่ต่างกันคือ พื้นที่ท้ายน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเครือข่ายพัฒนาโพทะเล ซึ่งเป็นองค์กรทำงานประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรในอำเภอโพทะเล เป็นองค์กรหนึ่งที่มูลนิธิฯได้เข้าไปส่งเสริมการเกษตรปลอดภัย พื้นที่ท้ายน้ำเป็นพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษาของโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งสาเหตุที่มูลนิธิฯร่วมพัฒนาพิจิตรเลือกพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากเป็นกรณีศึกษาที่สำเร็จได้ยากเพราะเป็นพื้นที่ทำนาปรัง มีโรคและแมลงระบาดจำนวนมาก และเกษตรกรเคยชินกับพฤติกรรมการใช้สารเคมี แม้ว่าในสภาพกายภาพจะไม่เอื้อต่อการลด/ เลิกการใช้สารเคมี ตำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเลก็มีจุดแข็งในเรื่องทรัพยากรบุคคล โดยมีแกนนำเกษตรกรประมาณ 4 คนที่เริ่มลดการใช้สารเคมี และมีความรู้การทำสารหมักชีวภาพ ซึ่งที่ผ่านมามูลนิธิฯได้เคยเข้ามาส่งเสริมตั้งแต่ปี 2543

บทที่ 5

ลักษณะพื้นที่และกระบวนการสื่อสารด้านการเกษตรในพื้นที่ศึกษา

กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร และชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษ เป็นกระบวนการสื่อสารในระดับ Macro ส่วนการสื่อสารในระดับท้องถิ่น ชมรมฯ ให้บทบาทองค์กรเครือข่ายในระดับตำบลและอำเภอทำหน้าที่ในการเป็นผู้ส่งสารการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยมูลนิธิและชมรมทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน แต่มูลนิธิและชมรมฯ มีองค์ความรู้ไม่สมบูรณ์ในการขยายผลเกษตรไม่ใช้สารเคมีในระดับพื้นที่ที่จะไปสู่พฤติกรรมการลด/เลิกการใช้สารเคมีในระดับครอบครัว ซึ่งที่ผ่านมาประสบการณ์ในการส่งเสริมของมูลนิธิในยุคแรก ถือได้ว่า ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ดังนั้น องค์ความรู้ในระดับพื้นที่จึงเป็นสิ่งที่ต้องค้นหา ในการวิจัยครั้งนี้ โครงการวิจัยได้คัดเลือกพื้นที่โดยใช้เกณฑ์ คือ พื้นที่ที่อยู่ในเครือข่ายการทำงานในการส่งเสริมเกษตรปลอดสารพิษที่ผ่านมาของมูลนิธิและชมรมฯ มีบุคลากรที่เป็นคนในพื้นที่และเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ โดยมีความคาดหวังว่ากระบวนการวิจัยจะสามารถพัฒนาศักยภาพบุคคลในพื้นที่ได้ และเมื่อเสร็จสิ้นงานวิจัยกลุ่มคนเหล่านี้ยังคงอยู่ในพื้นที่และสามารถทำงานต่อเนื่องต่อไปได้ เป็นพื้นที่ที่มีการทำนาในระดับเข้มข้น (การทำนาปรัง 2 – 3 ครั้งต่อปี) ใช้สารเคมีปริมาณมาก สาเหตุที่เลือกพื้นที่ลักษณะนี้เพราะจากการส่งเสริมที่ผ่านมา มูลนิธิมีบทเรียนค่อนข้างจะล้มเหลวในการส่งเสริมพื้นที่ลักษณะนี้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ในกรณีที่สามารถสำเร็จได้ยาก

พื้นที่การทำงานที่เลือกคือ ตำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร โดยเข้าเกณฑ์การคัดเลือกที่ได้ตั้งไว้ คือ มีแกนนำเกษตรกรที่มีความสามารถในการประสานงาน เป็นคนรุ่นใหม่ จัดกระบวนการในหมู่บ้านได้ และมีทีมงานในการทำงาน มูลนิธิได้เคยเข้ามาส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ในปี 43 และพื้นดังกล่าวมีการทำนาปรัง ใช้สารเคมีปริมาณสูง

ก่อนการปฏิบัติการเสริมศักยภาพเกษตรกรและชุมชน ทีมผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะพื้นที่และกระบวนการสื่อสารการเกษตรในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ โดยแบ่งการศึกษาออกเป็นหัวข้อคือ

1. ข้อมูลทั่วไปของตำบลท้ายน้ำ
2. ข้อมูลทั่วไปและกระบวนการสื่อสารในแต่ละหมู่บ้าน
4. กระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ
5. สรุปข้อมูลทั่วไป และกระบวนการสื่อสารการเกษตรในตำบลท้ายน้ำ

1. ข้อมูลทั่วไปของตำบลท้ายน้ำ

1.1 ข้อมูลทางกายภาพ

ตำบลท้ายน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศึกษาในงานวิจัยนี้เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอโพทะเล ห่างจากตัวเมืองพิจิตรและนครสวรรค์ในระยะทางใกล้เคียงกัน คือ 50 กิโลเมตร หรือใช้เวลาขับรถประมาณ 1 ชั่วโมง การคมนาคมมีเฉพาะทางรถยนต์ มีถนนระหว่างอำเภอและข้ามจังหวัด คือสายบรรพตพิสัย-โพทะเลและถนนระหว่างตำบลคือ สายบางลาย-ท้ายน้ำ ซึ่งเป็นสายหลักในการคมนาคม

ตำบลท้ายน้ำมีพื้นที่ประมาณ 42.48 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 26,549 ไร่ ลักษณะพื้นที่ของตำบลท้ายน้ำ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นบริเวณที่ลุ่มที่อยู่ติดกับแม่น้ำยม บริเวณทิศตะวันออก และทิศเหนือของตำบลท้ายน้ำ มีพื้นที่ประมาณ 2 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด ครอบคลุม บ้านคลองสระ-วังหิน บ้านท้ายน้ำ บ้านปากน้ำ และบ้านหัวคาน พื้นที่แถบนี้น้ำท่วมเป็นภาวะปกติโดยจะท่วมในเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคมของทุกปี การเกษตรในพื้นที่นี้คือ การทำนาปรังเป็นหลัก

ส่วนที่สอง เป็นบริเวณที่ดอนน้ำไม่ท่วม มีพื้นที่ประมาณ 1 ใน 3 ของพื้นที่ตำบลท้ายน้ำทั้งหมด ครอบคลุมบ้านเนินโพธิ์ บ้านหนองบัว บ้านกระบังดิน บ้านทุ่งอ่างทอง และบ้านในห้วย พื้นที่ในบริเวณนี้จะมีสภาพแห้งแล้ง พื้นที่มีปริมาณน้อยกว่าพื้นที่ลุ่มโดยมีการทำนาปรังเฉพาะบริเวณที่สามารถใช้น้ำบาดาลได้ ส่วนบริเวณที่ไม่มีน้ำทำการเกษตรที่ทำการปลูกพืชเชิงเดี่ยว คือ ไร่อ้อยและไร่ถั่วเขียว นอกจากนี้ยังมีการปลูกไม้ผลเล็กน้อย ลักษณะอากาศของตำบลท้ายน้ำเหมือนพื้นที่อื่นๆในภาคเหนือตอนล่าง คือมีสามฤดูกาล คือฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน

แหล่งน้ำในการทำเกษตรในตำบลท้ายน้ำมี 5 แหล่ง คือ แม่น้ำยมผ่านทางบ้านปากน้ำ (หมู่ 3) คลองท้ายน้ำซึ่งเป็นลำคลองธรรมชาติที่แยกออกมาจากแม่น้ำยม ไหลผ่านสามหมู่บ้านคือ บ้านหัวคาน (หมู่ 8) บ้านคลองสระวังหิน (หมู่ 1) และบ้านท้ายน้ำ (หมู่ 2) คลองห้วยแก้วเป็นคลองธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากการไหลของน้ำในบริเวณที่ดอน คือ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตำบลท้ายน้ำ ไหลลงสู่ที่ลุ่ม คือ ด้านทิศตะวันออก ผ่านบ้านกระบังดิน (หมู่ 7) ช่วงปลายของคลองห้วยแก้วจะติดกับคลองท้ายน้ำ ในช่วงฝนตกหนักน้ำจะล้นจากคลองห้วยแก้วเข้าสู่คลองท้ายน้ำ บริเวณบ้านในห้วย หมู่ 9 บึงสรรพคุณเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ที่อยู่บริเวณบ้านเนินโพธิ์ (หมู่ 4) น้ำใต้ดินเป็นแหล่งน้ำหลักในการทำเกษตรในช่วงหน้าแล้ง โดยเกือบทุกหมู่บ้านในตำบลท้ายน้ำสามารถนำน้ำใต้ดินมาใช้ได้ (ยกเว้นบ้านหนองบัว หมู่ 5)

1.2 ข้อมูลประชากรและวัฒนธรรม

ตำบลท้ายน้ำแบ่งการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน 1,323 ครัวเรือน มีการประกอบอาชีพโดยคิดเป็นร้อยละของประชากรทั้งหมด ได้แก่ อาชีพทำนาร้อยละ 80 อาชีพทำไร่ร้อยละ 10 อาชีพรับจ้างร้อยละ 5 และอาชีพค้าขายร้อยละ 5 (ข้อมูลจากแผนพัฒนาตำบล ตำบลท้ายน้ำ พุทธศักราช

2546) ประชากรส่วนใหญ่มีการศึกษา สามารถอ่านออกเขียนได้ นับถือศาสนาพุทธ ไม่มีศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่น

1.3 ข้อมูลการสื่อสารภายในพื้นที่ แบ่งตามช่องทางและสถานที่แลกเปลี่ยนข้อมูลได้เป็น

ก) **สื่อสารมวลชน** สื่อสารมวลชนมีบทบาทสูงในการให้ข้อมูลข่าวสารกับคนในตำบลท้ายน้ำ โดยเฉพาะโทรทัศน์ สังกัดได้จากทุกบ้านมีโทรทัศน์ในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เนื้อหาการสื่อสารส่วนใหญ่เป็นเรื่องความบันเทิง ทั้งละครและเพลง ส่วนวิทยุชุมชนพบว่ามีฟังมากเช่นกัน โดยสถานีที่ฟังมีทั้งระบบเอเอ็มและเอฟเอ็ม เกษตรกรหรือชาวบ้านทั่วไปในช่วงวัยกลางคน รายการที่ฟังส่วนใหญ่เป็นรายการที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเกษตรที่ใช้สารเคมี โดยเฉพาะรายการจากสถานีจังหวัดพิษณุโลก ส่วนกลุ่มวัยรุ่น เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นความบันเทิง โดยเฉพาะรายการเกี่ยวกับเพลงได้รับความนิยมสูง หนังสือพิมพ์เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ให้ข้อมูลข่าวสารกับคนตำบลท้ายน้ำ แต่ช่องทางนี้มีจำนวนน้อย มีเฉพาะร้านค้าขนาดใหญ่ในตำบล เนื้อหาส่วนใหญ่เน้นความบันเทิงมากกว่าสาระความรู้ในชีวิตประจำวัน

ข) **หออกระจายข่าว** ผู้ใช้ คือผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำไม่ได้รับการแต่งตั้งจากทางการ แต่ได้รับการยอมรับจากคนในหมู่บ้านหรือตำบลให้เป็นผู้นำในเรื่องนั้น ๆ ได้แก่ ผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ ชมรมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำตำบล กลุ่มขยายพันธุ์ข้าว กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ เนื้อหาที่สื่อสารผ่านหออกระจายข่าว คือ การนัดหมายการประชุม หรือแจ้งเรื่องเร่งด่วนภายในชุมชน ผู้รับสารคือคนทั่วไปในหมู่บ้าน

ค) **การประชุม** มี 2 รูปแบบคือ การประชุมแบบทางการ เนื้อหาเป็นเรื่องสั่งการจากหน่วยงานภายนอกผ่านมาทางผู้นำทางการให้ดำเนินการตามคำสั่งนั้นๆ ผู้เข้าร่วมประชุมคือคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ลักษณะการประชุมจะใช้การบรรยายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนลักษณะที่สอง คือ การประชุมอย่างไม่เป็นทางการ เนื้อหาเป็นการติดตามงานภายในพื้นที่ แยกไปตามความสนใจของกลุ่มเป้าหมาย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตร ผู้เข้าร่วมประชุมคือสมาชิกภายในกลุ่ม ลักษณะการพูดคุยคือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการดำเนินการ

ง) **ร้านค้า** แบ่งออกเป็นสองลักษณะคือร้านค้าภายในหมู่บ้าน ผู้เข้ามาใช้คือทุกคนในครอบครัวที่อยู่ในหมู่บ้าน เนื้อหาการสื่อสารเน้นหนักไปในประเด็นการตกขาย ชักถามความเป็นไป รวมทั้งการทำมาหากิน การชักถามเลขหอย การถามทุกข์สุขความเป็นไปของคนในหมู่บ้าน เนื้อหาในละครทีวี เป็นด้น อีกลักษณะหนึ่งคือ ร้านค้าที่ตั้งอยู่บนเส้นทางสัญจรระหว่างตำบล เนื้อหาคล้ายกับร้านค้าในหมู่บ้าน แต่มีความแตกต่างคือ มีการวิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูลร่วมกันจากการนั่งพูดคุยเสกอากาศในช่วงเช้า และร้านจำหน่ายเหล้าในช่วงเย็น ประกอบกับมีคนต่างถิ่นที่สัญจรระหว่างตำบลเข้ามาแลกเปลี่ยนข้อมูลเพิ่มขึ้น

จ) กลุ่มเอาแรง ช่องทางดังกล่าว ผู้มาใช้คือเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนา ระยะเวลาอยู่ในช่วงการทำนา ตั้งแต่ขั้นตอนการไถจนถึงการเก็บเกี่ยว มีสมาชิกประมาณ 5 – 6 คน มีเงื่อนไขการเข้าเป็นสมาชิก คือการสมัครใจเข้ามาช่วยกันทำนา แล้วให้แรงงานเป็นเครื่องมือในการต่อยอดกัน มีความสนิทสนมและไว้วางใจกัน มีความสัมพันธ์ในลักษณะเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านเป็นส่วนใหญ่ เนื้อหาการพูดคุยส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำนา โดยเฉพาะชนิดของสารเคมีที่ใช้และผลผลิตที่ได้ ภายหลังการเก็บเกี่ยว ผู้รับสารคือสมาชิกภายในกลุ่ม กลุ่มเหล่านี้มีแพร่กระจายไปตามกลุ่มเครือญาติ พบมากในหมู่ 3 และหมู่ 2

ฉ) ปากต่อปาก เป็นการสื่อสารโดยพื้นฐานทั่วไป เนื้อหาที่มีความหลากหลายตามตัวบุคคล และสถานการณ์ที่คนในพื้นที่สนใจ เนื้อหาการพูดคุยส่วนหนึ่งเป็นเรื่องการเกษตร เช่น การแลกเปลี่ยนการใช้ปุ๋ย สารเคมี พันธุ์ข้าว ผลผลิตข้าวที่ได้ และราคาข้าวที่ขาย

จากข้อมูลกายภาพ พบว่า ระบบสังคมในตำบลท้ายน้ำมีลักษณะกายภาพที่เอื้อต่อการติดต่อสื่อสารกับภายนอก ดังจะเห็นได้จากเส้นทางคมนาคมหลักระหว่างตำบลที่วิ่งผ่านกลางตำบล เส้นทางเชื่อมต่อกันทุกหมู่บ้าน เชื่อมไปสู่ต่างตำบล อำเภอ และจังหวัดอื่น ๆ มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก ไม่เหมาะสมกับการปลูกต้นไม้ใหญ่ ผลจากสภาพธรรมชาติของพื้นที่ ทำให้เหมาะสมกับการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ซึ่งพื้นที่ลักษณะนี้มีปริมาณถึง 2 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด ในส่วนของวัฒนธรรมเป็นลักษณะร่วมสมัย ไม่มีวัฒนธรรมที่ปิดกั้นการรับวัฒนธรรมที่มาพร้อมกับคำว่า “ ทันสมัย ” จากภายนอก สิ่งเหล่านี้ส่งผลถึงช่องทางการสื่อสารที่มีภายในตำบลท้ายน้ำที่มีช่องทางเปิดทุกช่องทางที่มีใช้ในปัจจุบัน ประกอบกับการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของคนในตำบลท้ายน้ำที่ทำในลักษณะเชิงเดี่ยว ผลิตเพื่อขาย ต้องซื้อปัจจัยในการดำรงชีวิตทุกอย่าง โดยเฉพาะอาหาร ทำให้ช่องทางของกลุ่มเอาแรง ปากต่อปาก และร้านค้ามีอิทธิพลสูงในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในวิถีชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ของคนท้ายน้ำระบบเครือญาติยังคงมีความสำคัญจากการใช้เป็นเงื่อนไขในการเข้าร่วมกลุ่มเอาแรง รูปแบบการสื่อสารที่น่าสนใจมากที่สุด คือ กลุ่มเอาแรง เพราะเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันบนพื้นฐานอาชีพ มีความสัมพันธ์ช่วยเหลือกันอยู่แล้ว เป็นที่กระจายเนื้อหาสารในเรื่องการไม่ใช้สารเคมี

2. ข้อมูลทั่วไปและกระบวนการสื่อสารในแต่ละหมู่บ้าน

การศึกษาข้อมูลทั่วไปและสถานการณ์ในแต่ละหมู่บ้าน เป็นการศึกษาค้นหาหมู่บ้านที่มีความพร้อมในการพัฒนาศักยภาพบุคลากรในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยใช้เกณฑ์ จำนวนผู้ทำเกษตรปลอดสารพิษ ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน ความรุนแรงของปัญหาการเกษตรและ ช่องทางการแพร่กระจายการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยมีรายละเอียด คือ

(1) ม.1 บ้านคลองสระ – วังหิน

บ้านคลองสระ - วังหิน ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึง ทุกปีจะมีน้ำจากแม่น้ำยมท่วมบริเวณที่นา มีถนนลาดยางที่ใช้สัญจรระหว่างตำบลและอำเภอตัดผ่าน ลักษณะการปลูกบ้านจะปลูกอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มบ้าน ที่ตั้งบ้านและที่ทำกินแยกส่วนกัน

ประชากรในหมู่บ้านมีจำนวน 760 คน 208 ครัวเรือน มีอาชีพค้าขายประมาณครึ่งหนึ่งของหมู่บ้าน และอีกครึ่งหนึ่งทำนาปรัง การที่มีอาชีพค้าขายจำนวนมากเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเคยเป็นที่จอดเรือบรรทุกสินค้าที่ใช้เส้นทางสัญจรทางคลองท้ายน้ำ จึงทำให้เป็นศูนย์กลางการค้าขายมาก่อน ต่อมาปีพ.ศ. 2515 จึงเลิกใช้การสัญจรทางเรือ แต่หลายคนในหมู่บ้านยังคงยึดอาชีพค้าขายอยู่จนถึงปัจจุบัน การถือครองที่ดินมีประมาณคนละ 20 ไร่ ในหมู่บ้านไม่มีโรงเรียนและวัด

ผู้มีบทบาทสำคัญในหมู่บ้านคือกำนัน มีบทบาทในการปกครอง ส่วนบทบาทในการพัฒนาเป็นบทบาทของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สำหรับการรับรู้และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในหมู่บ้านมีหอกระจายข่าว เป็นช่องทางการสื่อสาร

การใช้สารเคมีในหมู่บ้านใช้การทำนาปรัง โดยใช้ในทุกขั้นตอนการผลิต แหล่งซื้อสารเคมีมีทั้งในระดับอำเภอและในหมู่บ้าน ซึ่งร้านขายสารเคมีในหมู่บ้านเป็นร้านที่ขายสินค้าอุปโภคและบริโภคด้วย มีเกษตรกรที่เริ่มลดการใช้สารเคมีโดยการใช้สารหมักชีวภาพ 2 คน จากการไปอบรมที่สถานีอนามัยและสำนักงานเกษตรจัด มีการแจกเอกสารและสาธิตการทำให้ดู มีหลายคนในหมู่บ้านไปฟัง มีความสนใจแต่หลายคนยังไม่มีความรู้ที่ชัดเจน ประสบปัญหาวัตถุดิบหายาก การขยายผลจึงยังมีน้อยมาก

(2) ม.2 บ้านท้ายน้ำ

บ้านท้ายน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีจำนวนครัวเรือนมากที่สุดในตำบลท้ายน้ำ เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานในตำบลท้ายน้ำมาก่อนหมู่บ้านอื่น ๆ ดังนั้นคนบ้านท้ายน้ำจึงเป็นเจ้าของที่ดินมากที่สุดในตำบลท้ายน้ำ ที่นาของคนที่นี่กระจายอยู่ในทุกหมู่บ้าน การตั้งบ้านเรือนนิยมปลูกบ้านติดกันที่ทำกินแยกออกไปต่างหาก มีถนนลาดยางระหว่างตำบลและอำเภอตัดผ่าน

ประชากร 952 คน 230 ครัวเรือน ประกอบอาชีพทำนาปรังเป็นอาชีพหลัก โดยทำประมาณ 3 ครั้งต่อปี ในพื้นที่ที่ไม่มีน้ำในช่วงหน้าแล้งมีการทำถั่วเขียวเสริมการทำนาปรัง แต่มีจำนวนน้อย การถือครองที่ดิน เฉลี่ยคนละ 40 – 50 ไร่

ช่องทางการสื่อสาร คือหอกระจายข่าวและร้านขายสินค้าอุปโภคและบริโภค ซึ่งมีการขายเหมาในช่วงเย็นและขายกาแฟในช่วงเช้า มีโรงเรียน 1 แห่งเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา เด็กนักเรียนที่เรียนในระดับมัธยมศึกษาจะเดินทางเข้าไปเรียนในอำเภอในเวลาเช้าและกลับในเวลาเย็น มีวัดท้ายน้ำเป็นเก่าแก่และเคยเป็นวัดที่หลวงพ่ोजินจำพรรษามาก่อน จึงเป็นวัดที่คนในตำบลท้ายน้ำและตำบลใกล้เคียงรู้จัก ทางวัดมีการจัดกิจกรรมทั้งทางประเพณีและศาสนาประมาณปีละ 3 – 4 ครั้ง

ผู้มีบทบาทสำคัญในหมู่บ้านคือสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้ใหญ่บ้าน มีการทำงานพัฒนาในหมู่บ้านร่วมกัน โดยกลุ่มพัฒนาในหมู่บ้านมีกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มขยายพันธุ์ข้าว การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีเริ่มมีคนลดการใช้สารเคมีจำนวน 5 คน จากการไปเข้าร่วมอบรมเกษตรปลอดสารพิษกับองค์กรเอกชนนอกพื้นที่และหน่วยงานของรัฐ มีการขยายผลการใช้สารหมักชีวภาพโดยใช้วิธีการบอกปากต่อปาก แต่หลายคนไม่มั่นใจที่จะชักชวนคนทั่วไป เนื่องจากกลัว “เขาไม่เชื่อ หว่าเราบ้า” จึงมุ่งการทำและค้นคว้าทดลองเฉพาะในพื้นที่ของตนเอง และอยู่ในลักษณะต่างคนต่างทำ

(3) ม.3 บ้านปากน้ำ – พญาวัง

หมู่ 3 ประกอบด้วย 2 บ้าน คือบ้านปากน้ำ และบ้านพญาวัง ทั้งสองบ้านมีแม่น้ำยมกั้นระหว่างกลางหมู่บ้าน บ้านปากน้ำมีถนนลาดยางระหว่างตำบลตัดผ่าน ลักษณะพื้นที่เป็นที่ลุ่มทำให้ในช่วงฤดูฝน ถ้ามีปริมาณน้ำฝนมากอาจจะเกิดน้ำท่วมก่อนหมู่บ้านอื่น ๆ การที่น้ำท่วมสร้างประโยชน์ให้กับคนปากน้ำในด้านการลดปุ๋ยเคมีเนื่องจากน้ำที่ท่วมจะนำพาตะกอนมาทับถมเป็นปุ๋ยตามธรรมชาติ

ประชากร 567 คน 135 ครัวเรือน ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีพื้นเพอยู่ในหมู่บ้านนี้มาแต่ดั้งเดิม แต่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นผู้อพยพมาจากพื้นที่อื่น ไม่มีที่ทำกิน อาชีพหลักคือการทำนาปรัง อาชีพเสริมคือการหาปลาในแม่น้ำยม มีโรงเรียนในหมู่บ้าน 1 แห่ง มีวัด 1 แห่ง ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีที่สืบทอดกันมา คือ การแห่ข้าวต้มวันออกพรรษา ทำบุญหลวงพ่อบึง พิธีดังกล่าวเกิดจากการเล่าขานกันมาในเรื่องที่มีเรือล่มที่พญาวัง

ในหมู่บ้านมีกลุ่มเพื่อการพัฒนาคือกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มกองทุนเงินล้าน ช่องทางการสื่อสารคือ หอกระจายข่าว การพูดปากต่อปากในหมู่เครือญาติ และร้านค้าที่อยู่กลางหมู่บ้าน ผู้มีบทบาทในการพัฒนาในหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

ในหมู่ 3 ไม่มีร้านขายสารเคมี เกษตรกรจะซื้อสารเคมีที่อำเภอโพทะเล การทำเกษตรปลอดสารพิษมีเกษตรกรอำเภอเข้ามาอบรมให้ในหมู่บ้านเกี่ยวกับการทำและใช้สารหมักชีวภาพ มีเกษตรกรเข้าร่วม 13 คน ในช่วงแรกมีการใช้เกือบทั้งหมดของเกษตรกร แต่ต่อมามีจำนวนน้อยลง เนื่องจากการใช้ยุ่งยาก ไม่สะดวกเหมือนสารเคมี ต้องฉีดบ่อย เกษตรกรบางคนแพ้หางไธส ทำให้เกษตรกรหลายคนเลิกใช้ ปัจจุบันมีการใช้สารหมักชีวภาพเหลือจำนวน 6 คน อยู่ในระยะลดการใช้สารเคมีทั้งหมด แคนนำในการทำเกษตรปลอดสารพิษทำหน้าที่แนะนำเกษตรกรทั่วไปให้หันมาใช้สารหมักชีวภาพโดยการบอกปากต่อปาก พร้อมกับนำกากน้ำตาลมาจำหน่ายให้กับเกษตรกรที่ใช้ แต่ไม่รู้แหล่งในการซื้อกากน้ำตาล

(4) ม.4 บ้านเนินโพธิ์

หมู่ 4 บ้านเนินโพธิ์ เป็นหมู่บ้านที่มีถนนลาดยางแยกเข้าไปจากถนนระหว่างตำบลบางลาย กับท้ายน้ำ การตั้งบ้านเรือนกระจุกกระจาย ลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ดอน อาชีพหลักของหมู่บ้านคือการทำนา โดยใช้แหล่งน้ำจากบึงสรรพคุณเป็นหลัก แต่ในช่วงหน้าแล้ง น้ำในบึงถูกใช้ในการทำนาปรังทำให้น้ำแห้ง จึงมีการเจาะบ่อบาดาลเพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำนา ส่วนอาชีพเสริมอื่น ๆ คือการปลูกถั่วเขียว พืชที่ปลูกเป็นพืชไร่ส่วนใหญ่ เช่น อ้อย ถั่ว ข้าวโพด ประชากร 353 คน 163 ครัวเรือน

ผู้มีบทบาทในการพัฒนามีทั้งผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มพัฒนาในหมู่บ้านมีกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มกองทุนเงินล้าน ช่องทางการสื่อสารคือหอกระจายข่าว ในหมู่บ้านมีโรงเรียนและวัดอย่างละ 1 แห่ง

เกษตรกรในหมู่บ้านนี้มีการใช้สารเคมีกับพืชทุกชนิดที่ปลูกโดยเฉพาะการทำนาปรัง แหล่งสื่อสารเคมีคือร้านขายของชำบ้านคลองสระและร้านค้าในเขตเทศบาลโพทะเล การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีเริ่มมีคนทดลองใช้สารหมักชีวภาพประมาณ 4 คน จากการอบรมที่สถานีอนามัยจัดขึ้นที่วัดเนินโพธิ์ ทั้ง 4 คนอยู่ในระยะการลดการใช้สารเคมี และทำการเกษตรดังกล่าวอยู่ในลักษณะแยกกันทำในแต่ละพื้นที่ของตนเอง

(5) ม.5 บ้านหนองบัว

หมู่ 5 บ้านหนองบัว เป็นหมู่บ้านที่มีถนนลาดยางระหว่างอำเภอที่แยกมาจากถนนสายเอเชีย (นครสวรรค์-พิษณุโลก) ที่ผ่านจังหวัดในพื้นที่ย่านโพธิ์ประทับช้าง อำเภอโพทะเล และอำเภोजิรขารมี เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ประชากร 505 คน 221 ครัวเรือน ส่วนใหญ่อพยพมาจากภาคอีสาน ส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง แต่เช่าที่ดินในการทำเกษตร ลักษณะพื้นที่เป็นที่ดอนและพื้นที่ลุ่มสลับกัน แหล่งน้ำในการทำเกษตรใช้น้ำฝนเป็นหลัก นอกจากนั้นยังมีแหล่งน้ำอื่น คือ คลอง และบึงขนาดเล็ก เก็บน้ำได้ปริมาณน้อย ในที่ลุ่มมีการเจาะบ่อบาดาลเพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำนา

อาชีพหลักคือการทำเกษตร พืชหลักที่ปลูกคือ อ้อย(ซึ่งเป็นการปลูกในลักษณะครบวงจร) ข้าว และถั่ว ข้าวที่ปลูกยังคงเป็นข้าวนาปี ส่วนใหญ่เนื่องจากต้องอาศัยน้ำฝน อาชีพเสริมคือการรับจ้างตัดอ้อย แหล่งการรับรู้ข้อมูลข่าวสารคือหอกระจายข่าว และการบอกต่อกันในหมู่เครือญาติ ผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาคือผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

ในหมู่บ้านนี้มีการปลูกอ้อยในลักษณะครบวงจร ฝ่ายส่งเสริมของบริษัทน้ำตาลจะเข้ามาส่งเสริมและกำหนดสารเคมีให้เกษตรกรใช้ ส่วนพืชชนิดอื่น เกษตรกรมีการใช้สารเคมีปริมาณน้อยมาก เมื่อเทียบกับการทำนาปรังสารเคมีที่ใช้สามารถหาซื้อได้ทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกค้าของร้านในเขตเทศบาลโพทะเล การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีมีการอบรมการทำสารหมักชีวภาพโดยสถานีอนามัยเป็นผู้จัดขึ้น ผู้มา

ร่วมอบรมประมาณ 60 คน มีคนทำใช้จำนวน 2 คน สาเหตุที่มีคนใช้จำนวนน้อยเนื่องจากไม่มีความรู้และไม่
มีที่ปรึกษาในการใช้

(6) ม.6 บ้านทุ่งอ่างทอง

หมู่ 6 บ้านทุ่งอ่างทอง ลักษณะของพื้นที่เป็นที่ดอนและที่ลุ่มสลับกัน มีถนน
สายเอเชีย(นครสวรรค์-พิษณุโลก)ที่ผ่านจังหวัดในพื้นที่อำเภอโพธิ์ประทับช้าง โพทะเล และวชิรบรรมีอำเภอ
ผ่าน คนในหมู่บ้านมีทั้งคนดั้งเดิมและอพยพมาจากพื้นที่อื่น ส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง สาเหตุส่วน
หนึ่งมาจากการขายที่ดินในระยะแรกที่มีถนนผ่านเนื่องจากที่ดินมีราคาสูง

จำนวนประชากร 251 คน 116 ครัวเรือน ประกอบอาชีพทำนาปรังเป็นหลัก และมีอาชีพ
เสริมคือการรับจ้างทำงานใน “ ทำข้าว ” เนื่องจากในหมู่บ้านมีสถานที่รับซื้อข้าวของเอกชนขนาดใหญ่ที่เรียก
ว่า “ ทำข้าว ” จำนวน 3 แห่ง ผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาคือสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล แหล่งข้อมูลข่าว
สารในพื้นที่คือหอกระจายข่าว

การทำเกษตรใช้สารเคมีปริมาณสูงจากการทำนาปรังเป็นหลัก แหล่งซื้อสารเคมีอยู่ใน
เขตเทศบาลโพทะเลเป็นส่วนใหญ่ เริ่มมีคนลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร 2 คน จากการไปอบรมที่หน่วย
งานของรัฐและองค์กรเอกชนจัดขึ้น สาเหตุที่ไม่สามารถขยายผลได้เนื่องจากสมุนไพรมหาภัยและยังไม่มั่นใจ

(7) ม.7 บ้านกระบังดิน

หมู่ 7 บ้านกระบังดิน เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ดอน ทางเข้าหมู่บ้านเป็นถนนลูกรัง
แยกจากถนนระหว่างอำเภอเข้าไป ลักษณะพื้นที่เป็นที่ดอน น้ำไม่ท่วม แหล่งน้ำอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก มีการ
เจาะบ่อบาดาลบางพื้นที่ ประชากร 147 คน 69 ครัวเรือน คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่อพยพมาจากภาคอีสาน ไม่
มีที่ดินเป็นของตนเอง เข้าที่ดินในการทำเกษตร ประกอบอาชีพทำนาปรัง ทำไร่อ้อยเป็นหลัก มีการ
เลี้ยงวัวบางส่วน ในหมู่บ้านมีวัดและโรงเรียนอย่างละ 1 แห่ง การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากการหอกระจายข่าว
และร้านค้าในหมู่บ้าน

ผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาคือผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มีการก่อตั้ง
กลุ่มออมทรัพย์ที่มีกิจกรรมการออมและการปล่อยกู้ทุกเดือน มีสมาชิกประมาณ 100 คน นอกจากนั้นกลุ่ม
ออมทรัพย์ดังกล่าวยังได้เป็นสมาชิกของกลุ่มเครือข่ายโพทะเลร่วมใจพัฒนาที่เป็นเครือข่ายครอบคลุมพื้นที่ 3
จังหวัดคือ กำแพงเพชร พิจิตร นครสวรรค์ สมาชิกมาจาก 14 หมู่บ้าน

การใช้สารเคมีทางการเกษตรมีการใช้ในการทำนาปรัง การปลูกอ้อย แหล่งซื้อสารเคมีส่วน
ใหญ่คือตลาดเทศบาลโพทะเล ส่วนการทำเกษตรที่ลดการใช้สารเคมี มีการก่อตั้งกลุ่มทำสารหมักชีวภาพ
จำหน่ายในระดับตำบล และใช้สถานที่ของบ้านผู้ใหญ่บ้านเป็นที่ทำการผลิต สมาชิกที่เข้าร่วมเป็นกลุ่มคนที่
เข้าโครงการพักชำระหนี้ของธนาคารเกษตรและสหกรณ์ เริ่มดำเนินกิจการขายให้กับคนในตำบลประมาณ

เดือนสิงหาคม 2544 ปริมาณการขายยังมีจำนวนน้อย เนื่องจากสมาชิกยังไม่มีเชื่อมั่น คงมีคนที่มีใช้จริง และต่อเนื่องจำนวน 2 คน

(8) ม.8 บ้านหัวดาน

หมู่ 8 บ้านหัวดาน เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ทางเข้าหมู่บ้านเป็นถนนลูกรังที่แยกจากถนนราดยางระหว่างตำบล ชื่อบ้านหัวดานมาจากการที่พื้นที่อยู่บริเวณต้นน้ำ เมื่อน้ำแห้ง เห็นดินดานด้านล่าง จึงใช้ชื่อว่าบ้านหัวดาน ประชากร 222 คน 84 ครัวเรือน ประกอบอาชีพค้าขายเป็นส่วนใหญ่ เนื่องมาจากปัญหาการขาดทุนจากการทำนา ทำให้มีคนที่เปลี่ยนอาชีพเป็นการค้าขายเสื้อผ้าตามตลาดนัด เมื่อมีรายได้ที่ดีขึ้นจึงชักชวนกันค้าขายเพิ่มขึ้น จนปัจจุบันมีกว่า 70 ครอบครัว ขณะที่มีคนทำนาประมาณ 10 ครอบครัว นอกจากนั้นยังมีอาชีพหาปลาเนื่องจากอยู่บริเวณต้นน้ำที่มีปลาชุกชุม

แกนนำในการพัฒนาของหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีของบ้านหัวดานคือ ประเพณีการดำขมนเงินที่มีการฟื้นฟู ตั้งแต่ปี 2538 และมีการจัดประเพณีดังกล่าวทุกปีในช่วงสงกรานต์ ในหมู่บ้านไม่มีวัดและโรงเรียน เด็กในหมู่บ้านเข้าเรียนที่โรงเรียนท้ายน้ำ และทำกิจกรรมทางศาสนาที่วัดท้ายน้ำ ช่องทางการสื่อสาร คือหอกระจายข่าว

การใช้สารเคมีทางการเกษตรของหมู่บ้านนับว่าเป็นปัญหาไม่รุนแรง เนื่องจากมีผู้ทำนาเพียงจำนวน 10 ครอบครัว และมีอาชีพเสริมในการหาปลา

(9) ม.9 บ้านในห้วย

หมู่ 9 บ้านในห้วย เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่ 1 และหมู่ 2 เมื่อสามปีที่แล้ว ทางเข้าหมู่บ้านเป็นถนนลูกรังที่แยกออกมาจากถนนระหว่างตำบล คนในหมู่บ้านเป็นคนดั้งเดิม ปลุกบ้านกระจายไปตามพื้นที่ของตนเอง เป็นหมู่บ้านที่อยู่สุดคลองท้ายน้ำ เป็นที่ดอนน้ำไม่ท่วม ประชากร 223 คน 97 ครัวเรือน มีอาชีพทำนาและทำถั่วเป็นหลัก โดยการทำนามีทั้งนาปีและนาปรังทำในช่วงฤดูฝน เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวจึงทำถั่วตามมา อาชีพเลี้ยงโคนม เป็นอาชีพที่รองลงมาจากการทำนา แหล่งข้อมูลข่าวสารในหมู่บ้านคือ หอกระจายข่าว และการบอกต่อในหมู่เครือญาติ

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในด้านการพัฒนาหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นแกนนำในการก่อตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงวัวนมในตำบลท้ายน้ำ โดยมีกิจกรรมการส่งเสริมการเลี้ยงและการรับซื้อนมดิบ

มีการใช้สารเคมี แหล่งที่ใช้สารเคมีในการทำนาและการปลูกถั่ว ในเขตเทศบาลอำเภอโพทะเล เมื่อเกษตรกรใช้ดีจึงบอกต่อเพื่อนบ้าน ในการทำการเกษตรลดการใช้สารเคมี มีเกษตรกรทำอยู่จำนวน 2 คน ได้ความรู้มาจากการไปอบรมการทำเกษตรปลอดสารพิษที่หน่วยราชการจัดขึ้นในระดับ

จังหวัด เมื่อกลับมาทดลองทำและใช้ในพื้นที่ เมื่อได้ผลดีจึงใช้ต่อเนื่อง การขยายผลให้กับเพื่อนบ้านยังไม่มี การขยายผล เนื่องจากไม่มั่นใจว่าเพื่อนบ้านจะมีความเชื่อถือ

จากข้อมูลในแต่ละหมู่บ้านในตำบลท้ายน้ำ สามารถสรุปภาพรวมได้ว่า

- (1) หมู่ 1- 7 และ หมู่ 9 ยกเว้นหมู่ 8 โดยพบว่าคนในหมู่บ้านได้ผ่านการอบรมการทำสารหมักชีวภาพมาแล้ว ซึ่งมีทั้งที่หน่วยงานรัฐหรือเอกชนเข้ามาอบรมให้ หรือเกษตรกรในพื้นที่แต่ละหมู่บ้านได้ไปรับการอบรมนอกพื้นที่
- (2) เกษนาที่ใช้สารหมักชีวภาพพบว่าทุกหมู่บ้านมีประมาณ หมู่บ้านละ 2- 3 คน ยกเว้นหมู่ 8
- (3) สาเหตุการไม่ใช้สารหมักชีวภาพที่ลดการใช้สารเคมี เนื่องจาก พบว่ายุ่งยาก เห็นผลช้า และไม่มั่นใจว่าจะสามารถทดแทนสารเคมีได้

สรุปผลด้านศักยภาพกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยมีผลสรุปคือ

ระดับศักยภาพ	พื้นที่	สาเหตุ
อันดับ 1	บ้านท้ายน้ำ หมู่ 2	มีกลุ่มที่มีแนวทางการลดเลิกการใช้สารเคมี ในกลุ่มขยายพันธุ์ข้าว มีช่องทางการสื่อสารที่สามารถไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ได้จำนวนมาก คือ เกษตรกรในบ้านท้ายน้ำมีพื้นที่กระจายไปในตำบลท้ายน้ำเกือบทุกหมู่บ้าน มีผู้รู้และแกนนำในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวนมากคือ 5 คน กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ทำนาปรัง 2 – 3 ครั้ง ใช้สารเคมีปริมาณสูง
อันดับ 2	บ้านปากน้ำ หมู่ 3	คนในหมู่บ้านเป็นเครือข่ายกันทั้งหมด มีแกนนำที่รู้และปฏิบัติการเกษตรไม่ใช้สารเคมี จำนวน 6 คน แกนนำทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์ หอกระจายข่าว กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ทำนาปรัง 2 – 3 ครั้ง ใช้สารเคมีปริมาณสูง
อันดับ 3	บ้านเนินโพธิ์ หมู่ 4 บ้านทุ่งอ่างทอง ม. 6 และ บ้านกระบังดิน หมู่ 7	มีแกนนำทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวน 4 คน 2 คน และ 2 คน ตามลำดับ กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ทำนาปรัง 1 ครั้ง ทำถั่วเขียวหน้าแล้ง ใช้สารเคมีปริมาณสูง ยกเว้นบ้านทุ่งอ่างทองที่มีการทำนาปรัง 2 – 3 ครั้ง

ระดับศักยภาพ	พื้นที่	สาเหตุ
อันดับ 4	บ้านคลองสระ – วังหิน ม. 1 บ้าน หัวดาน หมู่ 8 บ้านในห้วย หมู่ 9	ม. 1 คนในหมู่บ้านครั้งหนึ่งทำการค้าขาย อีกครั้งหนึ่งทำการเกษตร มีแกนนำ จำนวน 2 คน หมู่ 8 ส่วนใหญ่ทำการค้าขาย และไม่มีแกนนำ หมู่ 9 เกษตรกร ส่วนใหญ่ มีอาชีพเลี้ยงวัวนม มีแกนนำ จำนวน 2 คน

ตารางที่ 7 แสดงศักยภาพการสื่อสารของแต่ละหมู่บ้าน

จากข้อมูลที่ได้นำไปสู่การคัดเลือกหมู่ 2 ,3,4,6 และ 7 เป็นพื้นที่ดำเนินการ เพราะถือว่ามีความศักยภาพตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ และจะมีการค้นหาแกนนำในหมู่บ้านเหล่านี้ เพื่อเสริมศักยภาพกระบวนการสื่อสารในการปฏิบัติการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีต่อไป (บทที่ 6)

3. กระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีทางการเกษตร

3.1 การเข้ามาของสารเคมีในตำบลท้ายน้ำ

ปัจจุบันสารเคมี เป็นปัจจัยการผลิตการเกษตร ที่มีความจำเป็นมากสำหรับการทำการเกษตร ในความรู้สึกของเกษตรกรทั่วไปในตำบลท้ายน้ำ เกษตรกรหลายคนถึงกับพูดว่า “ ไม่ใช่ไม่ได้กิน “ คณะผู้วิจัยจึงเกิดคำถามที่ว่า เมื่อสารเคมีมีความจำเป็นขนาดนี้ สารเคมีเป็นสิ่งที่ใช้ในตำบลท้ายน้ำมานานแล้วหรือ การสืบค้นการเข้ามาของสารเคมีจึงเกิดขึ้น ทั้งการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในหมู่บ้าน การจัดกลุ่มพูดคุยประมาณ 5 – 10 คน เวียนจัดตามกลุ่มบ้าน หรือร้านค้าที่ชุมนุมของคนในหมู่บ้าน จนครบทุกกลุ่มในหมู่บ้าน แล้วก็เข้าไปหมู่บ้านอื่น ทำเช่นนั้นเรื่อยไป เส้นทางการเข้ามาของสารเคมีจึงเริ่มเห็นชัดเจนขึ้น โดยมีรายละเอียดคือ

ปีพุทธศักราช 2525 ปีเริ่มต้นการเข้ามาของเทคโนโลยี ในพื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยม ตำบลท่าบัว (เขตชลประทานในปัจจุบัน) เป็นพื้นที่ติดต่อกับตำบลท้ายน้ำได้เริ่มใช้รถไถนา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รถอีเก้ง” ซึ่งเป็นเทคโนโลยีจากประเทศญี่ปุ่นแทนการใช้ควาย เมื่อมีคนในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำได้เห็นและรับรู้ประสิทธิภาพของรถไถ จึงมีการแพร่กระจายข้อมูลเกี่ยวกับประสิทธิภาพของรถไถดังกล่าวแก่ผู้อื่นในตำบลเดียวกันทำให้ชาวบ้านหลายคนสนใจ ขณะเดียวกันควายที่เกษตรกรใช้อยู่ถูกขโมยบ่อยครั้ง ทำให้เกษตรกรหลายคนตัดสินใจขายควายเพื่อซื้อรถไถนา รถไถนาจึงเพิ่มจำนวนมากขึ้น ตรงข้ามกับจำนวนควายในหมู่บ้านที่ลดลงไปทีละน้อย จนในที่สุดควายจึงหมดไปจากท้ายน้ำ

ในช่วงแรกที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนนั้น ธรรมชาติยังคงความอุดมสมบูรณ์ ปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะพันธุ์ข้าวยังคงใช้พันธุ์ดั้งเดิม วิธีการทำนาก็ยังเป็นการดำนาอยู่ ต่อมาปี 2530 เกษตรกรได้เห็นการ

เปลี่ยนแปลงในเขตชลประทานที่เปลี่ยนจากการทำนาปีเป็นการทำนาปรัง ซึ่งพบว่านาปรังให้ผลผลิตมากกว่านาปีและมีช่วงอายุของข้าวสั้นกว่า เกษตรกรจึงสนใจและเริ่มทำนาปรัง ภายหลังจากนั้นจึงขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น มีการแผ้วถางพื้นที่ที่เป็นป่าเพื่อนำมาทำนามากขึ้น เพิ่มจำนวนแหล่งน้ำในการทำนาโดยการเจาะบ่อบาดาล และเริ่มกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เพื่อใช้เป็นทุนสำหรับการปรับเปลี่ยน

จากการเปลี่ยนแปลงข้างต้นพบว่า ช่วงนี้เริ่มมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้นอันเนื่องมาจากพันธุ์ข้าวนาปรังต้องใช้ปุ๋ยเคมีในการกระตุ้นการเจริญเติบโตควบคู่กันไปด้วย ประกอบกับพันธุ์ข้าวดังกล่าวไม่ต้านทานโรค ทำให้เกษตรกรต้องฉีดพ่นสารเคมีเพื่อลดการทำลายของแมลง เพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุด การส่งเสริมเริ่มต้นจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรนำพันธุ์ข้าวนาปรังมาแลกเปลี่ยนกับพันธุ์ข้าวดั้งเดิมของชาวนา พร้อมกับการแจกสารเคมีให้ใช้ฟรีในช่วงแรก

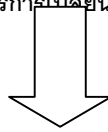
ในช่วงแรกของการปรับเปลี่ยน สภาพดินยังคงมีอินทรีย์วัตถุมาก แมลงและโรคพืชมีการควบคุมกันเองโดยใช้กลไกธรรมชาติ จึงยังไม่มีภาระบาตที่รุนแรง ทำให้เกษตรกรใช้ปัจจัยการผลิตในการทำนายน้อยมากเมื่อเทียบกับปัจจุบัน เช่นปุ๋ยเคมีมีการใช้ (250-300 กิโลกรัม) ต่อนา 25 ไร่ แต่ปัจจุบันใช้ (750 กิโลกรัม) ต่อนา 25 ไร่ ราคาข้าวในช่วงนั้นประมาณ 3,200 บาทต่อเกวียน ผลกำไรที่ได้จากการทำนาจึงมีจำนวนมาก ทำให้เกษตรกรเห็นว่าได้กำไรสูง ผลตอบแทนมากและใช้ระยะเวลาสั้น สุดท้ายจึงเกิดการเปลี่ยนจากนาปีมาสู่การทำนาปรังเกือบทั้งหมด

แต่เดิมนั้น การใช้สารเคมีในการกำจัดหอยเชอร์รี่ยังไม่มีในตำบลท้ายน้ำ โดยเริ่มเข้ามาในปี 2538 จากกรณีเกิดน้ำท่วมใหญ่ จึงพบหอยเชอร์รี่ในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ และเกิดการแพร่ระบาดมากขึ้นจากที่เคยพบเฉพาะในเขตนาปรัง เกิดการแพร่ระบาดเข้ามากับน้ำ ถัดกินต้นข้าวในนาในช่วงหวานข้าวไปแล้วสิบถึงสิบห้าวัน ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาใหม่สำหรับเกษตรกรซึ่งไม่เคยมีประสบการณ์ในกำจัด จึงปรึกษากับร้านขายสารเคมีที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในการขายปัจจัยการผลิต บริษัทธุรกิจสารเคมีทางการเกษตรจึงได้ส่งสารเคมีที่เรียกชื่อเป็นทางการว่า “ เอ็น โดซัลเฟน ” เข้ามาขายให้กับเกษตรกรเพื่อกำจัดปัญหาหอยเชอร์รี่

ต่อมา ปี 2539 เกิดการระบาดของแมลงศัตรูพืชที่เรียกว่า เพลี้ยกระโดดในนาข้าว การระบาดครั้งนี้เกษตรกรต้องใช้สารเคมีปริมาณมากที่สุดนับตั้งแต่เคยทำนา มา เมื่อปริมาณความต้องการมีมาก บริษัทสารเคมีจึงปรับราคาสารเคมีเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะสารเคมีกำจัดเพลี้ยกระโดดในช่วงการระบาดพบว่ามีราคาประมาณ ขวดละ 2,000 บาท ในขณะเดียวกัน หน่วยงานของรัฐโดยเฉพาะสำนักงานเกษตรตำบลและอำเภอที่อยู่ในพื้นที่มีข้อจำกัดในเรื่องจำนวนบุคลากร จึงไม่สามารถติดตามสถานการณ์ปัญหาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรได้ทัน อีกทั้งกิจกรรมที่ทำเน้นหนักในลักษณะการป้องกันการระบาดของแมลง โดยผ่านโรงเรียนเกษตรกรที่สอนในหลักสูตร ที่เรียกว่า “ ไอพีเอ็ม ” สภาพเกษตรกรในช่วงดังกล่าวไม่มีทางเลือกอื่นจึงตัดสินใจซื้อและพึ่งพาสารเคมีอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

1. ขายควายซื้อรถไถนา
2. เปลี่ยนพันธุ์ข้าวมาเป็นข้าวอายุสั้น ↑
3. ปรับพื้นที่ทำลายป่า สร้างแหล่งน้ำ
4. เริ่มใช้ปุ๋ยและยา
5. กู้เงินจาก ธกส.
ใช้รถเกี่ยวแทนแรงงานคน
6. น้ำท่วมใหญ่ หอยเชอร์รี่ระบาด
7. เหลือกระดิดกระบวด

ใช้ปุ๋ยและยาเป็นพฤติกรรมปกติ
แผนภาพแสดงวงจรการเปลี่ยนวิถีชีวิตเกษตรกรตำบลท้ายน้ำ

ภาคธุรกิจเอกชนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุด ซึ่งมีทั้งบริษัทข้ามชาติ ระดับประเทศ และระดับพื้นที่ มีช่องทางที่ส่งข้อมูลข่าวสารมาในตำบลท้ายน้ำ ในหมู่บ้าน จนถึงครอบครัวเกษตรกร ส่วนภาครัฐมิได้มีการสื่อสารโดยตรง แต่เป็นช่องทางหนึ่งที่ธุรกิจสารเคมีอาศัยกลไกของรัฐเอื้อให้เกษตรกรเข้าถึงสารเคมีได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น โดยช่องทางการเผยแพร่ให้เกิดการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ เป็นช่องทางที่ซับซ้อนและมีความเป็นมาที่ยาวนานดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่มาของสารเคมี ดังนั้นเพื่อการนำเสนอให้เห็นภาพกระบวนการสื่อสารการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ จึงแบ่งเป็น 3 หัวข้อ คือ การสื่อสารเพื่อแนะนำให้รู้จักสารเคมีและกระตุ้นการซื้อ และการสื่อสารเพื่อให้เกิดการใช้และกลายเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง

3.2 การสื่อสารเพื่อแนะนำให้รู้จักสารเคมีและกระตุ้นการซื้อ โดยแบ่งตามช่องทางได้เป็น

(1) ป้าย เป็นสื่อเฉพาะกิจที่บริษัทสารเคมีใช้ ขนาดที่ใช้มีความกว้าง-ยาวประมาณหนึ่งฟุต บริเวณถนนในตำบลท้ายน้ำระยะทาง 1 กิโลเมตรจะพบป้ายประมาณ 10 ป้าย ข้อความที่ใช้สั้น กระชับ เช่น “ใช้แล้วรวย เร่งแป้งเร่งน้ำหนัก “ สีที่ใช้มีหลายหลายแต่เน้นในลักษณะสีที่สว่าง ได้แก่ สีเขียว น้ำเงิน เหลือง แดง

(2) เวทีประชุมหรือเวทีส่งเสริมการขาย เป็นช่องทางที่จัดขึ้นในลักษณะใช้การพูดคุย ชักชวน โน้มน้าวใจเป็นหลัก มีผลิตภัณฑ์สารเคมีเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรเข้ามาประชุม โดยสร้างเงื่อนไขว่าถ้าได้มาร่วมงานจะได้สารเคมีกลับไปทดลองใช้ เป็นการจูงใจของบริษัทยาสารเคมี ระยะเวลาจัดส่วนใหญ่

จะเป็นช่วงก่อนฤดูกาลทำนาในแต่ละครั้ง ผู้เข้าร่วมที่ผ่านมามีประมาณ 20 – 50 คน การเชิญคนเข้าร่วมในช่วงแรกเชิญทางผู้นำชุมชนโดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน โดยข้อมูลดังกล่าว ฝ่ายส่งเสริมของบริษัทสารเคมีได้ข้อมูลมาจากร้านขายสารเคมีในอำเภอ แต่ในช่วงหลัง ผู้นำชุมชนหลายคนมีบทบาทน้อยลงในการทำงานในหมู่บ้าน มีผลให้ความเชื่อถือของชาวบ้านน้อยลง บริษัทสารเคมีจึงเปลี่ยนแปลงวิธีการเชิญผู้เข้าร่วมโดยใช้รถปิคอัพประมาณ 2- 3 คันแล่นเข้ามาในหมู่บ้านพร้อมกับมีเครื่องกระจายเสียงเชิญชวนเกษตรกรให้เข้าร่วมเวทีนำเสนอสารเคมีชนิดใหม่ที่บริษัทผลิตขึ้น ลักษณะการจัดเวทีมีการเสนอสินค้า บรรยายสรรพคุณการใช้ ประสิทธิภาพของสารเคมี วิธีการใช้ และแจ้งแหล่งจำหน่ายที่สามารถซื้อได้สะดวกในบริเวณใกล้เคียง

(3) การจัดคอนเสิร์ตและการเลี้ยงอาหารในลักษณะโต๊ะจีน ช่องทางนี้จัดประมาณปีละ 1 ครั้ง เป็นทั้งการสมนาคุณลูกค้าหรือสมาชิกที่มียอดขายสูงสุด รวมถึงการเปิดให้จองสินค้าสารเคมีที่แจ้งว่าราคาถูก มีการใช้เพลงลูกทุ่งสร้างความบันเทิงให้ผู้ร่วมงาน มีการจัดเลี้ยงโต๊ะจีนให้กับลูกค้า พร้อมกับแนะนำสารเคมีชนิดใหม่ที่บริษัทผลิตขึ้น โดยมีรูปแบบการนำเสนอเป็นวิดีโอ ภาพการใช้และผลการใช้ ผู้เข้าร่วมเวทีแต่ละครั้งประมาณ 200 – 300 คน ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของร้านขายสารเคมี ลูกค้าที่ใช้สารเคมีปริมาณมาก และเกษตรกรผู้สนใจทั่วไป ซึ่งรายชื่อผู้ที่เชิญมาร่วมงานนี้ พนักงานขายของบริษัทสารเคมีจะนำข้อมูลจากร้านขายสารเคมีหรือผู้ที่ทำหน้าที่ขายตรงสารเคมีในระดับหมู่บ้านมาพิจารณาและเลือกเชิญ

(4) การบอกปากต่อปาก การบอกต่อ หรือการบอกเล่าปากต่อปาก นับเป็นช่องทางการสื่อสารแนวราบที่เป็นผลต่อเนื่องมาจากกระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีที่มีผลต่อการขยายผลการใช้สารเคมีของตำบลท้ายน้ำ ซึ่งมีทั้งเครือข่ายการสื่อสารภายในชุมชนและเครือข่ายการสื่อสารภายนอกชุมชน มีพื้นที่สาธารณะในการติดต่อสื่อสารในอดีต ปี 2500 – 2525 ผ่านทางการสัญจรทางน้ำ และการไปเป็นลูกจ้างการทำนาในตำบลท่าบั่วที่เป็นเขตชลประทาน แต่ปัจจุบันการติดต่อสื่อสารกับภายนอกเปลี่ยนแปลงเป็น การใช้ร้านค้าและแปลงนาใกล้เคียงกันเป็นสถานที่พูดคุย (เกษตรกรในตำบลท้ายน้ำส่วนหนึ่งมีพื้นที่ทางการเกษตรอยู่ในอำเภอข้างเคียง) เนื้อหาการพูดคุยคือ ผลผลิตที่ได้ จากนั้นสอบถามถึงชนิด และยี่ห้อสารเคมีที่ใช้ รวมถึงแหล่งขาย หรือร้านสารเคมี เมื่อได้ข้อมูลแล้วก็ตามไปซื้อ เมื่อใช้ได้ผลดีจึงบอกต่อกับเพื่อนบ้านและนาข้างเคียงต่อไป เป็นการ “ใช้ดีแล้วบอกต่อ ” ซึ่งวิธีการนี้ควบคู่ไปกับประสิทธิภาพของสารเคมียี่ห้ออื่น ๆ

(5) แปลงสาธิต เป็นกลยุทธ์ที่บริษัทสารเคมีใช้ในการแนะนำสินค้าที่สามารถเห็นประสิทธิภาพของสารเคมีได้ชัดเจน โดยคัดเลือกแปลงนาข้าวของเกษตรกรที่มีทำเลอยู่ติดกับถนนสายหลักของชุมชน มอบสารเคมีให้เจ้าของแปลงนาได้ทดลองใช้ฟรี แล้วมีป้ายประชาสัมพันธ์ปักไว้กลางผืนนามีชื่อของสารเคมีชัดเจนเพื่อให้เกษตรกรที่ผ่านไปมาได้ทราบและเห็นประสิทธิภาพของสารเคมีนั้น ๆ

(6) วิทยุ บริษัทสารเคมีมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมด้านการตลาดให้กับร้านขายสารเคมี โดยการสื่อสารผ่านรายการวิทยุ มีการซื้อเวลาของสถานีวิทยุทั้งหมดและเป็นผู้จัดรายการเอง หรืออีกลักษณะหนึ่งคือ เป็นผู้สนับสนุนรายการ โดยมีผู้จัดรายการของสถานีวิทยุเป็นผู้สื่อสารแนะนำสรรพคุณของสารเคมี มีสปอตโฆษณาหาระหว่างรายการ นำเสนอในรูปแบบการสนทนาระหว่างตัวละคร ประมาณ 2 – 4 ตัว บท

สนทนาใช้ปัญหาของเกษตรกรที่พบทั่วไปในพื้นที่มาเดินเรื่อง เนื้อหาที่น่าสนใจมีลักษณะสั้น กระชับ ชัดเจน เช่น “แมลงร้ายตายเรียบ” “ข้าวแตกกอเร็ว เมล็ดเต่ง ได้น้ำหนัก” “ใช้แล้วถึงได้รวยหมคนี่หมคสิน” บางครั้งมีการใช้พระพุทธรูปเข้ามาเกี่ยวข้องในลักษณะเป็นของที่ระลึกให้เมื่อซื้อสารเคมี รวมทั้งการให้ข้อมูลแหล่งจำหน่ายที่เกษตรกรหาซื้อได้ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง

(7) *โทรทัศน์* เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่บริษัทสารเคมีใช้เผยแพร่การใช้สารเคมี ส่วนใหญ่เป็นป้ายเคมีและยาฆ่าหญ้าเป็นหลัก ผลต่อเกษตรกรเมื่อเปรียบเทียบกับวิทยุกับโทรทัศน์ เกษตรให้ข้อมูลว่าโทรทัศน์เป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือกว่าเพราะได้เห็นภาพการใช้

3.3 การสื่อสารเพื่อให้เกิดการใช้และกลายเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง แบ่งตามช่องทางได้เป็น

(1) *ร้านขายสารเคมี* นับว่าเป็นช่องทางหลักในการจำหน่ายสารเคมี ที่บริษัทสารเคมีใช้เป็นสถานที่ในการจำหน่ายสินค้า แต่ละร้านจำหน่ายสารเคมีของหลายบริษัท ซึ่งจำนวนบริษัทมากน้อยต่างกัน นั้นขึ้นอยู่กับขนาดร้านค้า เช่นร้านค้าในอำเภอโพทะเลที่เกษตรกรในตำบลท้ายน้ำไปเป็นลูกค้านั้น มีบริษัทสารเคมีส่งเซลล์มาติดต่อขายสารเคมีมากกว่า 30 บริษัท

จำนวนร้านขายสารเคมีในอำเภอโพทะเลและอำเภอใกล้เคียงนั้นมีจำนวนมากกว่า 10 ร้าน ในอดีตประมาณก่อนสิบปีที่แล้วจำนวนร้านขายสารเคมียังมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอ แต่ต่อมาเมื่อเกษตรกรใช้มากขึ้นจึงเกิดร้านขายสารเคมีมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี 2537 และ 2538 มีจำนวนร้านขายสารเคมีเกิดขึ้นจำนวนมากที่สุด ประมาณ 10 ร้าน กระจายไประดับตำบลและหมู่บ้าน และมีบริษัทสารเคมีเพิ่มขึ้นประมาณ 20 บริษัท การเติบโตอย่างรวดเร็วนี้เนื่องมาจากในช่วง 2 ปีเกิดการแพร่ระบาดของเพลี้ยกระโดดอย่างรุนแรงและเป็นพื้นที่บริเวณกว้าง ยอดขายและกำไรของร้านระดับอำเภอมียอดมากกว่า 10 ล้านบาทต่อปี

ร้านขายสารเคมีเหล่านี้มีระบบเงินเชื่อให้กับเกษตรกรที่เป็นลูกค้า โดยใช้หลักฐานคือบัตรประชาชนและทะเบียนบ้าน เกษตรกรสามารถนำสารเคมีไปใช้ก่อน มีเงื่อนไขการถือเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวขายแล้วจึงส่งเงินค่าสารเคมีคืนให้ร้าน ซึ่งระบบดังกล่าวทางร้านค้าได้กำไรจากเกษตรกรในลักษณะ “2 เด้ง” คือ ราคาสารเคมีที่สูงขึ้นจากราคาเงินสด พร้อมกับดอกเบี้ย “เงินเชื่อ” ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาท ต่อเดือน เกษตรกรโดยทั่วไปไม่มีเงินทุนในการทำเกษตรจึงนิยมใช้ระบบดังกล่าว นอกจากระบบเงินเชื่อแล้วร้านค้ายังมีการใช้กลยุทธ์ลดแลกแจกแถม ซึ่ง“ของแถม”ส่วนใหญ่มีทั้งที่บริษัทขายสารเคมีจัดมาให้ และที่ร้านขายสารเคมีเป็นผู้กำหนดขึ้นเองให้สอดคล้องกับลูกค้าในพื้นที่ เช่น เสื้อหมวก โทรศัพท์มือถือ พัดลม จักรยาน ตู้เย็น โดยของแถมที่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนที่ซื้อสารเคมี ของแถมเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรซื้อสารเคมีมากเกินความจำเป็น เช่น ซื้อสารเคมี 2,500 บาท จะได้แถมจักรยาน 1 คัน โดยไม่สนใจว่าใช้ดีหรือไม่และมีความจำเป็นต้องใช้ปริมาณเท่าไร และยังคงค่านิยมเลียนแบบกัน เพื่อนบ้านใกล้เคียงได้ของแถม ก็ต้องมีให้ทัดเทียมกัน บางรายซื้อสารเคมีเก็บไว้โดยไม่มีความจำเป็นต้องใช้เลย

ร้านขายสารเคมีที่เกษตรกรตำบลท้ายน้ำซื้อสารเคมีมี 2 ลักษณะตามกลยุทธการขาย คือ ร้านขายสารเคมีขนาดใหญ่ขายสารเคมีโดยตรง อยู่ในเขตเทศบาลตำบลโพทะเล มีนักวิชาการที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับโรคพืชให้คำแนะนำเกี่ยวกับปัญหาที่การเกษตร ทำหน้าที่คล้าย “ คลินิกการเกษตร “ โดยเกษตรกรที่เข้ามาปรึกษาปัญหาการเกษตร บางครั้งจะมีการถอนต้นข้าวมาด้วย ร้านขายสารเคมีให้คำแนะนำการแก้ปัญหาโดยการเลือกใช้สารเคมีที่มีในร้านขายสารเคมีรวมกันในลักษณะ “ เป็นชุด “ คือการเลือกสารเคมีของหลายบริษัทให้ตรงกับปัญหาที่เกษตรกรพบ ซึ่งทางร้านก็มีสินค้าหลากหลายให้เลือกใช้ในลักษณะที่ตรงกับโรคและแมลง

ร้านขายสารเคมีขนาดเล็กเป็นร้านที่พัฒนามาจากการร้านขายของชำ ในระดับตำบล หรือหมู่บ้าน เมื่อได้รับการแนะนำจากบริษัทสารเคมีถึงผลกำไรที่ได้ จึงขายสารเคมีควบคู่ไปด้วย ส่วนร้านที่พัฒนามาจากการขายของชำเดิม มีความใกล้ชิดกับลูกค้าที่เคยเป็นลูกค้าประจำในการซื้อสินค้าอื่นๆ ที่ไม่ใช่สารเคมีทางการเกษตรมาก่อน จนเรียกได้ว่าเป็น “ ขาประจำ ” แต่ไม่มีนักวิชาการมาประจำ ส่วนสารเคมีที่ขายมีความหลากหลายเช่นเดียวกับร้านขนาดใหญ่ เกษตรกรมาเลือกซื้อสารเคมีตามที่ได้รับความรู้จากสื่อต่าง ๆ

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ร้านจุดพรการเกษตรซึ่งเป็นร้านที่ตั้งอยู่ในอำเภอโพทะเลและสัมภาษณ์เกษตรกร เดือน กุมภาพันธ์ 2545)

(2) *สื่อบุคคล* ในลักษณะการขายตรง วิธีการของระบบนี้เริ่มต้นโดยการค้นหากลุ่มเป้าหมายเพื่อสมัครเป็นตัวแทนขาย ผ่านระบบเครือข่ายหรือเพื่อนบ้านเป็นหลัก ให้ความสำคัญกับบุคคลมากกว่าสถานที่ และมีการเคลื่อนไปตามผู้ขายตรง การเข้ามาจำหน่ายของบุคคลมีแรงจูงใจจากเงื่อนงำที่เป็นผลประโยชน์ในหลายรูปแบบ เช่น จำนวนเงินเป็นเปอร์เซ็นต์ที่คิดจากยอดขาย ส่วนลดที่ได้จากการขาย การพาไปเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ การให้สินค้านำมาขายก่อนแล้วเก็บเงินทีหลัง เมื่อกลุ่มเป้าหมายสนใจผลประโยชน์หรือเกิดความรู้สึก “ เกรงใจ ” ผู้พามา จึงใช้ลักษณะการสมัครเป็นสมาชิก ทำให้เกิดช่องทางการติดต่อกับบริษัทขายสารเคมีที่ต่อเนื่องมากขึ้น

จากนั้นบริษัทมีการอบรมให้กับสมาชิกใหม่ โดยเนื้อหาการอบรมประกอบด้วยวิธีการขายและประสิทธิภาพของสารเคมี โดยเน้นว่า “ ดีกว่าท้องตลาด ” พร้อมกับให้ข้อมูลเสริมว่า “ บ้านนั้นใช้แล้วดีไม่เชื่อลองดู ” นอกจากสมาชิกใหม่ได้รับการอบรมในช่วงแรกแล้ว ตัวแทนของบริษัทได้เข้ามาพบสมาชิกบ่อยครั้งขึ้น ความถี่ประมาณ 2 – 3 ครั้งต่อสัปดาห์ ในส่วนทัศนคติในบทบาทสมาชิกขายตรงสารเคมีของเกษตรกรที่เข้ามาเป็นสมาชิกมีความคิดเห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ยากและได้ค่าตอบแทนสูง “ สารเคมีมันขายได้ แล้วก็ขายง่ายด้วย ใคร ๆ ก็ขาย แถมได้ค่าตอบแทนมาก ”

(3) *การส่งเสริมในลักษณะ “ เกษตรครบวงจร ”* ในเขตบ้านกระบังดิน หมู่ 7 บ้านเนินโพธิ์

หมู่ 4 บ้านหนองบัว หมู่ 5 ซึ่งพื้นที่ไม่เหมาะสมสำหรับการทำนาปรัง จึงถูกทิ้งให้กร้าง ภายหลังเริ่มมีบุคคลจากภายนอกพื้นที่ที่มีเงิน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ นายทุน ” เข้ามาเช่าพื้นที่บริเวณดังกล่าวปลูกอ้อย แล้วจ้างชาวบ้านเป็นแรงงานในการทำอ้อย ต่อมาเมื่อเกษตรกรหลายคนเห็นว่าการปลูกอ้อยมีรายได้ดีจึงเริ่มทำตามบ้าง และได้มีบริษัทที่ผลิตน้ำตาลให้ทุนในการทำผ่านระบบเงินเชื่อ ซึ่งทุนดังกล่าวอยู่ในรูปเงินและปัจจัยการผลิต คือ ยาฆ่าหญ้า ปุ๋ย สารเคมี และพันธุ์อ้อย เมื่ออ้อยสามารถตัดได้ บริษัทมีการรับซื้อผลผลิตอีกครั้ง โดยการหักค่าใช้จ่ายที่ให้ในช่วงเริ่มต้นพร้อมกับดอกเบี้ย ซึ่งการเกษตรในลักษณะนี้เกษตรกรต้องพึ่งพาบริษัททุกอย่างตั้งแต่การปลูก ความรู้ และการรับซื้อผลผลิต ในเรื่องความรู้ทั้งการอบรมก่อนการปลูก การส่งเจ้าหน้าที่ของบริษัทเข้ามาให้คำปรึกษาในเรื่องการดูแลรักษาเป็นระยะ ๆ ก่อนการเก็บเกี่ยวเจ้าหน้าที่มาวัดมาตรฐานของอ้อย โดยใช้ความหวานเป็นตัวชี้วัดในการให้ราคาผลผลิต การปลูกอ้อยต้องใช้สารเคมี ยาฆ่าหญ้า และปุ๋ยเคมี ส่วนสารฆ่าแมลงไม่ค่อยมีการใช้มากนัก เนื่องจากอ้อยเป็นพืชที่ไม่ค่อยมีโรคและแมลงรบกวน สารเคมียังขยายผลได้รวดเร็วขึ้น

(4) การส่งเสริมผ่านกลไกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เป็นอีกแหล่งหนึ่งในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการใช้สารเคมี ซึ่งเกิดขึ้นโดยการลงหุ้นของสมาชิกที่เป็นลูกหนี้ ธกส. เพื่อทำการขายสินค้าร่วมกัน ในชื่อ “ สำนักงานการตลาดเพื่อเกษตรกร (สกต.) ” สินค้าที่ขายมีสารเคมีทุกชนิดที่เกษตรกรใช้ในระบบการผลิต ในช่วงเริ่มต้นการขายสารเคมีของสกต. มีการสร้างเงื่อนไขร่วมกับ ธกส. โดยให้เกษตรกรที่กู้เงินจาก ธกส. ต้องซื้อสารเคมีร่วมด้วยปริมาณตามวงเงินกู้ ถ้าวงเงินสูง อัตราการซื้อสารเคมีต้องสูงตามไปด้วย ใช้ระบบการหัก ณ ที่จ่าย เช่น การกู้ 40,000 บาท ทางธกส. หักค่าสารเคมีไว้ แล้วให้เงินกู้ไม่เต็ม 40,000 บาท เกษตรกรหลายคนจึงมีความรู้สึกว่าถูกบังคับซื้อ ระบบดังกล่าวเริ่มต้นประมาณ ปี 2534 จนถึงประมาณปี 2544 เมื่อเกิดกระแสการพูดคุยที่มาจากภายในจังหวัดผ่านเวทีการประชุมอย่างมีส่วนร่วมและผ่านสื่อมวลชน แนวนโยบายที่ส่งเสริมการลด/เลิกการใช้สารเคมีของ ธกส. เอง จนปัจจุบันระบบการบังคับซื้อดังกล่าวไม่พบในหน่วยงานของ ธกส. ในพื้นที่อำเภอโพทะเล แต่ยังมีรูปแบบการเสนอขายสินค้าสารเคมีให้เป็นทางเลือกกับเกษตรกร

จากข้อมูลกระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมี สรุปได้ดังนี้คือ

แนะนำให้รู้จัก	เกิดการใช้ต่อเนื่อง
ป้าย	ร้านขายสารเคมี
เวทีประชุม / คอนเสิร์ต / โต้ะจีน	สื่อบุคคลในลักษณะการขายตรง
ปากต่อปาก	การส่งเสริมลักษณะครบวงจร
แปลงสาธิต	การส่งเสริมผ่านกลไก ธกส.
วิทยุ / โทรทัศน์	

ตารางที่ 8 แสดงลักษณะการเลือกใช้วิธีการสื่อสารในขั้นตอนแนะนำให้รู้จัก และเกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง

3.4 ผลที่เกิดขึ้นกับเกษตรกร

3.4.1 ความรู้ในเรื่องสารเคมี

- **ด้านบวก** พบว่าเกษตรกรในตำบลท้ายน้ำมีความรู้ในเรื่องสารเคมีทั้งในด้านชื่อการค้า ประสิทธิภาพ ปริมาณการใช้ การใช้ และแหล่งจำหน่าย ทำให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อสารเคมี จึงเกิดพฤติกรรมนำไปสู่การพึ่งพาสารเคมีในการทำการเกษตร

- **ด้านลบ** ด้านไม่ดี พบว่าเกษตรกรรู้ว่าสารเคมีอันตราย แต่มีความรู้สึกว่าเป็นเรื่องไกลออกไปจากตัวเกษตรกร อยู่ในรูปนามธรรม ไม่ทราบผลแน่นอนว่าอันตรายอย่างไร เชื่อมโยงกับการเจ็บป่วยในปัจจุบันได้อย่างไร หรือมีปริมาณสารเคมีสะสมไว้ในร่างกายเท่าไร สังเกตได้จากคำพูดของเกษตรกร ที่ว่า “ รู้ว่ามันอันตรายแต่ก็นาน สุดท้ายคนก็ตายเหมือนกัน “ สุดท้ายทำให้เกิดพฤติกรรมไม่ป้องกันเวลาใช้สารเคมี

- **ด้านความรู้ในเรื่องสารเคมี** ส่วนใหญ่เป็นด้านที่ไม่ดี คือ เกษตรกรไม่รู้ในสองเรื่อง คือ ผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา เช่นผลที่ทำให้แมลงคือยา หรือทำลายแมลงที่มีประโยชน์อย่างไรบ้าง ส่งผลกระทบถึงผลด้านการทำเกษตรอย่างไรบ้าง ความไม่รู้เรื่องที่สอง คือเรื่องต้นทุนการทำการเกษตร เนื่องจากเกษตรกรไม่มีการทำบัญชีรับจ่ายในเรื่องต้นทุนและกำไรที่ได้จากการทำการเกษตร ทำให้ไม่ตระหนักในเรื่องต้นทุนการเกษตรที่เพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกันผลกำไรที่ได้มีจำนวนน้อยลง จึงพบกับภาวะขาดทุน และเป็นหนี้สินทางการเกษตร

3.4.2 พฤติกรรมการใช้ สารเคมี พบว่าในตำบลท้ายน้ำเกษตรกรทุกคนใช้สารเคมี ใช้ในทุกขั้นตอนของการทำนา

4. กระบวนการสื่อสารเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ

การเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำเริ่มตั้งแต่ปี 2541 มีการจัดกิจกรรมเผยแพร่ความรู้และข้อมูลจากหลายแหล่ง มีองค์กรภายนอกที่เข้าไปเผยแพร่แนวคิดหลายองค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมถึงการที่เกษตรกรในตำบลท้ายน้ำสนใจและออกมาแสวงหาความรู้ภายนอกตำบล เพื่อให้เห็นกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี จึงขอนำเสนอเป็น 2 หัวข้อ คือ การสื่อสารเพื่อแนะนำให้รู้จักการเกษตรไม่ใช้สารเคมี การสื่อสารเพื่อให้เกิดการใช้และกลายเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง และ ผลที่เกิดขึ้น มีรายละเอียดดังนี้คือ

4.1 การสื่อสารเพื่อแนะนำให้รู้จักเกษตรไม่ใช้สารเคมีและการกระตุ้นให้เกิดการทำ

(1) เวทีประชุมในลักษณะการพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างผู้เข้าร่วมที่คนในตำบลท้ายน้ำออกมาประชุมภายนอก เวทีลักษณะนี้มีหน่วยงาน ที่จัดคือ มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ร่วมกับสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ปี 2541 มีการเสวนาเรื่อง ปัญหาการใช้สารเคมีในจังหวัดพิจิตร ผู้ร่วมประชุมประมาณ 40 คน เป็น

เกษตรกรรมจากอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดพิจิตร เจ้าหน้าที่สำนักงานสาธารณสุข เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตร และอาจารย์จากวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีพิจิตร และผู้บริโภคน เกษตรกรที่เข้าร่วมในเวทีดังกล่าวมีจำนวนประมาณ 20 คน หนึ่งในจำนวน 20 คนนั้นเป็นเกษตรกรมาจากตำบลท้ายน้ำจำนวน 1 คน คือ ลุงสมบุญ แจ่มจรัส เกษตรกรจากบ้านท้ายน้ำ หมู่ 2 ซึ่งเข้าร่วมโดยการเชิญของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ขณะเดียวกันลุงสมบุญเองก็กำลังประสบปัญหาการรยาป่วยด้วยสารเคมี และกำลังรักษาอยู่ในโรงพยาบาลพิจิตร เนื้อหาการพูดในเวทีดังกล่าวคือปัญหาการตกค้างของสารเคมี ผลผลิตการเกษตรและรูปแบบการพูดคุยการแลกเปลี่ยนข้อมูลในแต่ละกลุ่มที่มาร่วมประชุม ผลที่เกิดขึ้นจากการเสวนาดังกล่าว เกษตรกรจากตำบลท้ายน้ำที่เข้าร่วมจำนวน 1 คน ตัดสินใจเลิกใช้สารเคมีจากข้อมูลในเรื่องระยะเวลาการตกค้างของสารเคมีในผลผลิตการเกษตร ระยะเวลาถึงหนึ่งเดือน ภายหลังการตัดสินใจจึงเริ่มต้นแสวงหาแนวทางในการทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

เดือนพฤษภาคม ปี 2543 มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรร่วมกับโรงพยาบาลโพทะเลและสำนักงานสาธารณสุขอำเภอ มีการจัดประชุมเรื่องเกษตรปลอดสารพิษในอำเภอโพทะเล ผู้เข้าร่วมได้แก่ เจ้าหน้าที่จากสำนักงานสาธารณสุขอำเภอโพทะเล เจ้าหน้าที่จากโรงพยาบาลโพทะเล เกษตรกรจากพื้นที่ต่าง ๆ ในอำเภอโพทะเลและมีผู้เข้าร่วมจากตำบลท้ายน้ำจำนวน 5 คนคือหัวหน้าสถานีอนามัยท้ายน้ำ ผู้ใหญ่บ้านหนองบัว(ม. 5) และแกนนำเกษตรกรอีกจำนวน 3 คน วิทยากรที่ให้ความรู้มาจากการประสานของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร เนื้อหาการประชุมแบ่งเป็น 3 ช่วง ช่วงแรกเป็นการบรรยายเรื่องประโยชน์จากการทำเกษตรปลอดสารพิษ คุณสมบัติสารทดแทนตามหลักวิทยาศาสตร์ ช่วงที่ 2 เป็นการเล่าประสบการณ์ของเกษตรกรในประเด็นประสิทธิภาพของสารหมักชีวภาพ และผลที่เกิดขึ้นภายหลังการใช้ ช่วงที่ 3 เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้ทำแผนปฏิบัติการร่วมกันในการขยายผลการเกษตรปลอดสารพิษภายในอำเภอ

(2) *รายการวิทยุ* ซึ่งผู้ฟังเป็นแกนนำเกษตรกรในตำบลท้ายน้ำที่สนใจการเกษตรไม่ใช้สารเคมี จัดโดย พันโทวีระ หรือที่เกษตรกร เรียกกันว่า “ คิมซากัส ” ออกอากาศทาง คลื่นเอเอ็ม สถานี ปตอ. ออกอากาศ ทุกวันหลังข่าว 20.00-20.30 น. ลักษณะการจัดเป็นรายการออกอากาศสด ชื่อรายการ **สี่สรวงชีวิตไทย** มีการออกอากาศมาตั้งแต่ต้นปี 2543 เนื้อหารายการแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกเป็นการให้ความรู้เรื่องสมุนไพรในการป้องกันและกำจัดโรค ช่วงที่สองเป็นการถามตอบปัญหาโรคพืชทางโทรศัพท์

(3) *การจัดการบรรยายโดยใช้เวทีขนาดใหญ่* มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้เกษตรกรไปฟังมีการประชาสัมพันธ์ผ่านทางรายการวิทยุ ใช้กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ฟังรายการวิทยุส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการแจกใบปลิวโดยร้านขายสารเคมีที่สนใจการเกษตรที่ลดการใช้สารเคมี กลุ่มเป้าหมายคือลูกค้าภายในร้านของตนเองลักษณะเวทีเป็นรูปแบบเคลื่อนที่ไปในแต่ละจังหวัดคล้ายกับกองคาราวาน โดยมีทีมงานและผู้ฟังรายการวิทยุจากจังหวัดอื่นเข้าร่วมด้วย มีการจัดจำหน่ายพันธุ์สมุนไพรในการป้องกันและกำจัดโรค มีการขยายผลถึงเกษตรกรเกี่ยวกับเกษตรไม่ใช้สารเคมีหลากหลายชนิดจำนวนมาก ในเขตอำเภอโพทะเลมีการจัดขึ้นโดยใช้สถานที่ภายในโรงเรียนในเขตเทศบาลอำเภอโพทะเล ผู้บรรยายคือผู้ที่ทำหน้าที่จัดรายการวิทยุ เนื้อหา

ใกล้เคียงกับเนื้อหาในรายการวิทยุ ลักษณะการพูดมีลีลาการพูดที่สนุกสนาน ใช้ภาษาพูดเรียบง่าย มีผู้เข้าร่วมมีจำนวนประมาณ 500 คน โดยมาจากจังหวัดใกล้เคียงและภายในจังหวัดพิจิตร

ผลที่เกิดขึ้น ในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ พบว่าได้มีเกษตรกร ในตำบลท้ายน้ำ (เป็นกลุ่มคนกลุ่มเดียวกับที่เข้าร่วมกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษกับสำนักงานสาธารณสุข) เข้าร่วมจำนวน 5 คน เกิดความมั่นใจในการลด/เลิกการใช้สารเคมีมากขึ้น และได้นำความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ภายในพื้นที่

(4) การดูงาน เดือน กุมภาพันธ์ ปี 2545 ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ โดยร่วมกับสำนักงานเกษตรอำเภอ ในโครงการพักชำระหนี้เกษตรกร ปี 2544 ภายหลังจากการจัดหลักสูตรไอพีเอ็มในพื้นที่แล้ว สำนักงานเกษตรมีโครงการเข้ามาในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำอีกครั้ง แต่ครั้งนี้เป็นกลุ่มเป้าหมายที่เรียกว่า “กลุ่มพักชำระหนี้” ซึ่งเป็นลูกหนี้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ที่เข้าโครงการพักชำระหนี้ ซึ่งในตำบลท้ายน้ำมีกลุ่มเป้าหมายในทุกหมู่บ้าน รูปแบบการส่งเสริมคือ การให้ความรู้ผ่านการศึกษาดูงานในจังหวัดน่าน เนื้อหาการดูงานคือ การใช้กฎเกณฑ์ทางสังคมมาช่วยควบคุมการใช้สารเคมีทางการเกษตร เช่น ถ้าใช้สารเคมีจะไม่ให้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

(5) การอบรมการทำสารหมักชีวภาพ โดยสถานีอนามัยตำบลท้ายน้ำร่วมกับมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องจากการประชุมให้ความรู้ (ดูหัวข้อ 5.4.1 ก) คือการจัดเวทีอบรมและสาธิตการทำน้ำหมักชีวภาพที่บ้านหนองบัว ตำบลท้ายน้ำ ในอีก 2 เดือนต่อมา มีการอบรมในกลุ่มเป้าหมายสองหมู่บ้านได้แก่ บ้านหนองบัว (หมู่ 5) บ้านเนินโพธิ์ (หมู่ 4) และเกษตรกรที่สนใจในหมู่บ้านใกล้เคียง หมู่บ้านละหนึ่งครั้ง ผู้เข้าร่วมประมาณ 70 – 120 คน วิทยากรคือเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยตำบลทับหมัน อำเภอตะพานหิน และเกษตรกรที่ทำเกษตรปลอดสารพิษจากต่างอำเภอ เนื้อหาที่อบรมคือ ช่วงแรกมีการบรรยายและเล่าประสบการณ์ในเรื่องการทำสารทดแทนสารเคมี ที่เรียกว่า สารหมักชีวภาพ และช่วงที่สอง ผู้เข้าร่วมอบรมทำสารหมักชีวภาพร่วมกัน โดยสถานีอนามัยให้ถังและกากน้ำตาลสำหรับการสาธิต 2 ใบ ต่อหมู่บ้าน มีการเลี้ยงอาหารกลางวัน ส่วนผู้เข้าร่วมนำวัตถุดิบที่เป็นสมุนไพรมาทำร่วมกัน

ปี 2544 สำนักงานป่าไม้จังหวัดพิจิตร มีการเข้ามาอบรมการทำสารทดแทนสารเคมี ในพื้นที่อำเภอโพทะเล ณ ศาลาประชาคม ผู้มาเป็นวิทยากรคือป่าไม้จังหวัดและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้ามาส่งเสริมการทำสารทดแทนสารเคมี ช่องทางการสื่อสารคือการจัดเวทีที่มีรูปแบบคือ การบรรยาย พร้อมกับการสาธิต และซักถามพูดคุยวิธีการใช้ ส่วนอุปกรณ์และวัตถุดิบที่ผลิต ทางป่าไม้จะนำมาสนับสนุนให้สำหรับการสาธิต เนื้อหาที่พูดเป็นเรื่องความรู้และเทคนิคการทดแทนสารเคมีในแนวทางของเกษตรชีวเวช ซึ่งมีจุลินทรีย์ที่ผลิตขึ้นมาแล้วและจำหน่ายใช้แพร่หลาย ชื่อว่าจุลินทรีย์อีเอ็ม(EM) เป็นส่วนประกอบสำคัญในการทำสารทดแทนสารเคมี โดยเกษตรกรต้องมีการซื้อหัวเชื้อจุลินทรีย์อีเอ็ม แล้วนำไปขยายให้ได้ปริมาณมากขึ้น มีการประยุกต์จุลินทรีย์อีเอ็มไปเป็นสารไล่แมลง เช่น อีเอ็มซูเปอร์ไฟท์ 5 โดยการนำไปผสมกับน้ำส้มสายชูและเหล้า ผ่านการหมักโดยใช้ระยะเวลา 24 ชั่วโมง ใช้ประโยชน์ในด้านการป้องกันและไล่แมลง การหมักกับผลไม้โดยมีจุลินทรีย์อีเอ็มเป็นหัวเชื้อ การหมักแห้งกับปุยคอก เศษอินทรีย์วัตถุของพืช และรำเพื่อทำเป็นปุ๋ย

หมักทดแทนปุ๋ยเคมี เรียกการทำปุ๋ยหมักเป็นภาษาญี่ปุ่นว่า *การทำโยกาชิ* นอกจากนี้ยังมีการสาธิตทำปุ๋ยและอาหารสัตว์ โดยใช้เครื่องอัดเม็ดที่ดัดแปลงมาจากเครื่องบดอาหารสัตว์ การทำน้ำหมักชีวภาพ และการขยายปริมาณอีเอ็ม ภายหลังการอบรมมีการแจกน้ำหมักชีวภาพมาให้ใช้

มีคนเข้าร่วมทั้งหมด 40 – 50 คน โดยมาจากตำบลท้ายน้ำ จำนวน 8 คน (มีผู้ใหญ่บ้านจากหมู่ 9 เป็นผู้พามา) และเกษตรกรที่มาส่วนหนึ่งเป็นเกษตรกรกลุ่มที่เคยเข้าร่วมอบรมที่ได้กล่าวมาแล้ว ประมาณ 4 คน ผลจากเวทีดังกล่าวได้เพิ่มความรู้ให้กับแกนนำเกษตรกรปลอดสารพิษในตำบลท้ายน้ำที่มีความสนใจอยู่แล้ว

4.2 การสื่อสารเพื่อให้เกิดการใช้และกลายเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง

4.2.1 *การเรียนรู้หลักสูตร ไอพีเอ็ม* เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอและตำบล เมื่อเดือนมีนาคม ปี 2544 แกนนำบ้านท้ายน้ำ หมู่ 2 เข้าไปติดต่อสำนักงานเกษตรอำเภอโพทะเลเพื่อขอเข้าร่วมโครงการศูนย์ขยายพันธุ์ข้าวชุมชน ทางเกษตรอำเภอจึงบรรจุบ้านท้ายน้ำเข้าเป็นพื้นที่เป้าหมายโครงการ วัตถุประสงค์ของโครงการ คือ การลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร ลักษณะการเรียนรู้คือการอบรมที่มีทั้งทฤษฎีและการปฏิบัติ เนื้อหาคือการปรับปรุงดินและการทำนาในรูปแบบที่เรียกว่าไอพีเอ็ม (IPM=Integrate Pest Management) ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับแมลงในแปลงนามีแมลงดีและแมลงร้ายปริมาณเท่าไร เพื่อใช้ในการทำนายความเสียหายที่จะเกิดขึ้นต่อผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งถ้ามีจำนวนมากจนส่งผลกระทบต่อความเสียหายของผลผลิต เกษตรกรสามารถตัดสินใจใช้สารเคมีในการกำจัดแมลงได้ มีการลงแปลงนาเพื่อจับแมลงมาศึกษา อบรมการทำสารหมักชีวภาพ การทำบัญชีฟาร์ม รวมทั้งมีเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่ม ความถี่ในการมาแลกเปลี่ยนกันคือ ทุก 15 วัน มีสมาชิกเข้าร่วมอบรมจำนวน 25 คน (ตอนแรกมี 8 คนต่อมาได้มีการชักชวนเข้ามาเพิ่มขึ้น) ระยะเวลาประมาณ 4 เดือน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้โครงการยังมีปัจจัยสนับสนุนให้กับผู้เข้าร่วม คือ เมล็ดพันธุ์ถั่วเขียวใช้สำหรับการปรับปรุงดินและงบประมาณจำนวนหนึ่งในการซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อเป็นศูนย์พันธุ์ข้าวชุมชน

4.2.2 *การตั้งกลุ่มระดับตำบล* และสนับสนุนงบประมาณจำนวน 50,000 บาท ให้กับกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในการผลิตสารหมักชีวภาพจำหน่าย ผู้สนับสนุนคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ที่ผ่านมาทางสำนักงานเกษตร

จากข้อมูลกระบวนการสื่อสารของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี สรุปได้ดังนี้คือ

แนะนำให้รู้จัก	เกิดการใช้ต่อเนื่อง
เวทีประชุม	เรียนหลัก IPM
วิทยุ	ตั้งกลุ่มระดับตำบล
จัดบรรยาย	
คูงาน	
อบรมสารหมัก	

ตารางที่ 9 แสดงลักษณะการใช้วิธีการสื่อสารในขั้นตอนแนะนำให้รู้จัก และเกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง

4.3 ผลที่เกิดขึ้นต่อเกษตรกร

4.3.1 *ระดับบุคคล* จากการอบรมการทำสารหมักชีวภาพพบว่า บ้านหนองบัว หมู่ 5 ภายหลังจากการอบรมดังกล่าว ชาวบ้านตื่นตัวมาก เร่งรีบไปค้นหาทางไหลซึ่งเป็นวัตถุดิบตัวหนึ่งในการทำสมุนไพรจำนวนมาก แต่เมื่อนำมาทำพบว่าสารทดแทนสารเคมีที่ทำมีหนอนและมีกลิ่นเหม็น จึงเกิดความสงสัยและเริ่มไม่มั่นใจเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเองทำ มีคำถามเกิดขึ้นมากมายคือขั้นตอนการทำว่าถูกต้องหรือไม่ มีการหมักอายุหรือไม่ ทำไมจึงมีหนอนเกิดขึ้น หนอนที่เกิดขึ้นแตกต่างอย่างไรกับหนอนที่กินพืชผัก คำถามเหล่านี้ถูกตั้งขึ้นโดยไม่ได้รับคำตอบ วิทยากรที่มาบรรยายก็อยู่ต่างพื้นที่ออกไป และไม่ได้เข้ามาติดตามผลการทำ ประกอบกับไม่มีผู้รู้ในพื้นที่ที่จะตอบคำถามได้ ในขณะเดียวกันร้านขายสารเคมีทางการเกษตรมีการปล่อยข่าวในลักษณะที่ว่าทางไหลมีอันตราย ถ้าเกิดอาการแพ้แล้วไม่มีทางแก้ไข ผลที่เกิดขึ้นในท้ายที่สุดคือไม่มีใครกล้านำสารที่ตนเองหมักไปใช้ในลักษณะผสมผสาน คือยังคงใช้สารเคมีบางส่วนอยู่ ส่วนบ้านเนินโพธิ์ หมู่ 4 พบว่ามีเกษตรกร 2 คน จากหมู่ 7 หมู่ 6 มีการทำสารทดแทนสารเคมีใช้

ผลที่เกิดขึ้น ในเรื่องการปรับปรุงดินที่กรมพัฒนาได้แจกเมล็ดพันธุ์ถั่วเขียว นั้น เกษตรกรส่วนหนึ่งนำเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวไปขาย อีกกลุ่มหนึ่งทดลองหว่านในนาข้าวแล้วเก็บฝักขายเป้าหมายของโครงการปรับปรุงดินจึงไม่เกิดขึ้นเพราะไม่ได้มีการเฝ้าติดตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในตอนต้น และโครงการไม่มีการติดตามประเมินผลภายหลังจากการทำ

4.3.2 *ระดับกลุ่มและชุมชน* การขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในระดับกลุ่มและชุมชนนั้น พบว่ามี 1 กลุ่ม คือกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจาก ธกส. และสำนักงานเกษตร มีการทำสารทดแทนสารเคมีร่วมกันในลักษณะกลุ่ม ทุนในการซื้อถังและอุปกรณ์มาจาก ธกส. ในช่วงแรกมีการรวมตัวมาทำสารทดแทนสารเคมีร่วมกัน ณ บ้านผู้ใหญ่บ้านกระบังดิน หมู่ 7 แต่เมื่อถึงเวลาไปใช้ ไม่มีใครกล้าไปใช้ เพราะไม่แน

ใจว่าจะใช้ได้จริง จึงจำหน่ายได้จำนวนน้อยมาก เนื่องจากเกษตรกรได้บอกว่า “ สมาชิกมันยังไม่กล้าใช้ แล้วใครมันจะไปซื้อ ”

4.4 การวิเคราะห์การแพร่กระจายนวัตกรรม การไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ

4.4.1 ทิศทางการแพร่กระจายการเกษตรไม่ใช้สารเคมี หรือที่เรียกว่า “ น้ำหมักชีวภาพ ”

นั้น ในตำบลท้ายน้ำ เกิดขึ้นจากปัจเจกบุคคล ต่อมาได้มีหน่วยงานภายนอกเข้าไปอบรมให้ จึงเริ่มมีผู้สนใจมากขึ้นประมาณ 27 คน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการเผยแพร่ที่พบว่าการแพร่กระจาย “ น้ำหมักชีวภาพ ” ในช่วงแรกมักเกิดขึ้นกับกลุ่มคนเล็ก ๆ ซึ่งกลุ่มคนที่พบในตำบลท้ายน้ำ มักจะมีการค้นหาความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีตลอดเวลา เช่น กรณีการติดตามฟังรายการวิทยุของ คิมซากัส ที่ออกเกี่ยวกับการทำเกษตรปลอดสารพิษทางรายการวิทยุ ปตอ คลื่นเอเอ็ม การเข้าร่วมการจัดงานของคิมซากัสที่โรงเรียนโพธิธรรมสุวรรณ ในเขตเทศบาล อำเภอโพทะเล นอกจากนั้นกลุ่มดังกล่าวยังเข้าร่วมในอีกหลายเวทีที่ได้กล่าวไว้ใน การสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี กลุ่มคนเล็กๆที่อยู่กระจัดกระจายเหล่านี้ในช่วงทดลองทำและยังไม่สามารถขยายไปสู่คนกลุ่มอื่น ๆ ได้

4.4.2 สถานการณ์ที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการตัดสินใจการรับการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ของเกษตรกรตำบลท้ายน้ำพบว่า

(1) **ขั้นความรู้** ในช่วงแรกกลุ่มคนที่สนใจ ส่วนใหญ่เรียกได้ว่า เป็นกลุ่มผู้นำทางความคิด ข้อมูลที่กลุ่มนี้ได้รับคือการเกษตรเคมีส่งผลอย่างไรต่อการเจ็บป่วย ทั้งในเวทีประชุมที่มูลนิธิฯและสำนักงานสาธารณสุข และเวทีที่โรงพยาบาลและสาธารณสุขอำเภอจัดขึ้น ส่วนเรื่องเทคนิคน้ำหมักชีวภาพที่ให้ข้อมูลในเรื่องความหมาย คืออย่างไร มีสูตร สรรพคุณ และวิธีใช้อย่างไร แหล่งที่ให้ข้อมูล จะเป็นองค์กรเอกชนของ คิมซากัส ซึ่งกลุ่มเป้าหมาย เฉพาะกลุ่มคนที่สนใจติดตามเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีเวทีอบรมที่ทางสถานีอนามัยจัดขึ้น กลุ่มเป้าหมายในการอบรมครั้งนี้มีจำนวนมากขึ้น ประมาณ 40 คน พบว่า เริ่มมีกลุ่มคนที่สนใจ ทั้งกลุ่มเดิมที่เริ่มรับ “ การทำสารหมักชีวภาพ ” จำนวน 3- 4 คน แล้ว ยังมีกลุ่มคนในบ้านหนองบัว และบ้านเนินโพธิ์ ที่ผ่านการอบรมแล้วสนใจ กลุ่มคนในสองหมู่บ้านดังกล่าว เมื่อได้รับข้อมูลแล้วจึงเริ่มต้นตัว นอกจากนี้การให้ความรู้เรื่องเทคนิคยังพบใน **ป่าไม้จังหวัดพิจิตร** ซึ่งกลุ่มเป้าหมายในตำบลท้ายน้ำเป็นกลุ่มที่สนใจอยู่แล้ว และคนใหม่บางส่วน ซึ่งเป็นการเพิ่มความรู้ในเรื่องเทคนิค นอกจากนี้ยังพบในสำนักงานเกษตรที่เน้นเทคนิคโอพีเอ็ม ซึ่งเป็นเทคนิคที่เป็นอีกชุดความรู้หนึ่งที่แยกออกไปจากน้ำหมักชีวภาพ กลุ่มเป้าหมายเป็นเกษตรกรในหมู่ 2 บ้านท้ายน้ำ ซึ่งเกษตรกรส่วนหนึ่งเป็นคนที่เข้าร่วมรับความรู้ในเรื่อง “ น้ำหมักชีวภาพ ” กลุ่มคนที่เป็เกษตรกรในตำบลท้ายน้ำที่เข้ารับรู้ทั้งหมดในช่วงนี้ ประมาณ 110 คน

(2) **ขั้นโน้มน้าวใจ** ขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่ เป็นขั้นตอนที่ควบคู่กับขั้นที่หนึ่ง การโน้มน้าวใจที่เกิดขึ้น ในส่วนของมูลนิธิที่จัดขึ้น เนื้อหาที่โน้มน้าวใจคือข้อมูลการตกค้างสารเคมีในพืชผักและผลการเจ็บป่วย ส่วนของคิมซากัสนั้นเป็นลีลาการพูดชักชวน ที่สนุก และมีข้อมูลหลากหลาย เข้าถึง

วิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยเฉพาะการจัดเวทีที่เน้นการจัดเป็นลักษณะ “ คาราวาน ” ทำให้เกิดความน่าสนใจจากผู้เข้าร่วม (จากข้อมูลของลุงสมบุญ แจ่มจรัส เกษตรกร หมู่ 2) ส่วนการอบรมที่ทางสถานีอนามัยจัดขึ้นนั้น วิทยากรในลีลาการพูดที่น่าสนใจ มีข้อมูลหลากหลาย มีเกษตรกรที่ทำจริงมาแล้วให้ฟัง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ที่ร่วมกับสำนักงานเกษตรนั้นเป็นการพาไปดูงานในพื้นที่ ซึ่งสร้างการโน้มน้าวใจได้ แต่พบว่าสภาพสังคมที่ไปดูงานอยู่กันเป็นกลุ่มชุมชนการตั้งบ้านเรือนหนาแน่น แต่สภาพสังคมในตำบลท้ายน้ำ การตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแหล่งน้ำ กลุ่มคนที่เข้าร่วมในขั้นตอนนี้ประมาณ 110 คน ข้อสังเกตจากชั้นโน้มน้าวใจ คือสื่อบุคคลที่นำมาใช้ในตำบลท้ายน้ำ ทั้งหมดเป็นคนนอกพื้นที่ทั้งสิ้น สื่อบุคคลภายในพื้นที่ยังไม่มีบทบาทในการเป็นผู้สื่อสารแต่อย่างใด

(3) ขั้นตัดสินใจ ขั้นนี้เป็นขั้นตอนที่พบว่า ในตำบลท้ายน้ำ กลุ่มคนที่ตัดสินใจทำ “ สารหมักชีวภาพ ” นั้น มี 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เดิมทำอยู่แล้วเป็นกลุ่มคนประมาณ 3 – 4 คน ในบ้านท้ายน้ำ หมู่ 2 อีกกลุ่มหนึ่ง คือ เกษตรกรในบ้านเนินโพธิ์ หมู่ 4 ประมาณ 20 คน หมู่ 3 ประมาณ 10 คน และบ้านหนองบัว หมู่ 5 ประมาณ 30 คน ปรากฏการณ์การตัดสินใจนั้น ในบ้านเนินโพธิ์และบ้านหนองบัวค่อนข้างตื่นตัวมากจากการที่พากันไปเป็นกลุ่มในการนำสมุนไพรที่ชื่อว่า “ หางไหล ” มาทำสารไล่แมลง ขณะเดียวกัน ในขั้นตอนนี้ มีกลุ่มคนบางส่วนที่หายไปจากการขั้นตอนแรก โดยสาเหตุคือในขั้นตอนที่ผ่านมาทั้งสอง ไม่สามารถทำให้เกษตรกรตัดสินใจว่าจะทำได้ และอีกส่วนหนึ่ง คือ หาทรัพยากรไม่ได้ โดยเฉพาะสมุนไพรต่าง ๆ รวมกลุ่มคนที่เข้าร่วมในขั้นตัดสินใจนี้ มีประมาณ 64 คน

(4) ขั้นดำเนินการ ขั้นนี้เป็นขั้นตอนที่พบว่า มีเกษตรกรเลิกดำเนินการไปเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการไม่มีผู้ตอบคำถามเกี่ยวกับข้อสงสัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ทั้งการมีหมอนในสารหมักชีวภาพ การใช้ และอื่นๆ ทั้งผู้รู้จากภายนอกไม่ได้เข้ามาติดตามหรือตอบข้อสงสัยที่เกิดขึ้น ในช่วงภายหลังการทำสารหมักชีวภาพ และกำลังจะนำไปใช้ได้ ในขณะเดียวกัน ผู้รู้ภายในพื้นที่ที่ดำเนินการทำอยู่แล้วในบ้านท้ายน้ำหมู่ 2 จำนวน 5 คนนั้น ไม่ได้มีการแนะนำหรือถูกสร้างให้เกิดการยอมรับในช่วงการอบรม กลุ่มคนที่รู้เหล่านี้ในพื้นที่จึงไม่กล้าที่จะออกมาให้ข้อมูล สังเกตได้จากคำพูดที่ว่า “ กลัวเขาจะหาว่าบ้า ” ในท้ายที่สุด กลุ่มคนส่วนใหญ่จึงเลิกดำเนินการไป ยังคงเหลือกลุ่มคนจำนวน 35 คน ที่มั่นใจและอยู่กระจายออกไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ เก็บตัว แอบทำเฉพาะบุคคล ไม่กล้าขยายให้กับเพื่อนบ้านได้รู้

(5) ขั้นการยืนยัน ขั้นนี้ยังคงจำกัดอยู่ในกลุ่มที่ดำเนินการอยู่ แต่มีบางคนที่เลิกดำเนินการไปเนื่องจากเห็นว่ายุ่งยาก ไม่ทันใจเมื่อเปรียบเทียบกับการใช้สารเคมี มีกลุ่มคนที่เหลือประมาณ 27 คน ซึ่งอยู่ในหมู่ 1 บ้านคลองสระ-วังหิน 1 คน บ้านท้ายน้ำหมู่ 2 จำนวน 5 คน อยู่ในหมู่ 3 บ้านปากน้ำ 6 คน หมู่ 4 บ้านเนินโพธิ์ 4 คน หมู่ 5 บ้านหนองบัว 2 คน หมู่ 6 บ้านทุ่งอ่างทอง 2 คน หมู่ 7 บ้านกระบังดิน 2 คน และหมู่ 8 จำนวน 2 คน ขั้นนี้กลุ่มคนที่ยังคงทำอยู่นั้น สาเหตุหลักมาจาก หลายคนเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากสารเคมี และไม่สามารถกลับไปใช้สารเคมีได้อีกทั้งของตนเองและครอบครัว แรงจูงใจหลักอีกส่วนหนึ่งคือต้องการลดต้นทุน

4.5 สรุปปัญหาอุปสรรคและข้อดีของกระบวนการสื่อสารที่ผ่านมาของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากข้อมูลกระบวนการสื่อสารทั้งธุรกิจสารเคมีและการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี เมื่อนำข้อมูลทั้งสองมาเปรียบเทียบกัน จะพบข้อดีของการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในขั้นตอนให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งพบว่ามีความต้องการสื่อสารน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรเคมี ดังแสดงในตารางดังนี้

แนะนำให้ผู้รู้จัก		เกิดการใช้ที่ต่อเนื่อง	
การสื่อสารธุรกิจสารเคมี	การสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี	การสื่อสารธุรกิจสารเคมี	การสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี
ป้าย	เวทีประชุม	ร้านขายสารเคมี	เรียนหลัก IPM
เวทีประชุม /คอนเสิร์ต / โด๊ยะเงิน	วิทยุ	สื่อบุคคลในลักษณะการขายตรง	ตั้งกลุ่มระดับตำบล
ปากต่อปาก วิทยุ โทรทัศน์	จัดบรรยาย	การส่งเสริมลักษณะครบวงจร	
แปลงสาธิต	ดูงาน	การส่งเสริมผ่านกลไก รทส	
	อบรมสารหมัก		

ตารางที่ 10 แสดงการเปรียบเทียบช่องทางการสื่อสาร ระหว่างธุรกิจสารเคมีและการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากผลกระบวนการสื่อสารการเกษตรเคมีและเกษตรไม่ใช้สารเคมี ทำให้เห็นข้อดีของกระบวนการสื่อสารที่เข้าไปในตำบลท้ายน้ำทั้งหมด โดยแยกตามกระบวนการสื่อสาร ดังตารางเปรียบเทียบลักษณะทั่วไปของการสื่อสารทั้งสองแนวคิดดังนี้ คือ

ขั้นตอนการสื่อสาร	เกษตรเคมี	เกษตรไม่ใช้สารเคมี
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก <u>ครอบคลุมระดับ</u> ตำบล อำเภอ หมู่บ้าน ขยายผลเป็น อาชีพ <u>มีแรงจูงใจในเรื่องผลประโยชน์</u> มีทุนสูง <u>ทำสม่ำเสมอ</u> ต่อเนื่อง	มีจำนวนน้อย <u>กระจุกอยู่ระดับ</u> จังหวัดและอำเภอ เป็นองค์กรรัฐ และองค์กรสาธารณะประโยชน์ ทำตามนโยบายหรืองบประมาณ <u>ทำเฉพาะกิจไม่ต่อเนื่อง</u>
ขั้นตอนการสื่อสาร	เกษตรเคมี	เกษตรไม่ใช้สารเคมี
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น หลุมร้ายตายเรียบ <u>ใช้แล้วรวย</u>	<u>นามธรรม</u> เช่น สุขภาพดี ลดต้นทุน

ช่องทางและกลยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้อย่างต่อเนื่อง ใช้ช่องทางส่งเสริมที่หลากหลาย และมีช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง	มีการส่งเสริมการใช้ไม่ต่อเนื่อง ไม่มีช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร สร้างเงื่อนไข ให้เกิดการบอกต่อผู้อื่นและผูก มัดระยะยาว โดยมีรายได้เป็นสิ่ง จูงใจ	มีการคัดเลือกผู้รับสารโดยใช้ ความสมัครใจในการเข้าร่วม ไม่มี อะไรเป็นข้อผูกมัด

ตารางที่ 11 แสดงการเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารระหว่างเกษตรกรเคมี และเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี

4.5.1 การขยายผลส่วนใหญ่อยู่ในขั้นต้นตัวและโน้มน้าวใจ แต่เมื่อถึงขั้นการตัดสินใจ กลับพบว่าเกษตรกรจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับเกษตรกรทั้งหมดในตำบลท้ายน้ำซึ่งมีประมาณ 1,500 ครอบครัว เนื่องจากมีปัญหาในเรื่องความรู้ในการทำสารทดแทนสารเคมีไม่ชัดเจน หาทรัพยากรไม่ได้ เพราะต่างคนต่างทำ ไม่ได้มีการรวมกลุ่มกันทำ เมื่อถึงขั้นดำเนินการ แม้จะมีบางกลุ่มได้ทดลองทำแล้ว เช่นในบ้านหนองบัวที่เกิดปรากฏการณ์ต้นตัวหาทางไหลทำสารหมักชีวภาพ แต่เมื่อทำไปแล้วพบว่าขาดความรู้ที่ชัดเจน ทั้งไม่มีผู้รู้ที่ให้ข้อมูลหรือสร้างความเข้าใจได้ใกล้ชิดและทันเหตุการณ์ ทำให้เกษตรกรเลิกทำในที่สุดเพราะไม่มั่นใจ อีกกลุ่มหนึ่งมีเหตุผลการเลิกทำในเรื่อง ความยุ่งยากไม่ทันใจ จึงตัดสินใจเลิกทำในที่สุด

4.5.2 ผู้ส่งสารคือเกษตรกรที่ทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ไม่กล้าที่จะบอกต่อเนื่องจากกลัวการไม่ยอมรับจากคนทั่วไป จากคำพูดที่ว่า “กลัวเขาจะหาว่าบ้า”

4.5.3 รูปแบบการขยายผล มีความหลากหลายน้อย และไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรในพื้นที่ คือ มีรูปแบบส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะการอบรมและดูงาน ความถี่นาน ๆ ครั้ง และเฉพาะกิจ มีกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มเฉพาะ ต้องมีความสนใจเป็นพื้นฐาน สื่ออยู่ในสถานะเป็นสื่อรับโดยส่วนใหญ่ ไม่มีการใช้สื่อรุก

4.5.4 หน่วยงานที่ส่งเสริมมีหลายหน่วยงาน แม้จะมีแนวคิดเดียวกัน แต่ทำงานในลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่ได้มีการประสานกันอย่างเป็นขบวนการ โดยเฉพาะการเสริมความเข้มแข็งในการขยายผลการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

5. สรุปข้อมูลทั่วไปและการสื่อสารการเกษตรในตำบลท้ายน้ำ

หมู่บ้านทั้ง 9 หมู่ในตำบลท้ายน้ำมีอาชีพทำนาปรังเป็นอาชีพหลัก ยกเว้น หมู่ 8 และ หมู่ 9 ที่มีการค้าขายและเลี้ยงวัวนมมากกว่าและใกล้เคียงกับการทำนา ผู้นำที่มีบทบาทในการพัฒนาคือผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งทั้งสองฝ่ายมีความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านร่วมกันเกือบทุกหมู่บ้าน กลุ่มในการพัฒนาแต่ละหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ถูกตั้งขึ้นโดยภาครัฐ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดจากการจัดตั้งของพัฒนาชุมชน กลุ่มกองทุนเงินล้านของกระทรวงมหาดไทย กลุ่มที่ตั้งขึ้นเองโดยคนในพื้นที่ที่มีเฉพาะใน 2 หมู่บ้านคือ กลุ่มเลี้ยงวัวนม ในหมู่ 9 บ้านในห้วย และ กลุ่มออมทรัพย์ หมู่ 7 บ้านกระบังดิน

พื้นที่เป็นที่ดอนและที่ลุ่ม อาชีพหลักคือการทำนาปี และนาปรัง รองลงไปคือการปลูกถั่ว การปลูกอ้อยครบวงจร และการเลี้ยงโคนม การรับจ้างในลานตากข้าวและตัดอ้อย

การคมนาคมสะดวก เพราะมีทั้งถนนราดยางและถนนลูกรัง กิจกรรมศาสนาไม่ชัดเจน มีการประชุมที่เป็นทางการในแต่ละหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านมีหอกระจายข่าวที่ใช้กระจายเสียงแจ้งข้อมูลต่าง ๆ

การสื่อสารเพื่อส่งเสริมการใช้สารเคมีเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของภาครัฐที่เน้นการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรมากขึ้น โดยการผลักดันให้เกษตรกรเปลี่ยนระบบการผลิตพืช จากการผลิตโดยใช้หลักพออยู่พอกินเหลือจึงขาย มีความหลากหลายในแปลงเกษตร เปลี่ยนเป็นการผลิตที่เน้นการขาย และทำเกษตรเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะการปลูกข้าวนาปรังที่รัฐเข้ามาส่งเสริมการปรับเปลี่ยนพันธุ์ จากพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ที่ถูกปรับปรุงใหม่ที่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีฆ่าแมลงไปด้วย มีการสร้างแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยนโดยการให้กู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์

เมื่อเกษตรกรเริ่มปรับเปลี่ยนการผลิตในช่วงแรก ต้นทุนการผลิตอยู่ในระดับที่ต่ำ ผลมาจากความอุดมสมบูรณ์ของดินที่ยังคงมีอยู่ โรคและแมลงมีน้อยและไม่ถึงขั้นก่อให้เกิดความเสียหายต่อผลผลิต ทำให้การใช้ปัจจัยการผลิตน้อย ผลกำไรของเกษตรกรจึงสูง เกษตรกรจึงเพิ่มการผลิตและเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ยและสารเคมี ในช่วงนี้ภาครัฐก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการใช้สารเคมี โดยเฉพาะการใช้ช่องทางผ่านร้านขายสารเคมีทั้งในระดับตำบลและอำเภอ การหนุนเสริมการตลาดเชิงรุกในหมู่บ้านของบริษัทสารเคมี การใช้ช่องทางและกลยุทธ์ที่หลากหลายทำให้เข้าถึงเกษตรกรทุกครัวเรือน ในขณะเดียวกันภาครัฐโดยเฉพาะสำนักงานส่งเสริมการเกษตรมีข้อจำกัดในเรื่องบุคลากรและความรู้ ทำให้ไม่สามารถตอบสนองต่อปัญหาของเกษตรกรได้ทันทั่วถึง การพึ่งพิงร้านขายสารเคมีจึงเริ่มก่อตัวในรูปแบบความสัมพันธ์ที่มากกว่าการเป็นลูกค้า การปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่และใช้สารเคมีทำให้ระบบสมมูลธรรมชาติในการควบคุมกันเองอ่อนแอ จึงเกิดการแพร่ระบาดของเพลี้ยกระโดด และการเข้ามาของหอยเชอร์รี่ ปัจจัยเหล่านี้กระตุ้นให้เกษตรกรเพิ่มการใช้สารเคมีเพื่อรักษาผลผลิตให้ได้ปริมาณใกล้เคียงหรือมากกว่าของเดิม สุดท้าย

จึงเกิดการใช้สารเคมีของเกษตรกรในทุกขั้นตอนการผลิตมีการใช้เกินกว่าปริมาณที่กำหนด จนถึงขั้นก่อให้เกิดอันตรายทั้งเกษตรกรและผู้บริโภค

การสื่อสารที่มีแนวคิดการลด/เลิกการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำมีแนวคิดมาจากหลายองค์กร ทั้งที่อยู่ในลักษณะการเข้าไปส่งเสริมภายในตำบล และเกษตรกรออกไปอบรมนอกตำบล การส่งเสริมภายในตำบลเริ่มต้นมาจากองค์กรเอกชนภายนอกที่เข้าไปให้ความรู้กับเกษตรกรผ่านการอบรมและสาธิตการทำสารหมักชีวภาพโดยการประสานความร่วมมือกับสถานีอนามัย ภายหลังมีการอบรมไม่ได้มีการติดตามหรือหาผู้รู้ “ สารหมักชีวภาพ ” อยู่ในพื้นที่ เพื่อทำหน้าที่ตอบคำถามที่เกษตรกรสงสัยไม่ได้ ทำให้ผู้ใช้เกิดความไม่มั่นใจและไม่เกิดพฤติกรรมใช้ในขั้นสุดท้าย

หน่วยงานภาครัฐของสำนักงานเกษตรเป็นอีกหน่วยงานที่เข้าไปส่งเสริมการลดการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ การส่งเสริมมีสองโครงการคือ การเปิดสอนหลักสูตร ไอพีเอ็ม และการทำสารหมักชีวภาพ จำหน่ายในโครงการพักชำระหนี้ การเปิดสอนหลักสูตรไอพีเอ็มใช้ระยะเวลานาน มีการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้พื้นที่จริง ผลที่เกิดขึ้นสมาชิกมีพฤติกรรมลดการใช้สารเคมีได้ แต่ไม่สามารถเลิกใช้สารเคมีได้ เนื่องจากองค์ความรู้ของไอพีเอ็มไม่ได้มุ่งสู่การเลิกใช้สารเคมี การขยายสมาชิกเพิ่มอยู่ภายใต้แนวคิดที่จะต้องมีการดำเนินโครงการต่อเนื่องจึงจะขยายผลได้ เมื่อไม่มีโครงการในขณะนั้นการขยายผลจึงไม่เกิดขึ้น มีเฉพาะในกลุ่มสมาชิก 25 คนของบ้านท้ายน้ำเท่านั้น

ต่อมามีโครงการในเรื่องการพักชำระหนี้ของเกษตรกร มีการส่งเสริมให้เกษตรกรในโครงการทำสารหมักชีวภาพจำหน่ายโดยมีงบประมาณสนับสนุน แต่เนื่องจากขาดองค์ความรู้ในการทำและใช้สารหมักชีวภาพที่สมบูรณ์และไม่มีการถ่ายทอด ทำให้ผู้ใช้ที่มาซื้อเกิดความไม่มั่นใจและไม่เกิดพฤติกรรมการใช้ทดแทนสารเคมีได้ต่อเนื่อง

การสื่อสารในลักษณะที่เกษตรกรไปเรียนรู้ภายนอกทั้งไปด้วยตนเองและในนามของหน่วยงานภาครัฐ การสื่อสารในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นกับเกษตรกรที่เป็นผู้มีความสนใจในการลด/เลิกการใช้สารเคมี จึงแสวงหาโอกาสการเรียนรู้ในทุกช่องทางที่สามารถค้นหาได้ ทุกคนมีพฤติกรรมลดการใช้สารเคมีแต่อยู่ในลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่มีการแลกเปลี่ยนหรือพัฒนาความรู้ร่วมกัน การขยายผลใช้ลักษณะ “ ปากต่อปาก ” อุปสรรคที่เกิดขึ้นต่อการขยายผลคือไม่แน่ใจในเรื่องการยอมรับของคนทั่วไป การขยายผลจึงไม่มีความต่อเนื่องขึ้นอยู่กับความสนใจเฉพาะบุคคล

ปัญหาอุปสรรคที่พบทั้ง 9 หมู่บ้านในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี คือการขาดความรู้และความเชื่อมั่นในการทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ขาดกลุ่มองค์กรที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนการขยายผลในพื้นที่ชัดเจน

บทที่ 6

การเสริมศักยภาพบุคลากรในการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากบทที่ 4 กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร และบทที่ 5 ที่กล่าวถึงข้อมูลทั่วไป กระบวนการสื่อสารของเกษตรเคมีและไม่ใช้สารเคมีของตำบลท้ายน้ำ นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาวางแผนการเสริมศักยภาพบุคลากรในการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยมีรายละเอียดคือ

(1) จาก บทที่ 4 ได้ข้อค้นพบแนวทางในการเสริมศักยภาพบุคลากรเพื่อขยายผลการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีคือ

- การสื่อสารเพื่อชุมชนมีความสำคัญ การดำเนินการต้องผ่านกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของคนที่เป็นเจ้าของปัญหาคือเกษตรกร ทีมผู้วิจัยจึงมีความเชื่อมั่นในศักยภาพการสื่อสารของชุมชน จึงเสนอให้แกนนำเกษตรกรเข้าร่วมเป็นทีมผู้วิจัยเพื่อช่วยวางแผนการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนของการวิจัย และในการสื่อสารของโครงการวิจัยในพื้นที่ทีมวิจัยเน้นการใช้กระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมทุกครั้งในการดำเนินการ

- การกระจายบทบาทการสื่อสารและการทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารของคนในชุมชน โดยเฉพาะบุคคลที่เป็นเจ้าของปัญหา มีผลต่อความยั่งยืนของการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมีในชุมชน ดังนั้นทีมผู้วิจัยจึงพยายามใช้กลยุทธ์ผลักดันให้ผู้รับสารในพื้นที่ทำหน้าที่ในการเป็นผู้ส่งสาร และพยายามสร้างผู้ส่งสารในแต่ละพื้นที่ เพื่อสร้างช่องทางการเกษตรไม่ใช้สารเคมีให้หลากหลายและนำไปสู่การใช้ที่ต่อเนื่อง จึงนำไปสู่การกระจายบทบาทการสื่อสารไปในแต่ละหมู่บ้าน

(2) จากบทที่ 5 ได้ข้อค้นพบที่นำมาเสริมศักยภาพบุคลากร คือ

- การศึกษาสถานการณ์การสื่อสารการเกษตรในตำบลท้ายน้ำ พบว่า ช่องทางการสื่อสารปากต่อปากและร้านค้ายังมีความสำคัญ เห็นได้จากช่องทางของธุรกิจสารเคมี ดังนั้นถ้าจะใช้ช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่เดิม ก็ต้องให้บุคลากรที่อยู่ในกระบวนการสื่อสารในลักษณะดังกล่าวมาทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารกันเอง เนื้อหาการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะเข้าสู่ช่องทางการสื่อสารไปโดยปริยาย ดังนั้นทีมผู้วิจัยจึงคัดเลือกคนที่อยู่ในการสื่อสารทั้งสองลักษณะเข้าร่วมในการทำงานขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี เช่นเจ้าของร้านค้าในหมู่ 7 หมู่ 3 และหมู่ 1

- การเชิญผู้สนใจเข้าร่วมเป็นคณะทำงาน จากผลการคัดเลือกหมู่บ้านที่มีศักยภาพ โดยเลือกมาจาก หมู่ 2,3,4,6 และหมู่ 7

- เกษตรกรที่เริ่มทำเกษตรไม่ใช้สารเคมียังไม่มีความรู้ในการทำสารทดแทนสารเคมี

ที่ชัดเจน ทำให้ตนเองไม่มั่นใจในการใช้สารหมึกชีวภาพที่มทดแทนการใช้สารเคมี ปัญหานี้เป็นปัญหายา
ในตัวของเกษตรกรเอง ทีมผู้วิจัยจึงนำกลยุทธ์การพัฒนาองค์ความรู้การเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยใช้แปลง
สาธิตเป็นเครื่องมือ จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน เพื่อสร้างความมั่นใจในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

● ปัญหาที่ชุมชน/สังคมไม่เชื่อว่าการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะสามารถทำได้จริง ทำให้
เกษตรกรที่เริ่มทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีมักเก็บตัวและไม่ค่อยกล้าเล่าให้คนอื่นฟังว่า ตนเองกำลังทำเกษตรไม่
ใช้สารเคมีเพราะ “ กลัวเขาหาว่าบ้า” ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาสังคมภายนอกตัวเกษตรกร ประกอบกับ
ปัญหาการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมีการสื่อสารที่ทำให้เกิดการใช้ต่อเนื่องน้อยมากและไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ
ดังนั้น ทีมผู้วิจัยจึงใช้ กลยุทธ์การสร้างกลุ่ม เพื่อสร้างความมั่นใจในการดำเนินเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากข้อค้นพบและแนวทางแก้ไขที่กล่าวข้างต้น ทีมผู้วิจัยจึงได้นำมาออกแบบขั้นตอนการ
เสริมสร้างศักยภาพบุคลากรในการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็น 6 ขั้นตอน คือ

1. การสร้างความคุ้นเคยกับชุมชน
2. การแสวงหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ
3. การสร้างองค์ความรู้การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี
4. กระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาชุมชน
5. การวางแผนการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี
6. การประเมินผลการดำเนินการ

1. การสร้างความคุ้นเคยกับชุมชน

ขั้นตอนในช่วงนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการเริ่มต้นดำเนินโครงการวิจัย ฯ การดำเนินงานในขั้นตอน
นี้แบ่งออกเป็นสองขั้นตอนย่อย คือ

1.1 การประชุมคณะผู้วิจัย ครั้งที่หนึ่ง 25 พฤศจิกายน 2544 ณ ร้านค้า บ้านท้ายน้ำ หมู่ที่ 2

การประชุมครั้งนี้เป็นการประชุมอย่างไม่เป็นทางการโดยทีมวิจัยเป็นผู้จัดขึ้น วัตถุประสงค์
การประชุมในครั้งนี้ เพื่อปรึกษาแนวทางการดำเนินโครงการ ผู้เข้าร่วมประชุมคือเกษตรกรบ้านท้ายน้ำ หมู่ที่
2 จำนวน 4 คน แกนนำเกษตรกรจากบ้านปากน้ำ ม. 3 จำนวน 2 คน แกนนำเกษตรกรจากบ้านทุ่งอ่างทอง ม.
6 จำนวน 2 คน แกนนำเกษตรกรจากบ้านกระบังดิน 1 คน กลุ่มคนเหล่านี้ นักวิจัยที่อยู่ในตำบลท้ายน้ำเป็นผู้
คัดเลือกโดยใช้เกณฑ์ความสนใจเข้าร่วมการประชุมและอบรมการทำเกษตรปลอดสารพิษที่เคยจัดขึ้นในช่วง
ที่ผ่านมา เนื้อหาการประชุมเป็นการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัย คือที่มาของโครงการ แหล่งทุน
วัตถุประสงค์ของโครงการ ส่วนประกอบของทีมวิจัย ในช่วงสุดท้ายเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุม

ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการ ซึ่งผู้เข้าร่วมหลายคนเสนอว่า ในการวางแผนและดำเนินการน่าจะให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน ซึ่งคณะผู้วิจัยตอบรับประเด็นดังกล่าว เพราะตรงกับความมุ่งหวังของทีมวิจัยในเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมอยู่แล้ว โดยกระบวนการมีส่วนร่วมในช่วงแรก ผู้เข้าร่วมเสนอให้คณะผู้วิจัยที่อยู่ในพื้นที่ทำหน้าที่ค้นหาแกนนำองค์กรชาวบ้าน เพราะมีข้อมูลบุคลากรอยู่แล้ว โดยเกณฑ์ที่คัดเลือกใช้เกณฑ์การพิจารณาจากการเกษตรกรรมที่เคยทำงานด้านชุมชนมาก่อน

1.2 การประชุมคณะผู้วิจัย ครั้งที่ สอง 16 มกราคม 2545 ณ วัดกระบังดิน บ้านกระบังดิน หมู่ 7

การประชุมครั้งนี้มีรูปแบบการประชุมทางการที่ทีมวิจัยเป็นผู้จัดขึ้น โดยผู้เข้าร่วมมาจากเกษตรกรในหมู่บ้านต่าง ๆ ประมาณ หมู่บ้านละ 2 – 7 คน (เกษตรกรจากบ้านกระบังดินมีจำนวนมากที่สุด) จำนวนทั้งหมด 38 คน เนื้อหาในการประชุมคือการนำเสนอข้อมูลสถานการณ์การเกษตรภายในตำบลท้ายน้ำ และแลกเปลี่ยนข้อมูลเพิ่มเติม โดยเนื้อหา ดังนี้

- ข้อมูลที่ได้มาจากการที่แกนนำ นักวิจัย เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านในช่วงเย็น พยายามหาข้อมูลในทุกหมู่บ้าน มีคนมาให้ข้อมูลประมาณหมู่บ้านละ 5 – 8 คน
- อดีตของการทำเกษตรกรรมของตำบลท้ายน้ำ เมื่อก่อนคนตำบลท้ายน้ำ มีที่ดินเป็นของตนเอง ยึดอาชีพการทำนาเป็นหลัก โดยทำปีละ 1 ครั้ง และการทำไร่เป็นอาชีพเสริม มีความเป็นอยู่แบบพออยู่พอกิน เลี้ยงควายเพื่อใช้ไถนา ช่วงนั้นการทำเกษตรไม่มีการใช้สารเคมีในการทำเกษตร มีการเก็บข้าวไว้ในยุ้ง ทั้งเอาไว้กินและขาย ครอบครัวอยู่กันเป็นครอบครัวใหญ่ มีลูกมาก ได้ข้าวน้อย แต่ก็ซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นทุกปี มีการทำสวนครัวคู่กับการทำนาทำไร่ ไม่มีหนี้สิน ค่าใช้จ่ายน้อย ลงทุนน้อยไม่มีการจ้างแรงงาน พืชที่ปลูกแมลงก็ไม่รบกวน ช่วงทำนาทำไร่ต้องตื่นตั้งแต่ตีสามตีสี่ เพื่อเอาควายไปกินหญ้า มีการผลิตสมุนไพรไว้ใช้เอง บ้านเรือนจะอยู่ริมน้ำ และอยู่ติดกันในลักษณะเป็นกลุ่ม
- สภาพพื้นที่ทางการเกษตร ที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่ม น้ำและดินอุดมสมบูรณ์ ประเพณีและวัฒนธรรม มีวัดเป็นศูนย์กลาง การศึกษา มีพระเป็นผู้สอน การทำนามีการลงแขกเกี่ยวข้าว มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา ทั้งการแรกนาขวัญ การทำขวัญท้องข้าว ในช่วงต้นข้าวออกรวง การมีเพลงท้องถิ่น เช่น เพลงเกี่ยวข้าว เพลงทำขวัญข้าว
- จุดเริ่มการเปลี่ยนแปลงทำมาหากิน โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการทำนา คือ การเปลี่ยนแปลงใน พ.ศ. 2528 – 2529 จากนาปี เป็นนาปรัง ทำ 2 – 3 ครั้ง ต่อปี เพราะได้เงินมาก และได้รับการบอกต่อจากคนอื่นว่าจะมีผลผลิตมากขึ้น เครื่องมือทำนาก็ไฮเทคขึ้น แหล่งเงินทุนหาง่าย มีการแข่งขันการทำมาหากิน มีความสะดวกสบายทุกอย่าง ทั้งไฟฟ้า ถนน รถยนต์ ได้รับข่าวสารมาก ทั้งจากวิทยุและโทรทัศน์
- การทำเกษตรของตำบลท้ายน้ำในปัจจุบัน ทำนาหว่าน ปีละ 2 – 3 ครั้ง ใช้น้ำได้

ดินและน้ำคลองชลประทาน มีการกู้เงินมาทำการเกษตร ทั้ง ธกส และสหกรณ์ ผลผลิตไม่มีเก็บไว้ เก็บเกี่ยวได้เท่าไรขายหมด ไม่มีการปลูกของกินไว้ ฤดูกาลเปลี่ยน มีโรคแมลงศัตรูพืชจำนวนมาก ดินแน่นแข็ง มีการใช้สารเคมีจำนวนมาก ทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลง สุขภาพแย่ลง เจ็บป่วยบ่อยขึ้น ไม่มีเวลาพักผ่อน มีความเครียด ประเพณีเสื่อม พื้นที่ทำกินน้อยลง ขายไปบ้าง ตอนนี้ของกินซื้อทุกอย่าง ชีวิตสะดวกขึ้น นอนตื่นสายได้ ไม่มีลูกหลานสืบทอดการเกษตร

- ผลที่เกิดขึ้นในสภาพปัจจุบัน การช่วยเหลือกันในชุมชนน้อยลง หนี้สินมาก

ขึ้น สุขภาพมีการปวดหลัง เวียนศีรษะ อาเจียน แข็งขาอ่อนแอ ร่างกายเจ็บไข้ตลอด มีการเข้ารับการรักษามากขึ้น (ข้อมูลจากสถานีอนามัยตำบลท้ายน้ำ) บางรายได้รับผลกระทบถึงขั้นเสียชีวิต สภาพพื้นที่ที่เคยเป็นป่าดง แหล่งน้ำธรรมชาติต้นน้ำ น้ำได้ดินลดน้อยลง สัตว์น้ำกึ่งหอยปูปลาลดลง มีแมลงมากขึ้น ดินเสื่อมสภาพ พื้นที่น้ำท่วมมีมากขึ้น ทำพืชเชิงเดี่ยว อาหารการกินหายาก ต้องซื้อประจำ มีสารเคมีในอาหาร พื้นที่ทำกินน้อยลง เพราะขายไปบางส่วน ใช้พันธุ์ข้าวใหม่ตลอดและกึ่งอ่อนแอ ใช้สารเคมีจากสื่อที่แนะนำ มีการใช้สารสกัดชีวภาพ แต่ก็ถูกโจมตีจากร้านขายสารเคมีว่าจะมีผลเสียต่อร่างกาย ร้านค้าก็มีกลยุทธ์มากทั้ง ลดแลกแจกแถม มีตัวอย่างให้ทดลองใช้ มีที่ปรึกษาการใช้ มีแปลงสาธิต ป้ายโฆษณา หนังสือแปลง มีโฆษณาทางวิทยุ ในตำบลท้ายน้ำมีร้านขายสารเคมี ทั้งสิ้น 5 ร้าน

- สถานการณ์เกษตรไม่ใช้สารเคมี มีการทำเป็นกลุ่ม แล้วมีการชักชวนและ

บอกต่อกัน ที่ขยายผลได้เกิดจากการเปรียบเทียบผลผลิตกับสารเคมี ปัญหาอุปสรรคที่เจอก็คือ อยากรู้(สารหมักชีวภาพ) แต่ไม่ทำ ได้แต่ขอไปใช้ สิ่งที่ยากให้ทำคือการมีแปลงสาธิตและการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ

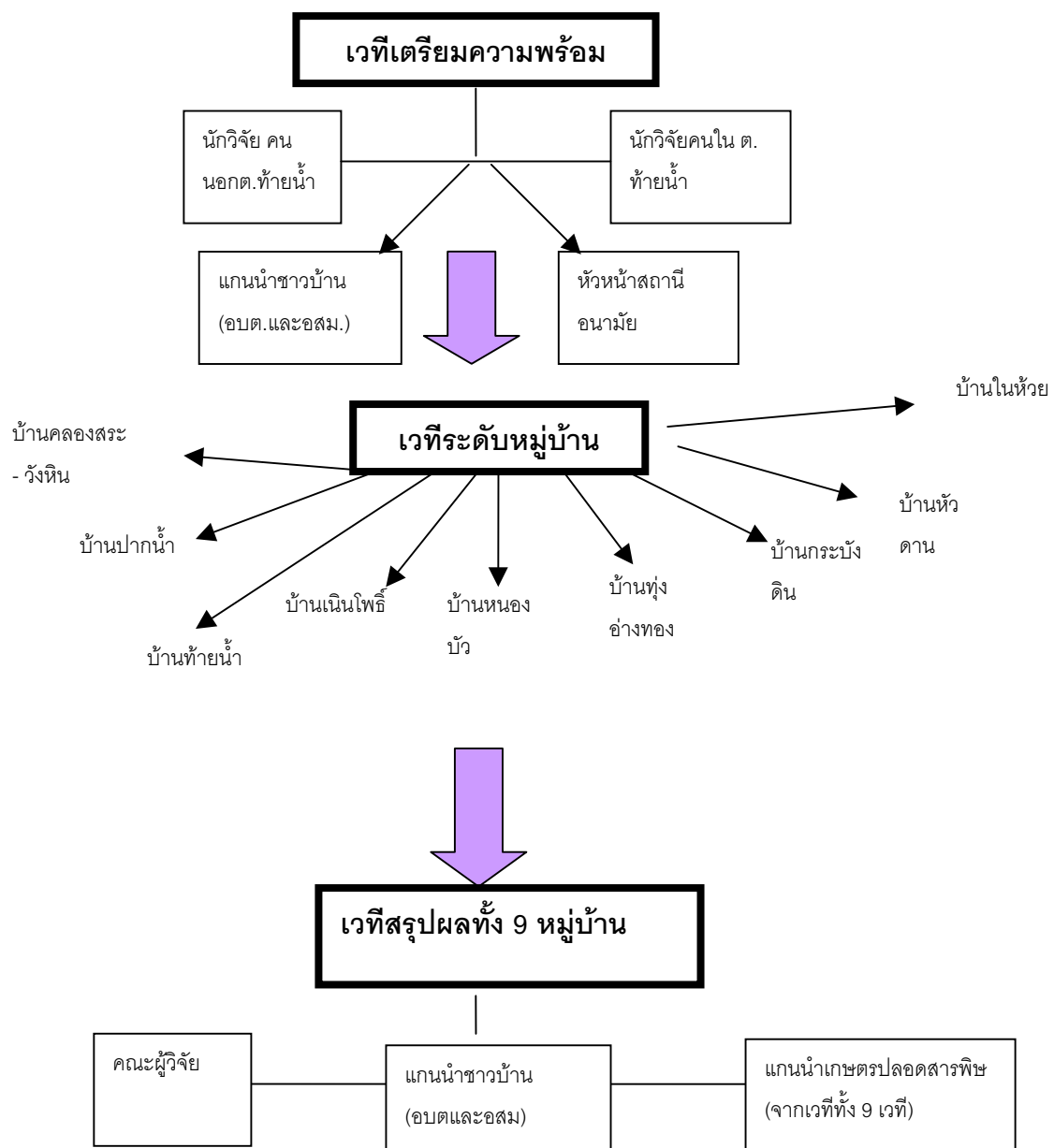
ผลจากการพูดคุย พบว่าชาวบ้านหลายคนที่มีร่วมได้มีการพูดคุยหลายเรื่องเพิ่มเติม โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับอดีตมีการพูดกันมาก ว่าอดีตมีวิถีชีวิตเช่นไร และมีการเสนอน่าจะมีเวทีค้นหาแกนนำเกษตรปลอดสารพิษที่จะมาพัฒนาศักยภาพในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี จึงเกิดข้อสรุปที่ประชุมว่าน่าจะต้องมีการจัดเวทีประชุมระดับหมู่บ้านที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน โดยเวทีที่จัดขึ้นให้คนเข้าร่วมให้มากที่สุด ในช่วงสุดท้ายเป็นการนัดเตรียมงานการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน

2. การแสวงหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ

การดำเนินงานในขั้นตอนนี้ เป็นการดำเนินงานการจัดเวทีที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน เพื่อค้นหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี การค้นหานี้เป็นผลต่อเนื่องมาจากการศึกษากระบวนการสื่อสารในบทที่ 4 ที่พบว่าไม่มีคนภายในท้องถิ่นที่มีบทบาทในการขยายผลเกษตรไม่ใช้สารเคมี จึงแสวงหากคนภายในที่ทำหน้าที่ขยายผล ซึ่งจากประสบการณ์การทำงานของคณะผู้วิจัยมีฐานคิดที่ว่า กลุ่มเป้าหมายน่าจะเป็นเกษตรกรที่เริ่มลด/เลิกการใช้สารเคมีอยู่แล้ว เพราะจะมีความรู้ในเรื่องเทคนิคการ

ทำเกษตรไม่ใช่สารเคมีอยู่บางส่วน และบุคคลเหล่านี้มีความตั้งใจในการลด/เลิกการใช้สารเคมีและพร้อมจะเรียนรู้กับคณะผู้วิจัย

การค้นหากลุ่มเป้าหมายคณะผู้วิจัยใช้การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนทั้งตำบล โดยลักษณะการจัดจะจัดที่ละหมู่บ้านเวียนไปเรื่อยจนครบทั้ง 9 หมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมประมาณ 30 – 100 คน ก่อนการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้านมีการเตรียมความพร้อม และเมื่อจัดแล้ว มีการจัดเวทีสรุปผลการดำเนินงาน โดยมีรายละเอียดที่แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ขั้นตอนที่สอง สามารถแบ่งออกได้เป็นสี่ช่วง คือ

(1) ช่วงเตรียมความพร้อม

ช่วงเวลาการจัดเวทีดังกล่าวเป็นช่วง 3 เดือนแรกของการทำโครงการวิจัย โดยมีการเตรียมความพร้อม คือ การจัดเวทีเสวนาระดับหมู่บ้าน และเจาะเลือดเกษตรกร 18 มกราคม 2544 โดยมีผู้เข้าร่วม คือ คณะผู้วิจัย คุณฉิน สังข์เมือง หัวหน้าสถานีอนามัยตำบลท้ายน้ำ คุณสืบ นิลรัตน์ ประธานกลุ่มเกษตรกรกรรมยั่งยืนยุคต่ออย่างยั่งยืน ต. ท้ายน้ำ คุณทองสุข บุญหล้า ประธานงาน หมู่ที่ 1 คุณเพ็ญศรี แจ่มจำรัส ประธานงานหมู่ที่ 2 คุณบุญเกิด จิมรัมย์ ประธานงานหมู่ที่ 3 คุณคุณชูชีพ สิงห์อนันต์ ประธานงานหมู่ที่ 4 สมาชิก อบต.ท้ายน้ำ คุณสมพงษ์ ปานอ่วม ประธานงานหมู่ที่ 6 คุณสมพงษ์ ศรีเรือง ประธานงานหมู่ที่ 7 สมาชิก อบต. ท้ายน้ำ คุณสำราญ ปิตินิธิ์ ประธานงานหมู่ที่ 9 สมาชิก อบต. ท้ายน้ำ ที่ไม่มาเข้าร่วมปรึกษาการทำงานจะแจ้งให้ทราบอีกครั้ง หมู่ที่ 5 พ.ช.ญ.บุญเหลือ ดิมิ คุณทวีป อิ่มใจ

โดยมีประเด็นปัญหาดังนี้ ความคาดหวังในเวที กระบวนการ กลุ่มเป้าหมาย ทีมทำงาน แผนงานในแต่ละหมู่บ้าน

ความคาดหวัง ให้เกษตรกรรู้ถึงพิษของสารเคมี ทราบสารเคมีตกค้างในเส้นเลือด ทราบถึงการใช้สารเคมี ทราบถึงการใส่สารทดแทนชีวภาพ จุลินทรีย์ สมุนไพร และวิธีการทำสารชีวภาพ

กระบวนการของการเสวนา เริ่มจากการเจาะเลือดเพื่อหารสารเคมีตกค้างในเส้นเลือด โดย. หมอฉิน สังข์เมือง / อสม. ดันทุนการทำการเกษตรและการใช้สารเคมีที่ถูกต้องและการใส่สารทดแทน โดย. เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอโพทะเล พิษภัยที่ใช้สารเคมีและสารตกค้างในเส้นเลือด และผลกระทบกับร่างกายกับการใช้สารชีวภาพ โดย. หมอ ฉิน สังข์เมืองและทีมงาน ปรับแนวความคิดการแก้ไขปัญหาที่มีและการขยายกลุ่มที่จะไม่ใช้สารเคมี (โดยการแบ่งกลุ่ม) โดย. ทีมงานประสานงานกลุ่มเกษตรกรกรรมยั่งยืนยุคต่อและคณะผู้วิจัย

กลุ่มเป้าหมายและแผนงานวันที่ทำงานแต่ละหมู่บ้าน

ก) วันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2545 ณ. วัดกระบังดิน หมู่ที่ 7 เวลา 8.30 น. กลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มผู้ใหญ่เดช สารกุล หน้าวัด และ เกษะนอก

ข) วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2545 ณ. ศูนย์การเรียนรู้หน้าวัดเนินโพธิ์ เวลา 8.30 น. กลุ่มเป้าหมายคือ กลุ่มหัวบึง กลุ่มหน้าวัด และ กลุ่มดงใหญ่

ค) วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2545 หมู่ที่ 6 หน้าบ้านผู้ใหญ่บ้าน เวลา 8.30 น. กลุ่มเป้าหมาย คือ เกษตรกรกลุ่มเหนือ ใต้ และ กลุ่มบ้านนายเกาะ

ง) วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2545 หมู่ที่ 9 ณ. บ้านผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 เวลา 8.30 น. กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มในห้วยทั้งหมด

ฉ) หมู่ที่ 1, 2, 3, 5, 8 จะมีการกำหนดวันอีกครั้ง

(2) ช่วงการจัดเวทีระดับหมู่บ้าน 9 เวที เวที ที่จัดทั้ง 9 เวที ประกอบด้วยวันที่และสถานที่ คือ บ้านกระบังดิน วันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2545 ใช้สถานที่ประชุมคือวัดกระบังดิน ผู้เข้าร่วมจำนวน 36 คน บ้านเนินโพธิ์ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2545 จัดที่ วัดเนินโพธิ์ ผู้เข้าร่วม 67 คน บ้านทุ่งอ่างทอง วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2545 จัดที่บ้านลุงสมพงษ์แก่นำเกษตรปลอดสารพิษ ผู้เข้าร่วม 38 คน บ้านในห้วย วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2545 จัดที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน มีผู้เข้าร่วม 31 คน บ้านหนองบัว วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2545 จัดที่วัดหนองบัว ผู้เข้าร่วม 85 คน บ้านปากน้ำ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2545 มีผู้เข้าร่วม 22 คน บ้านท้ายน้ำ วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2545 จัดที่ร้านค้าทางเข้าหมู่บ้าน มีผู้เข้าร่วมจำนวน 28 คน บ้านคลองสระ – วังหิน จัดที่ร้านค้า ในหมู่บ้าน วันที่ 4 มีนาคม มีผู้เข้าร่วม 22 คน บ้านหัวดาน จัดที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน วันที่ 14 มีนาคม 2545 มีผู้เข้าร่วม 20 คน รวมผู้เข้าร่วมทั้งหมด 349 คน

(2.1) ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้เข้าร่วม ผู้เข้าร่วมมีจำนวนตั้งแต่ 20 – 85 คน โดย หมู่ 5 บ้านหนองบัว มีจำนวนมากที่สุดคือ 80 คน ช่วงอายุตั้งแต่ 30 จนถึง 70 ปี เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง ประมาณหนึ่งเท่าตัว ทั้งหมดทำอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ผู้เข้าร่วมที่เป็นผู้นำทางการในหมู่บ้าน คือ อาสาสมัครสาธารณสุข สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้ใหญ่บ้าน (ยกเว้นบ้านทุ่งอ่างทอง หมู่ 6 เนื่องจากมีความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน)

(2.2) กระบวนการและเนื้อหาการประชุม แบ่งออกเป็น 5 ช่วงได้แก่

- ช่วงที่หนึ่ง เป็นการเจาะเลือดและลงทะเบียน
- ช่วงที่สอง คณะผู้วิจัยชี้แจงที่มาและวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย
- ช่วงที่สามเป็นการบรรยายของเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ โดยมีเนื้อหาในเรื่องการใช้สารเคมีอย่างไรให้ปลอดภัยต่อผู้ใช้ ลักษณะการพูดเน้นการบรรยายเป็นส่วนใหญ่
- ช่วงที่สี่ ภายหลังจากนั้น เป็นการบรรยาย จากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย หรือเภสัชกรประจำโรงพยาบาลโพทะเล ในเรื่องปัญหาสารเคมีตกค้างในเลือด และผลกระทบของสารเคมีแต่ละชนิดต่อร่างกาย พร้อมกับให้ข้อมูลผลการตรวจระดับสารเคมีในเลือดของเกษตรกร ซึ่งแบ่งผลการตรวจออกเป็น 4 กลุ่ม เรียงจากระดับที่มีสารเคมีสะสมในร่างกายน้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุด ได้แก่ ระดับปกติ ระดับปลอดภัย ระดับเสี่ยง และระดับไม่ปลอดภัย ซึ่งในทั้งตำบลท้ายน้ำ มีผู้ที่ใช้สารเคมีอยู่ในระดับที่เสี่ยงอยู่จำนวน 8 คน ระดับที่ไม่ปลอดภัยจำนวน 4 คน สำหรับผู้ที่ผลตรวจสารเคมีในเลือดอยู่ในระดับที่ไม่ปลอดภัยถ้าอยู่ในที่ประชุม จะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยโดยข้อมูลที่ออกมาพบว่าผ่านการปนสารเคมีในช่วงหนึ่งถึงสามวันก่อนการเจาะเลือด บางคนในกลุ่มดังกล่าวมีความคิดที่อยากจะลด/เลิกการใช้สารเคมีเช่นกัน ในส่วนผู้ที่ไม่อยู่ในที่ประชุมแต่พบเพื่อนบ้านให้ข้อมูลเพิ่มเติมถึงพฤติกรรมการใช้สารเคมี ทางเจ้าหน้าที่ได้ฝากเพื่อนบ้านกลับไปบอกผลการตรวจเลือดให้กับบุคคลเหล่านี้ พร้อมกับได้ให้คำแนะนำเพิ่มเติมในการจับสารพิษออกจากร่างกาย โดยการดื่มน้ำจากการต้มรางจืดแทนการดื่มน้ำเปล่า รางจืดช่วยขับสารเคมีออกจาก

ร่างกาย ซึ่งวิธีที่ดีที่สุดคือการลด/เลิกการใช้สารเคมี นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ได้ให้ข้อมูลการสังเกตด้วยสายตา เพื่อตรวจสอบว่า ใครมีสารเคมีอยู่ในระดับที่เสี่ยงและไม่ปลอดภัย โดยสังเกตจากลักษณะใบหน้าที่คล้ำและ กร้าน ซึ่งลักษณะที่เจ้าหน้าที่ให้ข้อมูลตรงกับผู้ที่พบอยู่ในระดับที่ไม่ปลอดภัย

● **ช่วงที่ห้า** คณะผู้วิจัยเป็นผู้จัดกระบวนการ โดยใช้การแลกเปลี่ยน

เป็นหลักในการเนิกร เน้นการตั้งคำถามให้กับผู้เข้าร่วมตอบในประเด็นว่า การเกษตรปัจจุบันเป็นอย่างไร บ้าง มีปัญหาอะไรหรือไม่ มีใครได้ทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีบ้างในพื้นที่ หลังจากนั้นจึงแลกเปลี่ยนและเปรียบเทียบข้อมูลด้านต่าง ๆ ระหว่างผู้ใช้สารเคมีและผู้ที่ไม่ใช้สารเคมี โดยเฉพาะข้อมูลในเรื่องต้นทุนการผลิต ของการทำนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงเก็บเกี่ยว ซึ่งข้อมูลดังกล่าวเป็นผลต่อเนื่องมาจากประสบการณ์การทำงานส่งเสริมเกษตร ไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่อื่นๆ ของคณะผู้วิจัยว่า ข้อมูลหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม จากการใช้สารเคมีมาสู่การไม่ใช้สารเคมี คือการลดต้นทุน การที่จะทำให้เกษตรกรทั่วไปเห็นการลดต้นทุน ต้องมีการทำบัญชีการทำนาให้เห็นชัดเจน โดยมีตัวอย่างจริงคือเกษตรกรในพื้นที่ประกอบ ซึ่งข้อมูลนี้จะทำให้เกิดแรงจูงใจของคนตำบลท้ายน้ำส่วนหนึ่งที่ปัญหาต้นทุนสูงจากการใช้สารเคมี และการลดต้นทุนจะทำให้เขามีกำไรมากขึ้น โดยมีตัวอย่างการคิดบัญชีรับจ่ายเปรียบเทียบระหว่างการใช้สารเคมีและไม่ใช้สารเคมี บ้านหัวดาดดังนี้

ขั้นตอนการทำนา	รายจ่ายสารเคมี (บาทต่อไร่)	รายจ่ายสารทดแทนสารเคมี (บาทต่อไร่)
ยาฆ่าหอยเชอรี่	30	30
ยากุมหญ้า และยาฆ่าแมลง	75	-
ค่าปุ๋ย	340	-
ค่ารถเกี่ยว	300	300
ค่ารถลากในนา	80	80
ค่ารถลากนอกนา	80	80
ค่าเลี้ยงดู	50	50
ค่าเช่านา	500	500
รวมต้นทุนทั้งหมด	1815	1400
ขายข้าวได้	2960	2960

ขั้นตอนการทำงาน	รายจ่ายสารเคมี (บาทต่อไร่)	รายจ่ายสารทดแทนสารเคมี (บาทต่อไร่)
หักค่าใช้จ่ายเหลือ	1145	1560
ทำนา20ไร่ ได้กำไร(4 เดือน ทำนา 3 คน)	22900	31200
คิดเป็นรายเดือน	5725	7800
คิดต่อคนต่อเดือน	1908	2600
คิดต่อคนต่อวัน	63	86

**ตารางที่ 12 เปรียบเทียบต้นทุนการทำงานระหว่างการใช้สารเคมีและลดการใช้สารเคมี
(ข้อมูลเป็นลักษณะข้อมูลทั่วไปของตำบลท้ายน้ำ มาจากการพูดคุยกระบวนการกลุ่ม)**

ในการคิดต้นทุนการผลิต มีการตั้งข้อสังเกตร่วมกันว่า ค่าสีกรของเครื่องจักรกลและค่ารักษาที่เจ็บป่วยจากการใช้สารเคมีไม่ได้นำมาคิด ซึ่งถ้านำมาคิดรวมด้วย ผลกำไรจะลดน้อยลงไปอีก นอกจากนี้ประเด็นที่แลกเปลี่ยนกันต่อ คือ ปัจจัยการผลิตในการเกษตรปัจจัยใดที่สามารถลด/เลิกได้ ซึ่งจะส่งผลทำให้กำไรของผู้เข้าร่วมมากขึ้น ผู้เข้าร่วมหลายคนให้คำตอบว่า ถ้าสามารถลดเลิกปุ๋ยเคมี สารฆ่าแมลง ยาฆ่าหอย และฮอร์โมนได้ กำไรของพวกเขาจะมีมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ได้มีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งตั้งคำถามว่า ถ้าไม่ใช้ปัจจัยดังกล่าว แล้วจะได้ผลผลิตเหมือนเดิมหรือไม่ โดยคณะผู้วิจัยเชิญเกษตรกรที่เริ่มลดการใช้สารเคมีมาตอบคำถามและพูดถึงผลที่เกิดขึ้นด้านต้นทุน สุขภาพ และสภาพแวดล้อม ซึ่งในเรื่องผลผลิต เกษตรกรที่เริ่มลดการใช้สารเคมีให้คำตอบว่า จะลดในช่วงแรก แต่เมื่อคำนวณต้นทุนแล้วพบว่าได้กำไรมากกว่าการใช้สารเคมีทั้งหมด ช่วงสุดท้ายก่อนปิดการประชุม มีการวางแผนร่วมกันถึงแนวทางการแก้ปัญหาการใช้สารเคมีซึ่งใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนพูดคุย โดยนำเสนอเนื้อหาการพูดคุยบนกระดาน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้เห็นผลการพูดคุยทุกคน แนวทางการแก้ปัญหาการใช้สารเคมีที่ผู้เข้าร่วมเสนอ คือ ต้องมีคนทีลด/เลิกการใช้สารเคมี ได้จริงในพื้นที่ เสียก่อน จึงจะเป็นจุดเริ่มในการขยายผลต่อไป

(2.3) ปัญหาอุปสรรคในการจัดเวที คือ ในช่วงการบรรยายของเจ้าหน้าที่

สำนักงานเกษตรพบว่า เจ้าหน้าที่ที่ไม่สามารถร่วมได้ในทุกเวที คณะผู้วิจัยจึงช่วยดำเนินการในช่วงนี้แทน และในช่วงการบรรยายในเรื่องอันตรายจากการใช้สารเคมีโดยเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยนั้น ในการดำเนินการในเวทีระยะแรกพบว่า เน้นการบรรยายและการใช้ศัพท์เชิงวิชาการค่อนข้างมาก เช่น “ เอนไซม์ต่าง ๆ จะสะสม ดูดซับ แล้วจะเป็นพิษต่อร่างกาย ” ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยสนใจ แต่ในช่วงหลังมีกลยุทธ์การสื่อสารมากขึ้นได้รับความสนใจจากชุมชนมากขึ้น โดยใช้อุปกรณ์ประกอบการบรรยายเพิ่มเติมคือขวดสารเคมีแต่

ละชนิด แผ่นภาพแสดงผลที่เกิดขึ้นของสารเคมี เน้นการตั้งคำถามในเรื่องอาการป่วยของผู้เข้าร่วมและเชื่อมโยงมาสู่การใช้สารเคมี คำตอบที่ได้รับหลายคนยืนยันว่าข้อมูลที่ได้รับตรงกับอาการที่ตนเองเป็นอยู่

(2.4) ผลที่เกิดขึ้นภายหลังการจัดเวที แบ่งเป็น 2 ระดับคือ

- **ระดับบุคคล** ผลจากการทำงานดังกล่าว ได้แก่นำที่สนใจการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวน 22 คน จาก 5 หมู่บ้าน (มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้ง 9 หมู่บ้านจำนวน 349 คน) เพื่อมาเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่จะมีการพัฒนาศักยภาพในช่วงต่อไป ซึ่งจำนวนดังกล่าวในความรู้สึกของทีมผู้วิจัย ถือว่าพอใจ เพราะเป็นแกนนำถึง 22 คน ส่วนผลในด้านพฤติกรรมลดเลิกการใช้สารเคมีนั้นยังไม่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่อยู่ในระดับการพูดคุยถึงผลที่ดีและไม่ดี ถึงแม้ว่าในหมู่ 9 และหมู่ 6 ภายหลังการประชุมจะมีการนัดกันทำสารหมักชีวภาพ แต่เมื่อถึงวันนัด ก็ไม่มีการดำเนินการอย่างใดทั้งสิ้น ด้วยเหตุผลที่ว่าติดภารกิจการทำงาน และในส่วนผู้ใช้สารหมักชีวภาพซึ่งก่อนหน้าการจัดเวทีประชุมไม่กล้าแสดงออกให้คนทั่วไปรับรู้ว่าคุณใช้สารหมักชีวภาพ แต่ภายหลังการประชุม ได้เกิดความเชื่อมั่นที่จะพูดและยืนยันผลดีที่เกิดขึ้นกับตนเองให้คนทั่วไปรับรู้มากขึ้น

- **ภาพรวมกระบวนการสื่อสารในตำบลท้ายน้ำ** มีการสื่อสารโดยการพูดในลักษณะปากต่อปากต่อเนื่องภายหลังการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน เนื้อหาการพูดคุยคือเรื่องอันตรายจากการใช้สารเคมี โดยพูดในประเด็น ชี้อนุคคลที่ตรวจพบสารเคมีสะสมในร่างกายระดับที่ไม่ปลอดภัย จากเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน ช่องทางที่ใช้ในการพูดคุยคือร้านค้าในหมู่บ้าน กิจกรรมทางศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร ลักษณะการพูดคุยในภาพรวมของตำบลท้ายน้ำ ผู้เข้าร่วมประชุมหลายคนสะท้อนว่า การพูดคุยดังกล่าวทำให้เกิดภาวะ “รับรู้ถึงกันหมด” เพราะเดินทางไปในหมู่บ้านใดภายในตำบล หัวข้อการพูดคุยเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ จากการสัมภาษณ์แกนนำถึงผลที่เกิดขึ้นจากการจัดเวที เช่น “ไปหมู่ไหนมันก็พูดเรื่องนี้(อันตรายจากสารเคมี)” พิณบุญเกิดจากบ้านปากน้ำ “จัดทั้ง 9 หมู่บ้านคนมันก็รู้เหมือนกันหมด ” พี่รุ่งโรจน์ บ้านกระบังดิน “ มันเอาเรื่องที่คุยกันในเวทีมาคุยต่อที่ร้านค้า บอกนายนั้นนายนี้ ตรวจเลือดเจอสารพิษ ” ลุงบุญเกษตรกรบ้านท้ายน้ำ

(3) ช่วงการสรุปผลการดำเนินงาน แบ่งเป็น

(3.1) **ผู้เข้าร่วมการประชุม** ได้แก่แกนนำเกษตรปลอดสารพิษที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการวิจัย ฯ จำนวน 22 คน คณะผู้วิจัยจำนวน 4 คน และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย 2 คน กระบวนการและประเด็นในการประชุมแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

- ช่วงที่หนึ่งนำเสนอเนื้อหาที่ได้จากการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้านและเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้ตรวจสอบข้อมูล

- ช่วงที่สอง คือการค้นหาแนวทางการขยายผลการเกษตรปลอดสาร

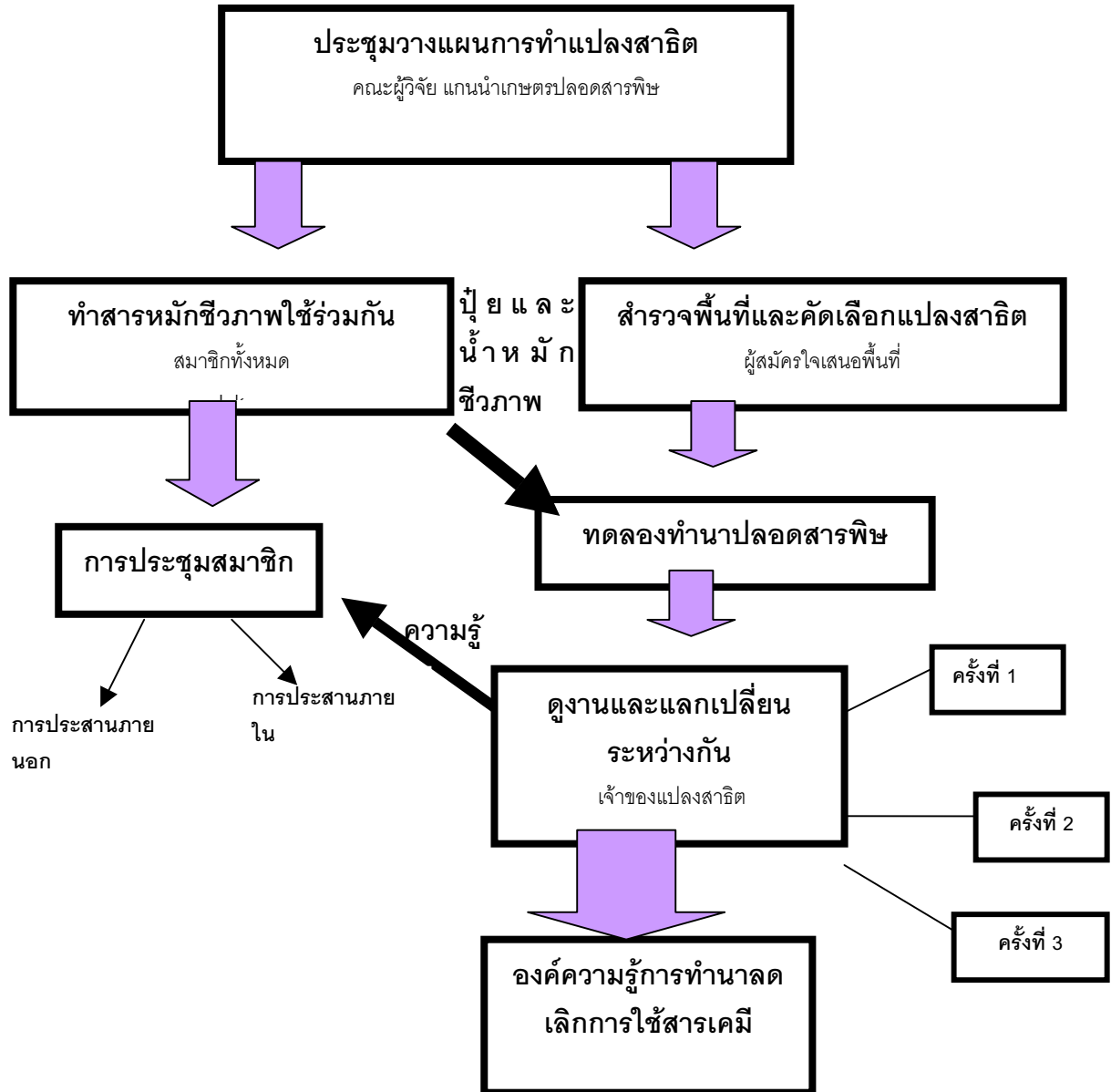
พิษ โดยให้ผู้เข้าร่วมระดมความคิดเห็นในการหาแนวทางการขยายผลการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ

(3.2) **ผลการประชุม** ในประเด็นแนวทางการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีผู้เข้าร่วมเสนอว่าน่าจะมีการตั้งกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษขึ้นภายในตำบลท้ายน้ำ เพราะจะได้มีกลุ่มที่ทำหน้าที่ขยายผลอย่างชัดเจน โดยมีการตั้งชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มเกษตรยั่งยืนยุค” และแต่งตั้งกรรมการกลุ่ม ในการดำเนินงานในเรื่องการขยายผลนั้น ผู้เข้าร่วมเสนอว่า ก่อนจะมีการขยายผล สมาชิกกลุ่มจะต้องมาค้นหาและศึกษาองค์ความรู้ในการทำปลอดสารพิษที่ชัดเจนก่อน เพราะหลายคนในแกนนำยังคงใช้สารเคมีและบางส่วนยังไม่เชื่อมั่นการทำเกษตรปลอดสารพิษ วิธีการที่ผู้เข้าร่วมเสนอในการสร้างความรู้ที่ชัดเจนและสร้างความเชื่อมั่นให้กับแกนนำ คือการทำแปลงสาธิตในลักษณะที่สมาชิกมาเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องและศึกษาจริงในแปลงนา

(3.3) **ผลต่อเนื่อง** คือการนัดหมายเพื่อคัดเลือกพื้นที่และบุคคลที่จะเป็นแปลงสาธิต และรับสมัครสมาชิกกลุ่มเกษตรยั่งยืนยุค

3. การพัฒนาองค์ความรู้เกษตรไม่ใช้สารเคมี

ขั้นตอนนี้เป็นการพัฒนาศักยภาพบุคลากรในการทำสารทดแทนสารเคมี และการพัฒนาบุคลากรในการดำเนินงานในเรื่องขบวนการกลุ่ม ดังแสดงตามแผนภาพดังนี้ คือ

ขั้นตอนการพัฒนาศักยภาพแบ่งการดำเนินงานออกเป็น 6 กิจกรรม คือ

3.1 ประชุมกลุ่มและวางแผนการแปลงสาธิต การประชุมจัดขึ้นในวันที่ 11 พฤษภาคม 2545 มีผู้เข้าร่วมได้แก่ ผู้ที่เป็นแกนนำจากเวทีที่จัดที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน จำนวน 12 คน (ชาย 10 คน หญิง 2 คน) และคณะวิจัยจำนวน 4 คน กระบวนการพูดคุยเป็นการระดมความคิดเห็นโดยผ่านการตั้งคำถามที่ละประเด็นตามเนื้อหาการพูดคุย มี 2 เรื่องหลักคือ การสร้างกลุ่ม (ซึ่งจะเล่าอีกครั้งในหัวข้อ 6.3.6.1) และการคัดเลือก

แปลงสาธิตซึ่งมีที่มาจากแกนนำหลายคนมีความรู้ในเรื่องการทำเกษตรปลอดสารพิษไม่ชัดเจน และเสนอให้มีการค้นหาความรู้ผ่านการทำแปลงสาธิตที่สามารถเรียนรู้ได้จากของจริง มีการคัดเกณฑ์ที่จะมาทำแปลงสาธิตคือ

(1) เกณฑ์การคัดเลือกแปลงสาธิต

- เป็นผู้ทำการลดการใช้สารเคมีมาก่อน เพราะ ถ้ามีความสนใจ ทำให้ใส่ใจในการทดลอง แต่ในประเด็นที่ว่าต้องทำปลอดสารพิษตั้งแต่ผลิตจนถึงเก็บเกี่ยว นั้น ที่ประชุมเห็นว่าควรจะยืดหยุ่นให้กับแปลงสาธิตบางกรณี กล่าวคือ ในแปลงที่แมลงเข้าทำลายถึงจุดที่จะกระทบต่อผลผลิต ขอให้เจ้าของแปลงรีบแจ้งให้กรรมการกลุ่มทราบ เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาก่อนการใช้สารเคมี แต่ถ้าสารชีวภาพไม่สามารถหยุดยั้งการทำลายของแมลงนั้นๆ ได้ กลุ่มจึงอนุญาตให้แปลงสาธิตดังกล่าวสามารถใช้สารเคมีได้

- เลือกพื้นที่ที่อยู่ใกล้ทาง เพราะเป็นจุดที่คนทั่วไปสามารถดูได้ง่าย

- แม่บ้านเห็นด้วยกับการเป็นแปลงสาธิต เพราะแม่บ้านเป็นปัจจัยสำคัญในการลดการใช้สารเคมีของครอบครัว เนื่องจากหลายครอบครัวที่ผ่านมาทำการลดการใช้สารเคมี แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากแม่บ้านไม่เห็นด้วย เช่นกรณีแกนนำเกษตรไม่ใช้สารเคมีคนหนึ่งเล่าให้ที่ประชุมฟังว่า เมื่อตนเองสนใจและเริ่มทดลองใช้สารหมักชีวภาพในแปลงนาระยะหนึ่ง ต่อมาแม่บ้านเกิดความรู้สึกกลัวว่านาของตนเองจะไม่ได้ข้าวเช่นในแปลงข้างบ้าน จึงต่อต้านและตั้งคำถามกับพ่อบ้านในหลายประเด็นคือ นำสารอะไรมาฉีด จะได้ผลเหมือนเดิมหรือไม่ ถ้าข้าวไม่ได้เช่นคนอื่น พ่อบ้านจะรับผิดชอบหรือเปล่า นอกจากกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นแล้ว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อย คือกรณีที่แปลงนาข้างเคียงมีการฉีดพ่นสารเคมี แม่บ้านจะคอยทำหน้าที่กระตุ้นพ่อบ้านให้รับผิดชอบสารเคมีในนาของตนเองบ้าง เพราะกลัวว่าแมลงจากนาของเพื่อนบ้านจะมารุมกินข้าวในนาของตนเอง และพฤติกรรมการฉีดพ่นสารเคมีระหว่างแม่บ้านกับพ่อบ้านนั้น แม่บ้านทำหน้าที่ผสมสารที่จะฉีดลงในถัง ส่วนพ่อบ้านทำหน้าที่ฉีดพ่นในแปลงนา

- กระจายไปในแต่ละหมู่บ้าน หมู่บ้านละประมาณ 1 – 2 แปลง สาเหตุที่

กระจายไปในแต่ละหมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมให้ความเห็นว่า ได้กระจายการเผยแพร่ข้อมูลการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีทั่วถึง ทั้งตำบลท้ายน้ำ

- ขนาดของแปลงสาธิตควรมีประมาณ 1 – 4 ไร่ โดยปกติเกษตรกรในตำบลท้ายน้ำทำนาจำนวน 30 - 100 ไร่ อยู่ในลักษณะเป็นเจ้าของและเช่าทำ ที่ประชุมเห็นว่าถ้าทำทั้งหมด นอกจากการดูแลไม่ทั่วถึงแล้ว สารหมักชีวภาพที่นำมาใช้ทดลองจะไม่เพียงพอด้วย ดังนั้นที่นาขนาดจึงเหมาะสมที่สุด ควรเป็น 1-4 ไร่

- ต้องมีเวลามาประชุมแลกเปลี่ยนผลที่ได้ร่วมกัน เพื่อการพัฒนาความรู้ของผู้

ร่วมทำแปลงสาธิต และสร้างกระบวนการให้ชาวบ้านข้างเคียงได้รู้การทำงานของกลุ่ม (กระบวนการดังกล่าว เป็นลักษณะการใช้สื่อรุกเข้าไปในแต่ละพื้นที่ โดยผ่านการประชุม ณ แปลงสาธิตนั้น ๆ เพื่อรูกในลักษณะการสร้างควมสนใจให้กับเจ้าของแปลงนาที่ใกล้เคียงหรือผู้ที่สัญจรไปมาได้เกิดความสนใจ)

(2) การให้ปัจจัยสนับสนุน แปลงสาธิตควรได้รับปัจจัยเอื้อบางส่วน เนื่องจากที่ประชุมเห็นว่า กลุ่มคนเหล่านี้เสียสละแปลงนาของตนเองในการใช้เป็นแปลงทดลอง มีความเสี่ยงในเรื่องผลผลิต จึงให้วัสดุอุปกรณ์บางส่วนในการทดลองโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายคือ ใช้น้ำหมักชีวภาพทั้งสารไล่แมลง และฮอร์โมน ใช้ปุ๋ยชีวภาพที่กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำทำร่วมกัน กากชาในการกำจัดหอยเชอรี่ ป้ายแปลงสาธิตที่เขียนข้อความว่า “ แปลงสาธิตการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี “ โดยกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำ การมีป้ายที่ประชุมเห็นว่าคนทั่วไปจะได้ทราบการทำแปลงสาธิต ซึ่งถ้าเกิดความสนใจ สามารถเข้าไปซักถามพูดคุยกับเจ้าของแปลงได้

3.2 การสำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกแปลงสาธิต จัดขึ้นในวันที่ 12 พฤษภาคม 2545 กระบวนการคัดเลือกแปลงสาธิต ใช้วิธีการคือการลงไปดูพื้นที่จริง สอบถามแนวคิดของเจ้าของแปลง สนทนากับสมาชิกในครอบครัว ผู้สำรวจประกอบด้วยคือแกนนำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวน 14 คน เป็นนักวิจัยจำนวน 4 คน แกนนำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวน 10 คน โดยมีผลการสำรวจดังนี้

(1) พื้นที่ของ นายพเยาว์ ฉาบเพชร แบ่งเป็น

) สภาพพื้นที่ เป็นพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำสมบูรณ์มาจากการสูบน้ำได้ดินมาใช้ สภาพพื้นที่ต้องเข้าไปลึกห่างจากถนนลูกรังในหมู่บ้านมาก (บ้านของนายพเยาว์อยู่ติดกับที่ทำการกลุ่ม แต่ห่างนาซึ่งทำเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราวนั้น อยู่ในพื้นที่ทำนาซึ่งแยกออกไปอีกหมู่บ้าน) สภาพพื้นที่การเกษตรบ้านนายพเยาว์แบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นนาข้าวจำนวนประมาณ 18 ไร่ นาที่ทำเป็นนาปรัง ส่วนที่สองเป็นสวนประมาณ 8 ไร่ ประกอบด้วยชมพู จำนวน 4 ไร่ ซึ่งให้ผลแล้ว ปลูกมาประมาณ 2 ปี ลูกยาวเล่าให้ฟังว่า “ ชมพูไม่ค่อยได้ขายหรือห่อไม่ค่อยไหว หนอนมันเยอะ ต้นมันก็ใหญ่ด้วย ช่วงนี้ราคาต่ำมาก กิโลละไม่ถึงสิบบาท ตอนนี่ก็เลยต้องเอามาทำน้ำหมัก ” นอกจากนี้ยังมีส้มเขียวหวานจำนวน 3 ไร่ ปลูกได้ประมาณ 6 เดือน ยังไม่ให้ผล มะม่วงจำนวน 1 ไร่ ให้ผลมาประมาณหนึ่งปีแล้ว ส่วนที่สามเป็นพื้นที่ปลูกห่างนา บริเวณบ้านมีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองประมาณ ห้าสิบตัว เป็ดประมาณ 5 ตัว

ข) แนวคิด ลูกยาวมีแนวคิดการลดเลิกการใช้สารเคมีมาเมื่อประมาณ 2 ปีมาแล้ว เนื่องจากก่อนหน้านี้มีการใช้สารเคมีมาก ทำให้ร่างกายเกิดการแพ้สารเคมี “ จืดแล้วใจสั่น มีอยู่ครั้งหนึ่งนี่ออกไปเลย ต้องเข้าโรงพยาบาล ตั้งแต่นั้นมาเลยต้องเลิกใช้สารเคมี ” ภรรยาที่เห็นด้วยในการเลิกใช้สารเคมี ทั้งยังช่วยหมักสารสมุนไพรร่วมกับลูกยาว อีกด้วย ในขณะที่ลูกยาวทำการเกษตร ลูกยาวก็ได้ค้นคว้าทดลอง

ทำสารทดแทนเคมีหลาย ๆ สูตรไปด้วย โดยการประยุกต์จากที่ไปดูงานมาและศึกษาจากเอกสารที่ทางคณะผู้วิจัยได้นำไปให้บางส่วน

ค) การเกษตรไม่ใช้สารเคมี การทำเกษตรของลุงเยาว์ มีการใช้สารทดแทนสารเคมี โดยการใช้สารหมักชีวภาพแทน ใช้ต่อเนื่องกันมาประมาณ 2 ปีแล้ว โดยสามารถลดการใช้สารเคมีประเภท สารฆ่าแมลง และฮอร์โมนได้แล้ว แต่ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหอย และยาคุมหญ้ายังไม่มีความรู้ในเรื่องสารทดแทนสารเคมีเหล่านี้

(2) พื้นที่ของคุณรุ่งโรจน์ บ้านกระบังดิน

- สภาพพื้นที่ พื้นที่อยู่ไกลจากถนน เข้าไปค่อนข้างลึก ลักษณะพื้นที่มีน้ำสมบูรณ์ แหล่งน้ำมาจากการสูบน้ำได้ดินขึ้นมาใช้ พืชที่ปลูกเป็นนาข้าวทั้งหมด ข้าวที่ทำเป็นนาปรัง อยู่ในระยะออกรวงอีกไม่เกิน 15 วันสามารถเก็บเกี่ยวได้

- แนวคิดการทำเกษตร คุณรุ่งโรจน์สนใจการลดต้นทุนในการทำเกษตร ชอบค้นคว้าทดลองประยุกต์การใช้สารทดแทนสารเคมี พร้อมทั้งเป็นแปลงสาธิต

- การเกษตรไม่ใช้สารเคมี คุณรุ่งโรจน์ ใช้สารหมักชีวภาพมานานแล้ว ข้าวจึงงามดี ผู้เข้าร่วมหลายคนได้ชื่นชมกันดู พื้นดินในที่นาที่มีของไส้เดือน (มูลของไส้เดือน) มาก แสดงว่าใช้สารเคมีน้อย ทำให้ไส้เดือนยังคงมีอยู่ ด้านข้างแปลงนาของคุณรุ่งโรจน์ มีต้นตะโกที่กำลังออกผลอยู่ ผลของต้นตะโกบางส่วนได้ร่วงลงมาบริเวณใต้ต้น ลุงเยาว์ได้ชี้ให้ผู้เข้าร่วมดูและให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ต้นตะโกเป็นต้นไม้ที่จำแนกอยู่ในประเภทของฝาด สามารถนำมาสารหมักชีวภาพได้ โดยมีคุณสมบัติเด่นในด้านการป้องกันและกำจัดโรคที่เกิดจากเชื้อรา

(3) พื้นที่ของคุณมาลี บ้านกระบังดิน

ก) สภาพพื้นที่ พื้นที่ของคุณมาลีที่พาผู้เข้าร่วมไปดูนั้น เป็นหนึ่งในหลายแปลงที่คุณมาลีมีอยู่ทั้งหมด พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่นาทั้งหมด แปลงนาของคุณมาลีได้เก็บเกี่ยวข้าวไปแล้ว ขณะนี้อยู่ในสภาพมีน้ำขังอยู่ในแปลง ฟางยังไม่ได้เผาและเริ่มย่อยสลายบ้างแล้ว ที่มาลีให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “ ฝนตกมาก่อนก็เลยไม่ได้เผาฟาง ” คณะผู้วิจัยจึงได้ให้ความเห็นว่า ใช้เป็นพื้นที่ทดลองในเรื่องการทำนาไม่เผาฟางร่วมกันไปด้วย แปลงนาของคุณมาลีอยู่ในทำเลที่ดีมากคือ มีถนนลูกรังตัดผ่าน นอกจากนั้นยังใกล้กับหมู่บ้าน โดยห่างจากหมู่บ้านประมาณ 50 เมตร

ข) แนวคิดการทำเกษตร ที่ผ่านมามีมาลีสนใจการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี แต่ยังไม่เคยใช้อย่างเป็นจริงเป็นจัง

(4) พื้นที่ของลุงสืบ นิรัตน์ หมู่ที่ 2

ก) สภาพพื้นที่ ลุงสืบ นิรัตน์ ประธานกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ ต.ท้ายน้ำ แปลงนาของลุงสืบอยู่ไกลจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร ถนนทางเข้าเป็นถนนที่แยกออกมาจากถนนลูกรังซึ่งใช้สำหรับสัญจรไปมาระหว่างหมู่บ้าน สภาพพื้นที่ประกอบด้วย 4 ส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นห้วยนา มีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในบริเวณใต้ถุนบ้าน ใต้ถุนบ้านมีกระสอบปุ๋ยวางซ้อนกันไว้ประมาณ 5 ลูก ส่วนที่สองเป็นนามีประมาณ 6 ไร่ อยู่ในช่วงการทำเทือก ส่วนที่สามเป็นสระน้ำ มีการเลี้ยงปลาในสระ ส่วนที่สี่เป็นแปลงปลูกส้มโอ ระหว่างแปลงปลูกส้มโอ มีการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ตะไคร้ ผักคะน้า แตงกวา ผักชี แห้วหน้หลักที่นำมาจาก น้ำใต้ดิน

ข) แนวคิดการทำเกษตร ลุงสืบและภรรยาอยู่ทั้งคู่ จากที่คณะผู้วิจัยพูดคุยกับภรรยา ลุงสืบ ภรรยาของลุงสืบยังมีทัศนคติไม่ค่อยเชื่อว่าสารหมักชีวภาพที่กลุ่มทำขึ้นสามารถทดแทนสารเคมีได้ แต่ก็ยินยอมในการเปลี่ยนแปลงสารเคมี

(5) พื้นที่บ้านนายสำเภา และนายสมหวัง บ้านเนินโพธิ์

ก) สภาพพื้นที่ พื้นที่นาอยู่ติดกับบ้าน แต่ห่างจากถนนลาดยางที่ใช้สัญจรระหว่างตำบลไปอีกประมาณ 500 เมตร พื้นที่ทั้งสองยังไม่ได้ทำเพราะไม่มีแหล่งน้ำต้องรอน้ำฝน แต่ในช่วงที่ผ่านมาได้ทำถั่วเขียวไปแล้ว

ข) การทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมี นายสำเภา และนายสมหวัง มีการใช้สารหมักชีวภาพมาได้ประมาณ 2 ปีแล้ว ได้รับความรู้มาตั้งแต่การจัดอบรมการทำสารหมักชีวภาพโดยสถานีอนามัยเป็นผู้จัด ใต้ถุนบ้านมีโอ่งที่ใช้หมักสารชีวภาพที่ทำมาจากหอยเชอรี่จำนวน 2 โอ่ง

(6) พื้นที่นายบุญเกิด จิรมรัมย์ บ้านปากน้ำ หมู่ที่ 3

ก) สภาพพื้นที่ เป็นพื้นที่อยู่ในบริเวณทางโค้งของถนน คัดถนนลาดยางที่ใช้ในการสัญจรระหว่างหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ทำนาโดยเฉพาะ มีประมาณ 3 ไร่ เพิ่งเก็บเกี่ยวไปได้ไม่นานนัก แหล่งน้ำใช้น้ำบาดาล พี่บุญเกิดบอกว่าอีกไม่เกิน 2 อาทิตย์ก็เริ่มทำได้อีก

ข) การทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมี พี่บุญเกิดใช้สารหมักชีวภาพมาประมาณ 3 ปีแล้ว ที่หันมาใช้สารหมักชีวภาพเนื่องมาจากการแพ้สารเคมี พี่บุญเกิดถือเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการขยายผล การทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมีของบ้านปากน้ำ เนื่องจากคอยชักชวนเพื่อนบ้านให้ใช้ตลอด เมื่อเพื่อนบ้านหากากน้ำบาดาลที่เป็นวัตถุดิบในการหมักไม่ได้ พี่บุญเกิดก็ได้ช่วยเป็นธุระในการจัดหาากน้ำบาดลมาจำหน่ายให้ในราคาถูก

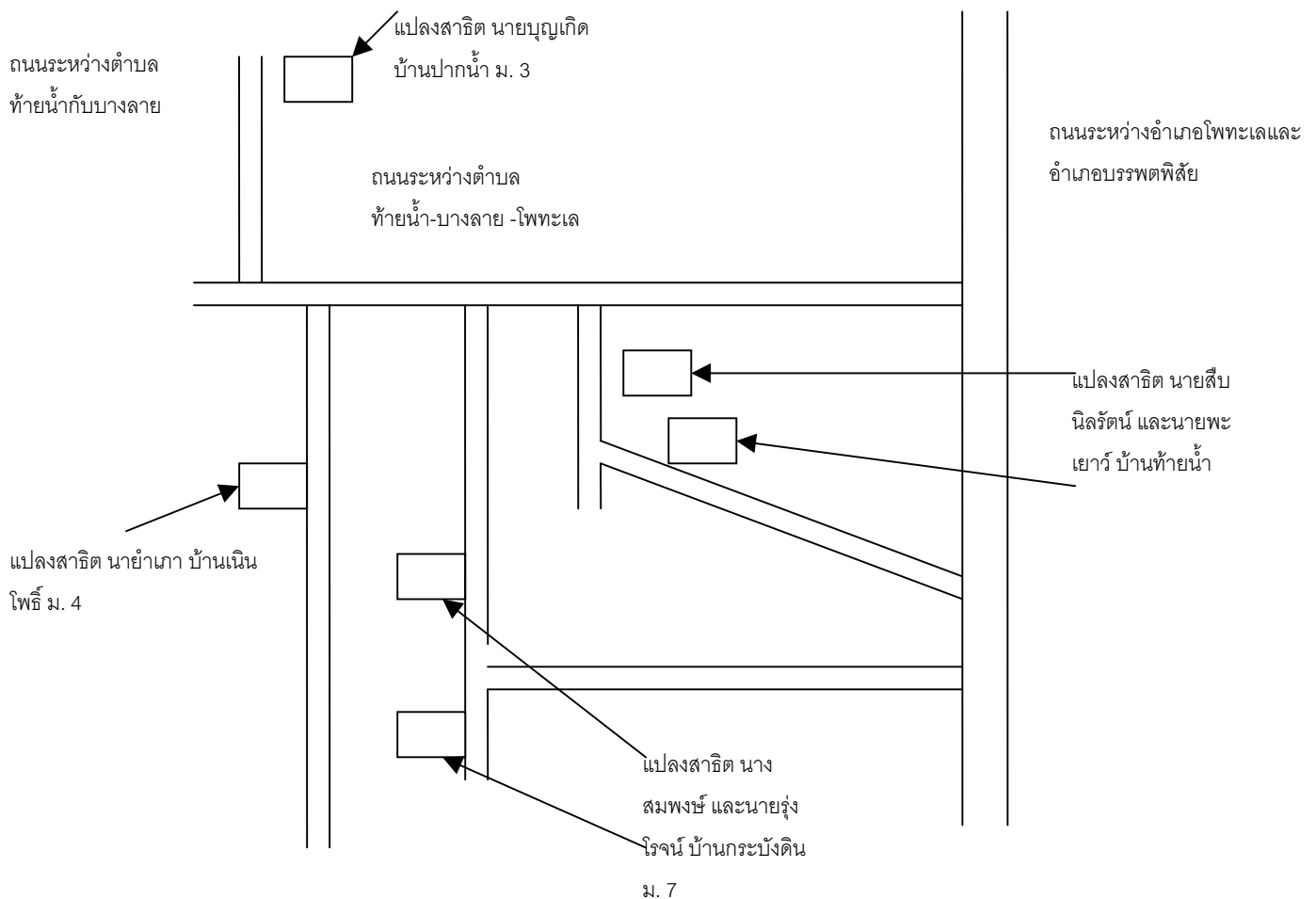
3.3 สรุปผลแปลงสาธิตการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ ใช้การสนทนาพูดคุยถึงความเป็นไปได้ตามความเป็นจริง จึงตัดสินใจเป็นลำดับสุดท้าย โดยไม่ได้ใช้วิธีการลงคะแนน โดยมีรายละเอียดคือ

(1) สรุปจำนวนและชื่อแปลงสาธิต

ที่	ชื่อแปลง	หมู่
1	นายเพียว ฉาบเพชร	6
2	นายรุ่งโรจน์	7
3	นางมาลี	7
4	นายสืบ	2
5	นายสำเภา	4
6	นายบุญเกิด	3

ตารางที่ 13 แสดง สรุปผลแปลงสาธิตการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

(2) แสดงแผนที่ตั้งแปลงสาธิต

การเลือกเรื่องที่จะทดลองนั้น(อยู่ในแนวคิดการเกษตรไม่ใช่สารเคมี) ใช้เกณฑ์การตัดสินใจที่เนื้อหาเปลี่ยนแปลงแต่ละแปลง มีความแตกต่างกันในเรื่องการทดลองทำสารทดแทนบางชนิด และที่เหมือนกันคือ ทุกแปลงทดลองทำนาลดและเลิกการใช้สารเคมี

3.4 การทำสารหมักชีวภาพใช้ร่วมกัน ในเดือนมิถุนายน 2545

ก่อนการทดลองในแปลงสาธิต เครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ (เปลี่ยนชื่อจากกลุ่มเกษตรยั่งยืนยุคต้นในอดีต) มีการจัดทำสารหมักชีวภาพและปุ๋ยหมักชีวภาพแห้งร่วมกัน มีผู้เข้าร่วมจำนวน 60 คน มีทั้งชายและหญิงโดยมีสัดส่วนชายมากกว่าหญิง ซึ่งมีปริมาณมากกว่าที่ตั้งเป้าหมายประมาณ 30 คน ในการมาร่วมของทุกคนนั้นจะนำสมุนไพรในท้องถิ่น เช่น สะเดา ข่า ลูกตะโก กลอย นำมาทำสารหมักชีวภาพด้วย ซึ่งปริมาณสมุนไพรนั้นมีจำนวนมากสังเกตจากปริมาณการกองเต็มผ้าใบปูรองที่มีขนาด 8X 10 เมตร การประชุมในวันดังกล่าว เนื้อหาการประชุมแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

(1) การบรรยายเรื่องการทำเกษตรไม่ใช่สารเคมี โดยเกษตรอำเภอโพทะเล และเรื่องอันตรายจากการใช้สารเคมีจากสำนักงานสาธารณสุขอำเภอโพทะเล การที่เครือข่ายเชิญเกษตรอำเภอนั้นเนื่องจากทางแกนนำเครือข่ายเกษตรกรรมอยากให้เกษตรอำเภอได้มารับรู้ในสิ่งที่เครือข่ายดำเนินการ ซึ่งในอนาคตอาจร่วมมือกันทำโครงการในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ เช่น โครงการสวนป่าสมุนไพรที่เครือข่ายกำลังขอโครงการอยู่

(2) การทำสารหมักชีวภาพร่วมกัน โดยเกษตรกรที่มาได้้นำเอาสมุนไพร ผลไม้ และพืชผักมาทำร่วมกัน สารทดแทนสารเคมีที่ทำร่วมกันประกอบด้วยสารไล่แมลง สารเร่งการเจริญเติบโต หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ฮอร์โมน และ ปุ๋ยหมักชีวภาพ ทุกคนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตั้งแต่การสับ ผสม และทำร่วมกันจนเสร็จกระบวนการ ในขณะที่ปฏิบัติได้มีการพูดคุยหยอกล้อ และซักถามสมุนไพรแต่ละชนิดว่ามีคุณสมบัติอย่างไร ซึ่งผู้ตอบคำถามส่วนใหญ่เป็น นายสมบุญ แจ่มจรัส และนายพะเยาว์ ฉาบเพชร ซึ่งเป็นแกนนำที่ส่งเสริมการทำเกษตรไม่ใช่สารเคมีตั้งแต่ช่วงแรก สารหมักชีวภาพที่กลุ่มทำร่วมกันนั้น ส่วนหนึ่งแบ่งให้กับผู้ที่ทดลองทำนาปลอดสารพิษ(แปลงสาธิต) และส่วนที่เหลือนั้นมีการนำไปจำหน่ายให้กับสมาชิกและคนทั่วไป สำหรับเรื่องราวนั้นสมาชิกจะได้ราคาถูก ส่วนคนทั่วไปจะได้ราคาที่สูงกว่า

3.5 การทดลองทำนาปลอดสารพิษ

ก่อนการทดลองทำนาปลอดสารพิษมีการค้นหาประเด็นการทดลองในวันที่ 10 มิถุนายน 2545 ขั้นตอนนี้ใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนพูดคุยและระดมความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วม ซึ่งผู้เข้าร่วมเป็นผู้สมัครเป็นแปลงสาธิตและสมาชิกกลุ่มเครือข่ายกรรมตำบลท้ายน้ำจำนวน 14 คน โดยเนื้อหาการพูดคุยเป็น

การนำความรู้พื้นฐานในเรื่องการทำเกษตรไม่ใช่สารเคมีของแต่ละคนมาแลกเปลี่ยนกัน ทั้งแกนนำที่เข้าร่วมโครงการและคณะผู้วิจัย โดยมีรายละเอียดการพูดคุยดังนี้

(1) สารทดแทนปุ๋ยเคมี ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูลว่าการใช้ ปุ๋ยชีวภาพ การหมักฟาง และการหว่านถั่ว สามารถแทนการใช้ปุ๋ยเคมีได้ (ปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มได้ทำร่วมกันแล้วในข้อ 6.3.3 ซึ่งปุ๋ยชีวภาพดังกล่าวจะนำมาให้แปลงสาธิตทดลองตามข้อตกลง 6.3.1)

(2) สารทดแทนสารเคมีป้องกันและกำจัดหอยเชอร์รี่ ชาวบ้านไม่มีข้อมูลสารทดแทน คณะผู้วิจัยจึงได้ให้ข้อมูลตามที่ศึกษามาจากเอกสารว่ามีหลายวิธีการ คือ

- ใช้สารหมักชีวภาพที่ทำจากหอยเชอร์รี่ฉีดย่นในช่วงการทำเพื่อก่อนการทำการจากข้อมูลของเกษตรกรในพื้นที่อื่นพบว่าสามารถทำให้หอยเชอร์รี่เป็นหมันได้ แต่ต้องใช้หลายครั้ง
- ใช้สมุนไพรที่มีสารในการป้องกันและกำจัดหอยเชอร์รี่ได้ เช่น ต้นรัก กากชากาสุบ ต้นละหุ่ง ใช้ในช่วงข้าวระยะแรก ข้อจำกัดคือ ต้องมีปริมาณน้ำไม่มากนัก แต่เนื่องจากสมุนไพรดังกล่าวนอกจากต้นรักหาไม่ได้ในพื้นที่ ผู้เข้าร่วมประชุมจึงตัดวิธีการนี้ออกไป ส่วนต้นรักสามารถหาได้ในพื้นที่ แต่ผู้เข้าร่วมบอกว่าได้นำไปทดลองใส่ในนาแล้วไม่ได้ผล กล่าวคือ ใส่แล้วหอยเชอร์รี่ไม่ตายหรือไม่กินข้าวภายใน 3 วัน
- การใช้เปิดกินหอยเชอร์รี่ในช่วงก่อนการไถและหว่านข้าว วิธีการนี้ผู้เข้าร่วมบอกว่าสามารถทดลองได้
- การใช้กากชา ซึ่งไม่อันตราย ต่อสิ่งแวดล้อมแต่สามารถป้องกันและกำจัดหอยเชอร์รี่ได้ ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูลว่า มีหลายคนในหมู่บ้านเริ่มใช้ ได้ผลพอสมควร สะดวกในการใช้ แต่จุดอ่อนคือ เมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนกับสารเคมีแล้วจะมีราคาสูงกว่า ซึ่งชาวบ้านจะไม่ให้การยอมรับ ผู้เข้าร่วมจึงเสนอว่า น่าจะนำเสนอในเรื่อง สุขภาพกับสิ่งแวดล้อมแทน

ในช่วงสุดท้ายของการประชุม เป็นการหาข้อสรุปร่วมกันในสองประเด็นคือ ประเด็นแรกการทดลองของแปลงสาธิตแต่ละพื้นที่ โดยใช้เกณฑ์ความเหมาะสมและความพร้อมของแปลงสาธิต เช่น ที่นาที่ยังไม่เผาฟาง ควรทดลองในเรื่องการทดแทนปุ๋ยเคมีโดยการไม่เผาฟาง และ มีการทดลองร่วมกันในทุกแปลงสาธิต ประเด็นที่สอง คือ หัวข้อการทดลองร่วมกันคือ การใช้กากชาในการป้องกันและกำจัดหอยเชอร์รี่ การใช้ปุ๋ยหมักชีวภาพทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี และการใช้สารหมักชีวภาพน้ำทดแทนการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดแมลง

ระยะต่อไปเป็นช่วงที่ให้แต่ละคนที่ทำแปลงสาธิตไปทดลองตามหัวข้อการทดลองที่ตกลงกันไว้ การติดตามผลการทดลองใช้การประชุมสัญจรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปดูตามแปลงต่าง ๆ จำนวน 6 แปลง ประมาณ 15 วันต่อครั้ง โดยนัดหมายวันที่แน่นอน คือ วันที่ 15 มิถุนายน (ที่นัดช่วงดังกล่าว เนื่องจากเป็นระยะที่ข้าวกำลังอยู่ในช่วงการหอยดงฆ่าหอย ซึ่งผู้ทำแปลงสาธิตต้องการใช้กากชาฆ่าหอยเชอร์รี่ทดแทน

สารเคมีจึงอยากดูผลการทดลองในช่วงดังกล่าว) วันที่ 30 มิถุนายน และ 15 กรกฎาคม 2545 การนัดหมายถ้ามีการเปลี่ยนแปลงนักวิจัยในพื้นที่จะแจ้งให้ทราบอีกครั้ง ระยะเวลาการทดลองการทำงานปลอดสารพิษประมาณ 4 เดือน

3.6 การดูงานและแลกเปลี่ยนระหว่างกันระหว่างแปลงสาธิต เกิดขึ้นในเดือนมิถุนายน ถึงกรกฎาคม 2545 โดยเป็นการติดตามผลการทดลอง วิธีการติดตามผลคือการลงไปดูการเปลี่ยนแปลงของแต่ละแปลงสาธิต แลกเปลี่ยนผลที่เกิดขึ้นระหว่างผู้เข้าร่วม ทุก 15 วัน จำนวนทั้งหมด 3 ครั้ง ตามขั้นตอนการทำงาน นอกจากนั้นยังมีการนัดพบเพิ่มเติมในการทดลองที่เป็นกรณีพิเศษ คือ ในวันที่ใส่กากชาในนาข้าว ซึ่งต้องดูผลภายในหนึ่งถึงสามวัน ผู้เข้าร่วมเวทีดังกล่าวเป็นคณะผู้วิจัยและเจ้าของแปลงสาธิตประมาณ 10 – 15 คนแล้ว บางครั้งมีเพื่อนบ้านเข้ามาร่วมด้วยพูดคุยด้วย โดยเฉพาะกรณีติดตามแปลงสาธิตที่อยู่ข้างถนน ความสนใจของผู้เข้าร่วมหลายคนมีความสนใจมาก สังเกตได้จากการลงไปดูแปลงนา บางครั้งมีการถอนต้นข้าวเปรียบเทียบกับระหว่างใช้สารเคมีและไม่ใช้สารเคมี เนื้อหาการพูดคุยแต่ละครั้งมีประเด็นหลักคือ

(1) วันที่ 15 มิถุนายน 2545 เนื้อหาการพูดคุยคือ แปลงสาธิตลุงเยาว์เล่าให้ฟังว่าที่นาของตนเองแบ่งพื้นที่ทดลองจำนวน 4 ไร่ ทดลองใช้กากชา หวานถั่ว ส่วนปุ๋ยที่ใช้เป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ สารไล่แมลง และฮอร์โมนที่ทำร่วมกัน ในช่วงการใช้กากชาหวานตอนเช้าปล่อยไว้ 24 ชั่วโมง หลังจากนั้นเฝ้าสังเกตดู พบว่าใส่กากชาไปแล้ว หอยเชอร์รี่ลอยขึ้นมาเรื่อย ๆ น้ำที่สูบตอนนั้นประมาณ 10 เซนติเมตร ตรงที่หอยตายมีฟองมากขึ้นและขาวงาม ลุงจึงตั้งสมมติฐานว่าหอยที่มันแน่น่าจะกลายเป็นปุ๋ยให้กับข้าว ส่วนกากชานั้นเมื่อเทียบกับการใช้สารเอ็นโดซัลเฟน(สารเคมีป้องกันกำจัดหอยเชอร์รี่โดยเฉพาะ) มีข้อต่างกันคือ กากชามีฤทธิ์อยู่ได้นานกว่าสารเคมี สารเคมีต้องหยอดบ่อย หมดฤทธิ์เร็ว

นอกจากการพูดคุยผลการทดลอง แล้วยังมีการคุยเพิ่มเติมในประเด็นผลจากการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่ลุงเยาว์ได้ทำมาก่อนการวิจัย 2-3 ปี จนเห็นผลด้านต้นทุนชัดเจน คือตอนนี้ใช้ปุ๋ยจำนวน 3 ลูกจากที่นา 10 ไร่ โดยปกติที่นาที่ใช้สารเคมีทั่วไปใช้ปุ๋ยเคมีประมาณ 10 ลูกขึ้นไป

(2) วันที่ 30 มิถุนายน 2545 พื้นที่นายสืบ นิลรัตน์ ประเด็นการพูดคุยคือ แนวทางการแก้ปัญหาเพลี้ยกระโดด ในขณะที่จัดทำแปลงสาธิตเป็นช่วงเวลาที่มีปัญหาเพลี้ยกระโดดระบาด คณะผู้วิจัยจึงได้ตั้งคำถามผู้เข้าร่วมว่าเราควรทำกันอย่างไร ผู้เข้าร่วมให้ความเห็นว่าต้องมีการพูดคุยกันตลอด เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาได้ทันทั่วทั้งที่ ใครที่สามารถพูดผ่านหอกระจายข่าวได้ก็ใช้ช่องทางดังกล่าว ที่สำคัญที่สุดคือการพูดในลักษณะปากต่อปาก

(3) วันที่ 15 กรกฎาคม 2545 พื้นที่นางมาลี ปัญหาการคุมและฆ่าหญ้า วิธีการในการแก้ปัญหาหลายอย่างคือ การไถกลบก่อนการทำงาน แต่มีข้อจำกัดคือเสียเวลาและเพิ่มค่าใช้จ่ายมากขึ้น การหมักดินก่อนการทำงาน ข้อจำกัดคือทำได้เพียงลดหญ้าประเภทกระดูกไก่ แต่หญ้าชนิดอื่นกลับขึ้นได้เร็วขึ้น ส่วน

การถอนมีข้อจำกัดคือ เสียเวลามาก และมีจำนวนนามากทำให้เกษตรกรทำไม่ไหว การหมักฟางก่อนการทำนา ลดหญ้าได้บางส่วน วิธีการทำไม่ยุ่งยาก การปลูกถั่วพร้อมกับข้าว ได้ผลดีเป็นปุ๋ยด้วย แต่ใช้ได้เฉพาะการทำนาปี ซึ่งปัจจุบันตำบลท้ายน้ำทั้งหมดเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นนาปรังหมดแล้ว การกลับไปทำนาปี ชาวบ้านไม่ยอมรับ การคลุมฟางก่อนการทำนามีข้อจำกัดคือ ขาดแรงงานในการคลุมฟาง การคุมระดับน้ำ ข้อจำกัด คือ พื้นที่ต้องเสมอกัน ใช้วิธีการดำนามีข้อจำกัดคือ ตำบลท้ายน้ำเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นนาหว่านทั้งหมด

การดูงานและแลกเปลี่ยนระหว่างแปลงสาธิต เนื้อหาการพูดคุย นอกจากจะเป็นเนื้อหาในเรื่องผลการทดลองของแต่ละแปลงสาธิตแล้วนั้น เนื้อหาในการพูดคุยในเรื่องความรู้เดิมของผู้เข้าร่วมในเรื่องการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมียังถูกนำมาพูดคุยและแลกเปลี่ยนเพิ่มเติม เป็นการต่อยอดองค์ความรู้มากขึ้น ลักษณะการสื่อสารดังกล่าว เป็นการสื่อสารสองทาง ซึ่งถือว่าการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพมาก

4. กระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างและพัฒนากลุ่ม

4.1 การสื่อสารเพื่อการสร้างกลุ่ม จัดขึ้นในวันที่ 11 พฤษภาคม 2545 ซึ่งเป็นวันเดียวกับที่ทำแปลงสาธิต (ดูหัวข้อ 3.1) ณ ที่ทำการกลุ่ม ผู้เข้าร่วมประกอบด้วยแกนนำเกษตรกรที่เข้าร่วมทำงานกับคณะผู้วิจัย ตั้งแต่เริ่มต้นและผู้สนใจทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจากการชักชวนจากเวทีประชุมที่จัดที่ละหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้าน การพูดคุยใช้กระบวนการตั้งคำถามแล้วให้สมาชิกระดมความคิดในแต่ละหัวข้อเพื่อเป็นข้อสรุปของกลุ่ม โดยมีเนื้อหาประกอบด้วย

(1) วัตถุประสงค์ของกลุ่ม คือ พัฒนาคูณภาพชีวิตเกษตรกรโดยการลด/ เลิกการใช้สารเคมี รวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อช่วยเหลือกันเอง เป้าหมายของกลุ่ม คือ ลดละเลิก พอยุ่พอกิน ปลอดภัย สุขภาพดี ฟื้นฟู สิ่งแวดล้อม ครอบครัวอบอุ่น ส่วนการประชุมจะมีการประชุมทุก 2 เดือน ทุกวันที่ 9 ของเดือน

(2) คณะกรรมการและโครงสร้างการทำงาน แบ่งการทำงานเป็นตำแหน่ง ประธาน 1 คน รองประธาน 3 คน การเงิน 2 คน เลขา 5 คน กรรมการ 5 คน มีผู้ประสานงานหมู่บ้านละ 2 คน ยกเว้น ม. 7 มี 1 คน และหมู่ 8,9,10 ไม่มี เนื่องจากยังไม่สามารถหาแกนประสานได้ สมาชิกมาจากหมู่ 1 จำนวน 15 คน หมู่ 2 จำนวน 25 คน หมู่ 3 จำนวน 7 คน หมู่ 4 จำนวน 6 คน หมู่ 6 จำนวน 7 คน หมู่ 7 จำนวน 6 คน

(3) กฎระเบียบของกลุ่ม คนที่มาเข้าร่วมกิจกรรมบ่อยๆ มาประชุมไม่ขาด จะได้สิทธิพิเศษในเรื่องทุนหรือเรื่องอื่นๆ โดยจะได้รับพิจารณา ก่อน ส่วนคนที่ขาดประชุม 3 ครั้งทั้งกรรมการและสมาชิก จะโดนพิจารณาในที่ประชุมว่าตัดออกหรือไม่ มีแบบฟอร์มขึ้นทะเบียนทุกคน มีประวัติของสมาชิก ตรงต่อเวลาในการประชุม ถ้ามาไม่ตรง 2 ครั้งจะถูกพิจารณา ถ้าใครมาไม่ตรงเวลาประชุม ให้บอกเหตุผลต่อหน้าในที่ประชุม วาระการประชุมในแต่ละครั้งแต่ละหมู่บ้านต้องมีตัวแทนมา 1 คน ขอให้สมาชิกปฏิบัติตามจริง (การ ลด

ละ เลิก) หากพิสูจน์ได้ว่าไม่จริงจะตัดสิทธิพิเศษ การประชุมแต่ละครั้งต้องมีตัวแทนแต่ละกลุ่มอย่างน้อย 1 คน หากสมาชิกไม่ทำตามกฎระเบียบให้ตัดออกจากสมาชิก

(4) กิจกรรม รวมกลุ่มกันทำสารหมักชีวภาพทั้งสารไล่แมลง สอร์โมน ปุ๋ยหมักแห้ง แล้วนำมาใช้ร่วมกันโดยคิดราคาถูกเพื่อเอาค่ากาน้ำตาลคืนจะได้ไปทำต่อได้ เป็นการรวมกลุ่มกันทำในระดับตำบล

4.2 กระบวนการสื่อสารเพื่อพัฒนากลุ่ม การทำงานในช่วงดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงเดือนมีนาคม 2545 มีการเสริมศักยภาพจากสองส่วนคือ การเสริมศักยภาพกันเองภายในกลุ่ม และการเสริมศักยภาพจากเครือข่ายภายนอกกลุ่ม

(1) **ภายในกลุ่ม** มีการเสริมศักยภาพตามกระบวนการสื่อสาร คือ

- **ผู้ส่งสาร** เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ

มีการจำแนกบทบาทของสมาชิกตามโครงสร้างของกลุ่ม คือ ประธาน รองประธาน เหนียวญิก เลขา ประชาสัมพันธ์ และกรรมการ จำนวนทั้งหมด 16 คน และจำแนกตามความสนใจคือ

- **แกนนำด้านเทคนิค** เป็นแกนนำที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการทำสารทดแทนสารเคมี สนใจเรื่องเทคนิคการทำสารทดแทนสารเคมี โดยหาข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ ที่ เช่น สื่อมวลชน เอกสาร การจัดประชุม และจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง แกนนำด้านนี้ทำหน้าที่ในการวิจัยและพัฒนาสูตรให้กับกลุ่มอย่างต่อเนื่อง แกนนำเหล่านี้ค้นหาได้จากการทำกระบวนการกลุ่มในการพูดคุย ซักถาม คือ ลุงบุญ แจ่มจรัส และ ลุงพะเยาว์ ฉาบเพชร จากบ้านท้ายน้ำ หมู่ 2 ซึ่งมีความรู้ด้านสมุนไพร คุณรุ่งโรจน์ จากบ้านกระบังดิน หมู่ 7 ซึ่งเป็นคนชอบค้นคว้าจากสื่อและเอกสารต่าง ๆ แล้วนำมาทดลองด้วยตนเอง เมื่อได้ผลจึงขยายให้กับกลุ่ม โดยผ่านช่องทางการประชุมประจำเดือน และการประชุมสัญจรแลกเปลี่ยนแปลงสาธิต เนื้อหาการพูดคุยจะเป็นการบอกสิ่งที่ค้นพบ ว่ามีสูตรอย่างไร ใช้อย่างไรได้ผล ผู้รับสารส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรภายในกลุ่ม กรณีตัวอย่างที่ผ่านมาก็คือ กรณีการทดลองสูตรป้องกันเชื้อราจากสมุนไพรที่มีรสฝาด โดยลุงพะเยาว์ ฉาบเพชร ซึ่งในช่วง มกราคม 2546 เป็นช่วงอากาศหนาว ข้าวในเขตอำเภอโพทะเล เป็นเชื้อรามาก คุณพะเยาว์ได้ทดลองสูตรป้องกันและแก้ไขเชื้อราได้ผลมา 2 ปีแล้ว ทำให้ข้าวในนาของตนเองไม่เป็นเชื้อรา ข้อมูลดังกล่าวถูกส่งไปยังสมาชิกในกลุ่ม สมาชิกเมื่อทดลองใช้ได้ผลก็บอกต่อไปยังตำบลใกล้เคียง จนคนทั่วไปรู้จักสูตรป้องกันเชื้อราจากของฝาด และทำให้ข้าวในละแวกนั้นลดการระบาดของข้าวอันเกิดจากเชื้อรา (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ)

- **แกนนำในด้านการพูด** มีคุณสมบัติเป็นผู้คล่องในด้านการพูดคุยทั้งในที่ชุมชนและการพูดปากต่อปาก ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้าน หรือเป็นลูกค้าประจำของวงสนทนาตามร้านค้าขนาดใหญ่ ทำหน้าที่ส่งสารให้คนทั่วไปรับรู้การทำงานของกลุ่ม ผลการทำเกษตรปลอดสารพิษได้แก่ นายสมบุญ แจ่มจรัส นายพะเยาว์ ฉาบเพชร นายเบน เดชขันธ์ บ้านท้ายน้ำ สถานที่พูดคุย คือ ร้าน

คำแนะนำที่ทำการเครือข่าย พี่พ้อง เจ้าของร้านค้าบ้านกระบังดิน หมู่ 7 นายซัช ศรีบาง และคุณบุญเกิด นิรมัย สถานที่พูดคุยคือหอกระจายข่าว และ ร้านค้าในบ้านปากน้ำ หมู่ 3 เจ้าของร้านค้าในบ้านคลองสระ – วังหิน นายสมพงษ์ ปานอ่วม และ นายณรงค์ บัวศรี ร้านค้าบริเวณท่าข้าว ในบ้านทุ่งอ่างทอง เนื้อหาที่พูดคุย เกี่ยวกับผลการลด ละ เลิกการใช้สารเคมี ในแปลงนาของตนเอง เช่น ไร่แล้วข้าวเขียวช้า แต่เขียวทน ต้นข้าวไม่ล้ม ดินหล่มขึ้น ป้องกันเพลี้ยกระโดดได้ ผู้รับสารส่วนใหญ่เป็นคนทั่วไปในหมู่บ้านที่ซื้อข้าวตามร้านค้า เป็นกลุ่มที่กินเหล้าในช่วงเย็น และเป็นคนทั่วไปที่สัญจรไปมาระหว่างตำบล

● แกนนำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อกลุ่มได้

ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ทำหน้าที่เสนอแผนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรไม่ใช้สารเคมีให้กับองค์กรแหล่งทุนต่าง ๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล ขอรับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลในเรื่องโรงสีข้าว โรงงานทำปุ๋ยหมัก เสนอแผนให้กับเกษตรอำเภอโพทะเลในเรื่องโครงการสวนสมุนไพร เป็นต้น แกนนำที่มีบทบาทเหล่านี้ ได้แก่ คุณประภาสิต แจ่มจรัส คุณนพดล พิงวัฒนะ จากบ้านน้ำ คุณณรงค์ บัวศรี จากบ้านทุ่งอ่างทอง คุณซัช ศรีบาง จากบ้านปากน้ำ และ คุณสุพจน์ สุขเหม ม. 4 จากบ้านเนินโพธิ์ แกนนำเหล่านี้จะนำสิ่งที่กลุ่มต้องการเข้าสู่องค์การบริหารส่วนตำบลและหน่วยราชการในพื้นที่อำเภอโพทะเลเพื่อขอรับการสนับสนุนต่อไป

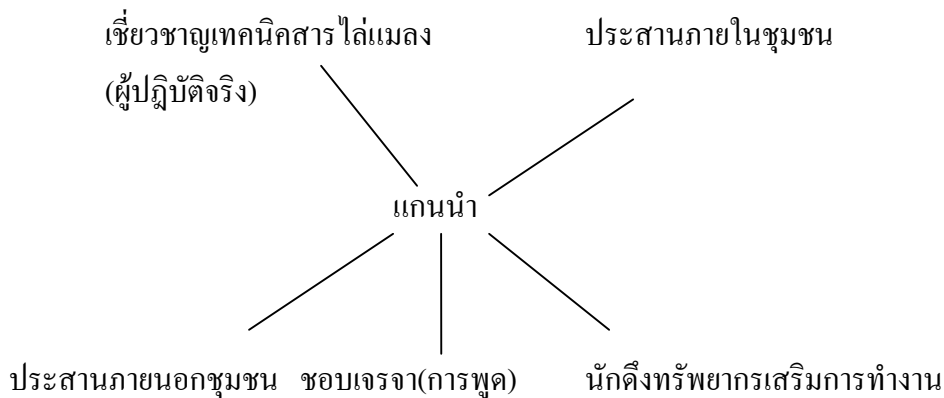
● แกนนำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน มี

ประมาณ 2 คน ทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมประชุมกับองค์กรภายนอกกลุ่ม ทำหน้าที่สื่อสารให้คนภายนอกได้รู้จักกลุ่ม และนำข้อมูลที่ได้จากการประชุมเข้ามาบอกเล่าให้สมาชิกกลุ่มรับรู้ รวมทั้งนำทรัพยากรและงบประมาณเข้ามาให้กลุ่มทำกิจกรรม ได้แก่ คุณประภาสิต แจ่มจรัส และคุณนพดล พิงวัฒนะ จากบ้านท้ายน้ำ แกนนำเหล่านี้จะเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการระดับจังหวัดในกลุ่มต่าง ๆ ที่มีงบประมาณ ในการทำกิจกรรมงานพัฒนาในพื้นที่ เช่น เป็นคณะกรรมการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดของจังหวัดพิจิตร

● แกนนำที่ทำหน้าที่ประสานภายในหมู่บ้านกับกลุ่ม (ระดับตำบล) แกน

นำเหล่านี้ทำหน้าที่บอกเล่าให้สมาชิกและคนทั่วไปในตำบลรับรู้การดำเนินของกลุ่ม บอกเล่าเรื่องต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านให้กลุ่มรับรู้ แกนนำตามความสนใจนั้น พบว่าบางคนทำหน้าที่ในหลายบทบาท แต่ก็สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่มไปได้ ซึ่งการจำแนกบทบาทกลุ่มไม่ได้บอกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่แบ่งตามความถนัดของแต่ละคน

จากข้อมูลข้างต้นสามารถจำแนกแกนนำแสดงแผนภาพได้ดังนี้ คือ

- เนื้อหา เนื้อหาการสื่อสาร แบ่งเป็น 3 ลักษณะ
 - เนื้อหาเกี่ยวกับการบริหารจัดการกลุ่ม เช่น โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของกรรมการ ผลการดำเนินการและจำหน่ายสารหมักชีวภาพของกลุ่ม
 - เนื้อหาในเรื่องเทคนิคการทำเกษตรปลอดสารพิษ เช่น ผลการดำเนินงานในเรื่ององค์ความรู้ในการทดลองการทำนาปลอดสารพิษ เทคนิคใหม่ที่ผู้นำรับรู้มา
 - เกี่ยวข้องกับเครือข่ายภายนอกกลุ่มทั้งการดำเนินงานของภายนอกและการเข้ามาประสานของภายนอกกลุ่ม เช่น ในช่วงหลัง กลุ่มมีกิจกรรมแก้ปัญหาเสฟติดในครอบครัวร่วมไปด้วย ทำให้เนื้อหาการประชุมมีเรื่องการป้องกันและแก้ปัญหาเสฟติดเข้ามา ไม่จำกัดเนื้อหาเฉพาะเรื่องการทำเกษตร
- ช่องทางการสื่อสาร มีการเสริมศักยภาพช่องทางการสื่อสารในเรื่องความต่อเนื่องมากขึ้นคือ
 - การกำหนดวันประชุมที่แน่นอนในทุกวันที่ 9 ของทุก 2 เดือน เพื่อการพูดคุยที่ต่อเนื่องของสมาชิก การประชุมในกรณีมีหลายเรื่องเข้ามาประสานกับกลุ่ม กลุ่มอาจมีการประชุมที่บ่อยขึ้น ซึ่งที่ผ่านมาพบว่าในบางเดือนอาจมีการประชุมกลุ่มถึง 2 ครั้ง
 - สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ ในการประชุมใช้ อาคารที่ แกนนำกลุ่มที่เป็นผู้เริ่มก่อตั้งกลุ่มได้บริจาคที่ดินและอุปกรณ์ในการก่อสร้างอาคารที่ทำการ ตั้งอยู่ในบ้านท้ายน้ำ ด้านหน้ามีถนนลาดยางเชื่อมระหว่างตำบลผ่านที่ทำการกลุ่ม ที่ทำการกลุ่มก่อสร้างเป็นอาคารในลักษณะชั่วคราว หลัง

คามุงแฝก โดยมีสมาชิกของกลุ่มได้มาช่วยกันก่อสร้าง ส่วนเก้าอี้ที่นำมาใช้ภายในที่ทำการ สมาชิกของกลุ่มได้บริจาคเงินซื้อคนละ 1 ตัว

- **ผู้รับสาร** มีการเสริมสร้างศักยภาพในเรื่องสมาชิกของกลุ่ม คือ มีการกำหนดกฎกติการ่วมกันของสมาชิก เช่น ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมสม่ำเสมอ ไม่ขาด เมื่อมีโครงการเข้ามาในกลุ่มจะได้รับ การพิจารณาก่อน ถ้าขาดประชุม 3 ครั้ง กรรมการนำวาระเข้าที่ประชุมในการพิจารณาตัดออกจากการเป็นสมาชิก ซึ่งที่ผ่านมายังไม่มีวาระดังกล่าว สมาชิกที่มาไม่ตรงเวลาต้องชี้แจงเหตุผลต่อที่ประชุม ซึ่งถ้ามาสาย 2 ครั้งถูกพิจารณา สมาชิกทุกคนที่เข้ามาต้องเขียนใบสมัครด้วย สมาชิกทุกคนที่เข้ามาต้อง ลด เลิก การใช้สารเคมี หากพิสูจน์ได้ว่าไม่ทำจริง จะถูกตัดสิทธิพิเศษ ส่วนในการปฏิบัติมีความยืดหยุ่น เงื่อนไขการเป็นสมาชิก

- กรอกรอบสมัครสมาชิกของกลุ่ม ในช่วงแรกคำว่า “สมาชิกของกลุ่ม” ยังไม่มีใบสมัครที่ชัดเจน แต่ในช่วงหลังมีการเปลี่ยนแปลง คือการทำใบสมัครสมาชิกของกลุ่มเป็นเอกสารที่ชัดเจนขึ้น โดยใบสมัครประกอบด้วยข้อมูลที่เป็น ชื่อ นามสกุล รายได้ต่อปี ปริมาณการใช้สารเคมี ต่อปี พื้นที่ทำการเกษตร ชนิดพืชที่ทำ ความรู้ที่มีในการใช้สารชีวภาพ

- ลงทุนร่วมกันในลักษณะเป็นการซื้อเสื้อ และเก้าอี้ สมาชิกที่เข้ามา ต้องซื้อเสื้อของกลุ่มคนละ 1 ตัว และเก้าอี้คนละ 1 ตัว ราคาเสื้อคือ 150 บาท ราคาเก้าอี้ คือ 110 บาท ลักษณะเสื้อของกลุ่ม เป็นเสื้อม่อฮ่อม แขนสั้น สีน้ำเงินเข้ม เหตุผลที่ต้องให้ซื้อเสื้อและเก้าอี้ นั้น กรรมการให้ข้อมูลว่า ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วม

จากข้อ ค) และง) จะพบว่า กลุ่มเริ่มมีการจัดระบบและวางโครงสร้างการสื่อสารที่แน่นอน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดองค์ประกอบของประชาสังคมที่เข้มแข็ง ของเดวิท แมทิวส์ ที่ว่า ชีววิถีสาธารณะต้องการโอกาส ต้องการการพบปะและพื้นที่ที่จะทำงาน รวมไปถึงช่องทางและเครือข่ายการสื่อสาร

(2) ภายนอกกลุ่ม เป็นการเสริมศักยภาพโดยการประสานให้เกิดการรู้จักและดำเนินงานร่วมกันระหว่างเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลทำนุกับหน่วยงานองค์กรภายนอก ในระดับอำเภอ จังหวัด และนอกจังหวัด เช่น สำนักงานสาธารณสุข สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด สถาบันพัฒนาที่แยกอินโดจีน เครือข่ายเกษตรกรรมธรรมชาติและอาหารปลอดภัย โดยแบ่งตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น

- **ช่องทางที่ใช้ได้แก่** การส่งแกนนำไปร่วมประชุมกับสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด การส่งแกนนำเข้ารับการอบรมการพัฒนาศักยภาพการเป็นวิทยากรกระบวนการ การส่งสมาชิกของกลุ่มไปดูงานในจังหวัดยโสธร ขอนแก่น บุรีรัมย์ และเพชรบุรี การไปร่วมจัดงานมหกรรมสุขภาพกับเครือข่ายสุขภาพภายในอำเภอโพทะเล การไปออกรายการวิทยุ อสมท. พิจิตร และการเชิญเครือข่ายภายนอกเข้ามาแลกเปลี่ยนในพื้นที่ เช่นการประชุมเกษตรปลอดภัยระดับจังหวัดที่เข้ามาใช้สถานที่ภายใน

ในตำบลท้ายน้ำ การให้เอกสารต่าง ๆ กับแกนนำกลุ่ม ความถี่ของการสื่อสารที่เข้ามาสู่กลุ่มมีความถี่ประมาณ 1-3 ครั้งต่อเดือน

- **เนื้อหาการสื่อสาร** มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร เช่น ข้อมูลการเจ็บป่วยด้วยสารเคมี ความเคลื่อนไหวขององค์กรหรือเครือข่ายที่มีแนวทางการดำเนินเหมือนกัน ในแต่ละพื้นที่ เทคนิคการทำเกษตรปลอดสารพิษ แหล่งทรัพยากรในการทำสารทดแทนสารเคมี

- **ผู้รับสาร** แกนนำของกลุ่มที่ส่งไปแลกเปลี่ยนหรือเรียนรู้กับองค์กรภายนอก นั้น การพิจารณาขึ้นอยู่กับลักษณะของแกนนำที่สนใจหรือมีความเก่งในแต่ละด้าน เช่น ผู้นำที่เก่งด้านเทคนิคจะได้รับเอกสารเรื่องสูตรต่าง ๆ ได้แลกเปลี่ยนกับเกษตรกรในพื้นที่อื่น ๆ ในเรื่องการทำสารทดแทนสารเคมี ผู้ที่สามารถประสานทรัพยากรภายในและภายนอกได้ได้รับการไปร่วมประชุมในเวทีองค์กรชุมชนต่าง ๆ ได้ฝึกอบรมทักษะการเป็นวิทยากรกระบวนการ ผู้ที่เก่งในด้านพูดได้ร่วมประชุมกับเครือข่ายวิทยุชุมชน เป็นต้น

กระบวนการสื่อสารในลักษณะนี้เป็นการเปิดช่องทางการไหลขององค์ความรู้จากภายนอกให้ไหลเข้ามาสู่กลุ่มมากขึ้น

5. การปฏิบัติการการขยายผลเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี

5.1 การวางแผนการขยายผลเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี

จากการสัมภาษณ์ แกนนำที่ทำแปลงสาธิตแล้ว หลายคนมีความมั่นใจมากขึ้นกว่าในช่วงก่อนการทำแปลงสาธิต เหตุผลจากแกนนำที่ได้ทดลองแปลงสาธิต ได้ทดลองทำด้วยตนเอง ได้พบและเรียนรู้การทำงานแนวใหม่ในการถ่ายทอดให้กับผู้อื่น จึงเกิดความมั่นใจมากขึ้น ทีมผู้วิจัยจึงได้เห็นว่าช่วงเวลาดังกล่าวมีความเหมาะสมในการจัดการสัมมนาการขยายผลการเกษตรปลอดสารพิษ จึงมีการจัดประชุมวางแผนขึ้นในวันที่ 16 – 17 พฤศจิกายน 2545 ณ เขาค้อรีสอร์ท อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์

(1) **ผู้เข้าร่วมในการประชุม** ครั้งนี้ได้แก่ กรรมการและสมาชิกของเครือข่ายเกษตรกรรวมตำบลท้ายน้ำ ซึ่งประกอบด้วยแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน ประมาณหมู่บ้านละ 3 – 5 คน จำนวน 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านคลองสระวังหิน หมู่ที่ 2 บ้านท้ายน้ำ หมู่ที่ 3 บ้านปากน้ำ หมู่ที่ 4 บ้านเนินโพธิ์ หมู่ที่ 6 บ้านทุ่งอ่างทอง และหมู่ที่ 7 บ้านกระบังดิน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลุ่มคนที่เคยร่วมทำแปลงสาธิตและทำสารทดแทนสารเคมี นอกจากนี้ยังมีคณะผู้วิจัยและวิทยากรได้แก่ เลขานุการนิรนามพัฒนาพิจิตรและกรรมการชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษจากอำเภอทับคล้อ

(2) **กระบวนการและเนื้อหาในการประชุม** แบ่งได้เป็น 2 ช่วงคือ

(2.1) ช่วงแรกเป็นการบรรยายโดยคณะผู้วิจัย เนื้อหาประกอบด้วย การแจ้งวัตถุประสงค์การประชุมและนำผลของการวิจัยในบทที่ 5 ในเรื่องกระบวนการสื่อสารของธุรกิจการเกษตรเคมี

และกระบวนการสื่อสารไม่ใช่เคมีของตำบลท้ายน้ำ แยกนำเสนอแต่ละหัวข้อ และเปรียบเทียบการสื่อสารทั้งสองลักษณะ ให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้แลกเปลี่ยน ช่วงที่ 2 เป็นการระดมความคิดเห็นของผู้เข้าร่วม แบ่งกลุ่ม หมู่ 1 – 3 อยู่กลุ่มแรก และหมู่บ้านที่เหลืออยู่กลุ่มที่สอง (ประมาณกลุ่มละ 10 คน) คำถามที่ให้ผู้เข้าร่วมความคิดเห็น คือ การขยายผลการเกษตรไม่ใช่สารเคมีที่ผ่านมาเป็นอย่างไรบ้าง มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง ระยะเวลาการทบทวน ตั้งแต่มกราคม – ตุลาคม 2545 โดยมีผลการประชุมคือ

- **บ้านคลองสระวังหิน บ้านท้ายน้ำ และบ้านปากน้ำ** เกษนนำมีการทำสารทดแทนสารเคมีและใช้จริงในพื้นที่ แต่พบว่ามีปัญหาหน้าท่อมก่อนการเก็บเกี่ยว สำหรับคนทั่วไปเริ่มมีความสนใจมากขึ้น สังเกตได้จากการเข้ามาสอบถามและแสดงความสนใจเพิ่มขึ้น ที่มาของความสนใจเนื่องมาจากความต้องการลดต้นทุน ปัจจุบันมีสมาชิกเพิ่มขึ้นจำนวน 5 คน แนวโน้มคาดว่าสมาชิกมีจำนวนเพิ่มขึ้น

- **บ้านทุ่งอ่างทอง บ้านเนินโพธิ์และบ้านกระบังดิน** พบว่ามีแกนนำที่นำสารหมักชีวภาพไปใช้ในนาข้าวแล้วได้ผลดี เกษนนำมีความมั่นใจในการใช้มากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นภายหลังการใช้คือการลดต้นทุนได้มาก จากเมื่อปีที่แล้วใช้ยาฆ่าหวัด ต่อมา 20 ไร่ ปัจจุบันลดเหลือ 1 ขวด ลดการใช้ปุ๋ยเคมีตนเองมีสุขภาพดีขึ้น สิ่งแวดล้อมเช่น ปู ปลาเริ่มมีให้เห็นในนาข้าว เกษตรกรมีอาหารธรรมชาติเพิ่มขึ้น ดินเริ่มดีขึ้น ทำให้ต้นข้าวดีขึ้นด้วย กระบวนการสื่อสารในการขยายผลคือ

- เนื้อหาสารต้องเน้นการลดต้นทุน แสดงข้อมูลตัวเลขให้เห็น ชัดเจน การใช้ลักษณะเนื้อหาดังกล่าว เป็นกลยุทธ์แสดงให้เห็นในด้านดีของการไม่ใช่สารเคมี และได้โจมตีการใช้สารเคมีแต่การสื่อสารที่ไม่เน้นการสร้างศัตรูมากนัก

- **ช่องทาง** คือ การเรียนรู้ร่วมกัน โดยผ่านการทำแปลงสาธิต มีของให้ทดลองใช้ในช่วงแรก การพูดลักษณะปากต่อปาก ให้บ่อยครั้งและต่อเนื่อง บางครั้งอาจพูดผ่านหอกระจายข่าวร่วมด้วย

- **กลุ่มเป้าหมายได้แก่** กลุ่มญาติพี่น้อง แปลงนาใกล้เคียง คนที่สนใจ กลุ่มเอแรงในการทำนา คนรับจ้างเกี่ยวข้าว เช่นกรณีตัวอย่าง เกษนนำในช่วงเกี่ยวข้าว ได้จ้างชาวนาด้วยกันมาเกี่ยวข้าว เมื่อผู้รับจ้างเห็นว่าได้ข้าวได้ผลผลิตดี จึงสอบถามและสนใจ จึงเข้ามาสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้นอีก 3 คน ในส่วนกลุ่มเอแรงทำนาเห็นว่าข้าวดี จึงเข้ามาสมัครเพิ่มอีกจำนวน 8 คน

- **ปัญหาอุปสรรคที่ผ่านมา** คือ สมาชิกทั่วไปยังไม่มั่นใจในการใช้แปลงสาธิตตั้งอยู่ไกลจากที่ชุมชน การประชาสัมพันธ์ขาดความต่อเนื่อง ผู้นำทางบางหมู่บ้านไม่ให้ความร่วมมือ มีงบประมาณน้อย คนทั่วไปยังไม่มั่นใจในการใช้ วัตถุดิบหายาก แปลงสาธิตอยู่ไกล และปัญหาน้ำท่วม

- **ข้อดีหรือจุดแข็งของเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ** หนึ่ง มีความ

สามัคคี เพราะมีการช่วยเหลือกันทั้งในระดับครอบครัวและกลุ่ม มีการทำอย่างพร้อมเพรียงกัน สอง มีวัตถุประสงค์ และทรัพยากรในการทำสารทดแทนสารเคมี สาม มีบุคลากรที่มีความรู้ และปฏิบัติจริงในพื้นที่

ช่วงที่สอง แนวทางการทำงานต่อไปข้างหน้า กระบวนการที่ใช้คือการระดมความคิดเห็น โดยมีคำถามสำหรับผู้เข้าร่วมได้ระดมความคิดเห็นคือ

- **เป้าหมายการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีของตำบลท้ายน้ำ เป้าหมายเชิง**

ปริมาณ คือ อยากเห็นคนตำบลท้ายน้ำ 1300 ครอบครัว ลด เลิกการใช้สารเคมี (ปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิกจำนวน 60 ครอบครัว) ซึ่งเป้าหมายดังกล่าว ผู้เสนอให้ความเห็นว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดที่อยากเห็นเกษตรกรในตำบลท้ายน้ำเลิกใช้สารเคมีทั้งหมด ตั้งไว้เพื่อเป็นแรงจูงใจในการทำ ในเชิงคุณภาพคือ มีความพออยู่พอกิน ปลอดภัย สารพิษ ปลอดภัย มีสุขภาพดี พื้นฟูสิ่งแวดล้อม และครอบครัวอบอุ่น

- **กลุ่มเป้าหมายในการขยายผล ได้แก่ ครอบครัวที่สามีและภรรยาสนใจการ**

ทำเกษตรปลอดภัย ครอบครัวที่มีปัญหาเรื่องหนี้สิน ผู้ที่สนใจลดต้นทุนและผู้ที่มีสารเคมีในร่างกายสูง พร้อมกับความสนใจในการลด/ เลิกการใช้สารเคมี

- **ช่องทางการสื่อสาร คือ ใช้กระบวนการกลุ่ม มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกัน**

เกิดการช่วยเหลือกันแปลงสาธิต ใช้ตัวเราเป็นสื่อ เอาเรื่องของตนเองมาเล่าให้ฟัง ขึ้นป้าย 2-3 จุดในหมู่บ้านแปลงสาธิต เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนติดป้ายโฆษณาของกลุ่ม หอกระจายข่าว แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในครอบครัว ครอบครัวสัมพันธ์โดยทำปีละหนึ่งครั้ง

- **เนื้อหาการสื่อสาร ประกอบด้วย ข้อมูลด้านผลผลิตเพื่อยืนยันว่าการใช้สาร**

ทดแทนสารเคมีมีผลผลิตไม่ต่างจากการใช้สารเคมี การลดต้นทุนโดยเปรียบเทียบรายรับและรายจ่ายเป็นข้อมูลตัวเลขอย่างชัดเจน ใช้คำพูดว่า “ ลงทุนน้อย ได้กำไรเพิ่ม ” เนื้อหาด้านสุขภาพ ใช้คำพูดว่า “ อายุยืน ” อธิบายประโยชน์ และสรรพคุณการใช้สารทดแทนสารเคมีให้ชัดเจน ชี้แจงผลประโยชน์จากการเข้าร่วมกลุ่ม และสมัครเป็นสมาชิก ทั้งการซื้อสารหมักชีวภาพในราคาสมาชิก การได้กู้เงินกองทุนของกลุ่ม การใช้สารสมุนไพร การใช้สารหมักชีวภาพ

- **อุปกรณ์และวิธีการชักชวน คือ การจัดเวทีพูดคุย ปัญหาทางการเกษตรและ**

การใช้สารหมักชีวภาพ มีการแจกเอกสารระหว่างการพูดคุย ชักชวนเข้ากลุ่ม โดยการพูดคุย และแจกเอกสารเกี่ยวกับกลุ่ม ให้หอกระจายข่าวประชาสัมพันธ์เกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ทุกเช้าและเย็น ขึ้นป้ายตามที่ชุมชน ทำเรื่องกองทุนภายในกลุ่ม เพื่อดึงดูดให้สมาชิกเข้ากลุ่ม

(2.2) การคิดแผนการดำเนินงาน โดยมีรายละเอียดคือ รวมกลุ่มแกนนำเข้าไปพูดคุย

กับกลุ่มเป้าหมาย ใช้ลักษณะการคุยตัวต่อตัว เลือกรวมเป้าหมายคือคนที่ทำปลอดภัยอยู่แล้ว แต่ยังไม่ได้มาเป็นสมาชิก ญาติพี่น้องใกล้ชิด กลุ่มเอาแรงที่กระจัดกระจายอยู่ในหมู่ 2 และ 3 เกษตรกรที่มีปัญหาหนักที่สุดทั้งเรื่องหนี้สินและการป่วยด้วยสารเคมี ทำแผนพับประกอบด้วยข้อมูลของเครือข่าย ความรู้ เนื้อหา ที่

มาของ กลุ่ม สูตร ชื่อเจ้าของสูตร เป้าหมายกลุ่ม ทำแปลงสาธิตเพิ่มเติม ปักป้ายบอกข้อมูลมีชื่อแปลง ชื่อเจ้าของ ชื่อกลุ่ม มีป้ายประกาศเจตนารมณ์รายชื่อสมาชิกที่จะทำเกษตรลด/ เลิกการใช้สาร เคมี โดยระบุกลุ่มทำนาคือใคร ปลุกผักคือใคร ป้ายแปลงสาธิตมีข้อความคือ ชื่อเจ้าของแปลง ชื่อกลุ่ม สถานที่ติดต่อ

5.2 การปฏิบัติการการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

การปฏิบัติการขยายผลเริ่มต้นดำเนินการในช่วง เดือนมกราคม 2546 ภายหลังการวางแผนการขยายผล ณ เขาค้อรีสอร์ท ในวันที่ 16 – 17 พฤศจิกายน 2545 มีลักษณะการขยายผลทั้งในลักษณะทางการและการขยายผลที่ใช้ลักษณะแทรกซึบไปในเครือข่ายการสื่อสารทุกรูปแบบในตำบลท้ายน้ำ โดยแบ่งได้เป็นหัวข้อดังนี้ คือ

(1) กลยุทธ์การส่งเสริมการใช้สารทดแทนสารเคมี มี 2 กลยุทธ์

(1.1)การจัดตั้งกองทุนน้ำมัน ในการให้ผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกในเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำกู้ยืมสำหรับจัดซื้อน้ำมันร่วมกันในการทำเกษตร ซึ่งจะได้น้ำมันราคาถูกกว่าเดิม อีกทั้งการเงินกู้ดังกล่าวไม่มีดอกเบี้ย เพื่อเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรมาสมัครเป็นสมาชิก

(1.2) จัดจำหน่ายสารทดแทนสารเคมีทั้งสารไล่แมลง ฮอร์โมน และปุ๋ยชีวภาพ ในราคาถูก ให้กับสมาชิกและเกษตรกรทั่วไป โดยมีการให้เครดิตประมาณหนึ่งถึงสามเดือน มีการสร้างสื่อเฉพาะกิจทดลองใช้ในพื้นที่คือ

(2) การใช้สื่อเฉพาะกิจ

(2.1) สื่อเอกสาร แบ่งเป็น 2 ลักษณะได้แก่

- เอกสารแนะนำเครือข่ายและเอกสารสูตรทดแทนสารเคมี เอกสารแนะนำเครือข่ายเป็นเอกสารที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนรู้จักเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำมีเนื้อหาคือที่มาของกลุ่ม วัตถุประสงค์การทำงานกิจกรรมคณะทำงานและที่ติดต่อกกลุ่ม กลุ่มเป้าหมายที่แจกเอกสารคือคนทั่วไปที่ไม่ใช่สมาชิกกลุ่ม ผลภายหลังการแจกเอกสารคือการรู้จักเครือข่าย

- เอกสารสูตรทดแทนสารเคมี เป็นเอกสารที่มีภาพรวมสูตรสารทดแทนสารเคมีทั้งจังหวัดพิจิตรเนื้อหาคือวิธีการทำทดแทนสารเคมีทุกชนิด จัดเป็นหมวดหมู่ เอกสารดังกล่าวจะแจกให้กับผู้เข้าร่วมทำสารทดแทนสารเคมีและคนทั่วไป ผลที่เกิดขึ้นคือ ผู้รับเอกสารต้องมีความสนใจมากจึงจะทดลองทำ ซึ่งคนส่วนใหญ่จะรับเอกสารแต่ยังไม่ทำ ต้องใช้สื่อบุคคลหรือกลุ่มช่วยอีกหลายครั้ง

(2.2) ป้าย ป้ายเป็นสื่อเฉพาะกิจอีกชนิดหนึ่งที่เกษตรกรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำใช้ในการส่งเสริมการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี สาเหตุที่เลือกป้ายเนื่องมาจากการสร้างกระแสต้องใช้ระยะเวลานาน ป้ายที่กลุ่มเลือกใช้มี 6 ลักษณะคือ

- ป้ายต่อต้าน ใช้ข้อความว่า “ การใช้สารเคมีทำลายสุขภาพ ทำลายสิ่งแวดล้อม

ล้อม กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำ 01-8479142 ประกาศิต 09-8567508 นพดล ”

- **ป้ายณรงค์ใช้สารหมักชีวภาพ** มีข้อความว่า “สารชีวภาพทำง่าย ใช้เอง ลดต้นทุน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ดีต่อสุขภาพ ” ติดตั้งไว้ตามถนนสายหลัก ทางแยกภายในหมู่บ้าน
- **ป้ายประกาศเจตนารมณ์** เป็นป้ายที่ใช้บอกจุดมุ่งหมายของกลุ่มมีข้อความว่า “ เครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ ขอประกาศลดเลิกการใช้สารเคมี ประสานงาน ประกาศิต 01-8479142 นพดล 09-8567508 ” ป้ายดังกล่าวจะติดตั้งไว้ที่ทำการเครือข่าย
- **ป้ายรับสมัครสมาชิก** มีข้อความว่า “ เครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ รับสมัครสมาชิกที่สนใจทำเกษตรปลอดสารพิษ ประสานงาน ประกาศิต 01-8479142 นพดล 09-8567508 ” ป้ายนี้จะติดตั้งที่ถนนทางเข้าที่ทำการกลุ่ม
- **ป้ายแปลงสาธิต** มีข้อความว่า “ แปลงสาธิตการใช้สารหมักชีวภาพ โดยกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ ” โดยมีจำนวน 6 ป้าย (6 แปลง) ป้ายดังกล่าวจะติดตั้งที่แปลงสาธิตแต่ละแปลง ภายหลังการใช้ป้ายจะมีเกษตรกรภายในหมู่บ้านได้เข้ามาถามเจ้าของแปลงถึงที่มีที่ไปของการทำ ถ้าคนไหนมีความสนใจเจ้าของแปลงจะชักชวนเข้ามาในกลุ่ม

(3) **กลยุทธ์การถ่ายทอดข้อมูล โดยเลือกรูปแบบ ช่วงเวลา และเนื้อหา ในการถ่ายทอดข้อมูล** คือ

(3.1) **เลือกรูปแบบการนำเสนอโดยใช้การเปรียบเทียบ** การนำเสนอใช้การเปรียบเทียบระหว่างแปลงที่ใช้สารเคมีและแปลงที่ใช้สารหมักชีวภาพ เช่นกรณีการเปรียบเทียบสารสมุนไพรและสารเคมีในการป้องกันและกำจัดเชื้อรา โดยใช้การลงไปดูพื้นที่จริง เลือกพื้นที่ของแกนนำกลุ่มในบริเวณที่มีปัญหาการแพร่ระบาดของเชื้อรา และสามารถใส่สารทดแทนสารสมุนไพรได้ผล พร้อมกับมีแปลงข้างเคียงที่ใช้สารเคมีแล้วไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ผู้ที่มาดูได้เห็นตัวอย่างจริงที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน

(3.2) **เลือกช่วงเวลาการสื่อสารให้เหมาะสม** โดยการเลือกช่วงเวลาที่มิโรคและแมลงระบาดแล้วสารเคมีไม่สามารถแก้ปัญหาโรคและแมลงได้ แต่สารทดแทนสารเคมีสามารถแก้ปัญหาได้ เนื้อหาการสื่อสารจึงพูดในเรื่องเกี่ยวกับการใช้สารเคมีแล้วไม่ได้ผล ราคาสูง แต่สารหมักชีวภาพใช้แล้วได้ผล แถมราคาถูก ประกอบมีของจริงในพื้นที่ให้ดู เป็นตัวอย่าง

(3.3) **เลือกใช้ช่องทางที่หลากหลาย และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น** คือ

- **กลุ่มการเอาแรงในการทำนา** เป็นช่องทางการสื่อสารของคนที่ทำนา มีสมาชิกประมาณ 6 – 10 คน มีการเอาแรงในการทำนาคั้งแต่ไถ จนถึงการเก็บเกี่ยว เจื่อนใจ คือ หนึ่งคนต่อหนึ่งแรง ภายในกลุ่มเอาแรงจะมีสมาชิกกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำแทรกอยู่ด้วย ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จะทำหน้าที่เผยแพร่ และชักชวนทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี
- **ร้านค้า กลุ่มใช้ช่องทางร้านค้า** ในหมู่บ้านเป็นสถานที่ในการเผยแพร่ข้อมูล

การทำเกษตรไม่ใช่สารเคมี โดยมีแกนนำหรือสมาชิกของกลุ่มเป็นเจ้าของร้านหรือเป็นลูกค้าประจำ คอยทำหน้าที่เผยแพร่การเกษตรไม่ใช่สารเคมีประจำแต่ละร้าน ร้านค้าที่ใช้ได้แก่ ร้านระดับหมู่บ้าน กลุ่มเป้าหมายจะเป็นเกษตรกรทั่วไปในหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านกระบังดิน หมู่ 7 และบ้านคลองสระ วังหิน ม.1 ร้านค้าระดับตำบล ร้านค้าระดับนี้เป็นร้านค้าที่ตั้งอยู่ริมถนนที่เป็นเส้นทางสัญจรหลักระหว่างตำบลหรืออำเภอ กลุ่มเป้าหมายนอกจากจะเป็นคนในหมู่บ้านแล้ว ยังเป็นคนนอกตำบลและอำเภอที่สัญจรไปมา แกนนำกลุ่มเกษตรกรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำจะทำการพูดคุยในช่วงเย็นและเช้า

(4) กระจายบทบาทผู้สื่อสารไปทุกหมู่บ้าน ให้แกนนำแต่ละหมู่บ้านมีบทบาท คือ

(4.1) การขยายผลภายในหมู่บ้าน การชักชวนเกษตรกรในหมู่บ้านให้หันมาใช้สารหมักชีวภาพ โดยเลือกกลุ่มเป้าหมาย ญาติพี่น้องเพื่อนฝูง

(4.2) รับสมัครสมาชิก การรับคนเข้ามาเป็นสมาชิกแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน จะมีใบสมัครเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรปลอดสารพิษอยู่ แกนนำแต่ละหมู่บ้านจะมีบทบาทในการกลั่นกรองสมาชิกเข้ากลุ่ม เกณฑ์การพิจารณาจะใช้การอยู่ในพื้นที่ที่รู้ดีซึ่งคนในพื้นที่หรือหมู่บ้านเดียวกันจะทราบข้อมูลชัดเจนมากกว่าคนนอกพื้นที่ การกลั่นกรองทั้งหมดนี้จะเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับของแกนนำ แต่ถ้าแกนนำไม่พิจารณาตามหลักเกณฑ์จะทำให้เสียความน่าเชื่อถือทั้งหมู่บ้าน ซึ่งกรณีดังกล่าวจะทำให้แกนนำระมัดระวังในการพิจารณา

(5) สร้างทีมในการขยายผล โดยคัดเลือกจากสมาชิกที่มาสมัคร การสร้างทีมทำได้โดยการพาไปประชุมหรือดูงานในพื้นที่อื่นๆตามความสนใจของสมาชิกหรือแกนนำทั้งสมาชิกเก่าและใหม่

(6) การขยายผลผ่านเครือข่ายการสื่อสารทางการที่มีอยู่ในชุมชน แกนนำเครือข่ายเกษตรกรรวมตำบลท้ายน้ำใช้ช่องทางการประชุมของหน่วยงานที่จัดภายในตำบล และมีแกนนำของกลุ่มเข้าไปร่วมการจัดประชุมดังกล่าวมีหน่วยงานราชการในท้องถิ่นเช่น สถานีอนามัย เกษตรตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นเจ้าภาพ ประกอบกับสมาชิกของกลุ่มส่วนใหญ่มีตำแหน่งที่เป็นทางการ คือ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข ทำให้แกนนำของกลุ่มได้ทำการสื่อสารกับสมาชิกและคนทั่วไปผ่านเวทีดังกล่าว เรื่องการเกษตรไม่ใช่สารเคมีจึงเป็นเรื่องที่มักคุยในลักษณะ “ นอกรอบ ” เพื่อติดตามความคืบหน้าของกลุ่มหรือบอกเล่าผลการใช้สารทดแทนสารเคมี

(7) การสร้างรูปธรรมในเรื่องการผลิตสารทดแทนสารเคมีให้เห็นในตำบล เพื่อชักชวนสมาชิกและผู้สนใจเข้ามาดู

(8) จัดแกนนำที่เชี่ยวชาญในเรื่องเทคนิคและการทำงานกลุ่ม อยู่ประจำที่ทำการกลุ่ม คอยให้คำปรึกษา กับสมาชิกที่มีปัญหาการเกษตร

(9) กลยุทธ์การวิเคราะห์ผู้รับสาร โดยแบ่งตามกลุ่มเป้าหมายคือ

(9.1) การจัดการกับผู้รับสารที่มีลักษณะไม่เชื่อและแสดงปฏิกิริยาต่อต้าน แกนนำ

กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษตำบลท้ายน้ำจะยังไม่ถ่ายทอดเรื่องการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีให้กับกลุ่มบุคคล
ลักษณะนี้ ส่วนบุคคลที่มีลักษณะสนใจและเห็นด้วย คนกลุ่มนี้จะได้รับการถ่ายทอดก่อน

(9.2) เลือกรวมเป้าหมายที่มีหนี้สินมากและแพ้สารเคมี กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนใหญ่
กำลังหาทางออก เมื่อสมาชิกกลุ่มชักชวนจึงให้ความสนใจและตั้งใจมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ข้อมูลที่แกนนำ
ใช้คือข้อมูลจากการทำแผนแม่บทชุมชน คนใกล้ชิด และ สถานีอนามัย

(10) มีทักษะการวิจัยและพัฒนาสูตร การวิจัยและพัฒนาสูตรสารทดแทนสารเคมีเป็นอีกบท
บาทหนึ่งที่สำคัญต่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี มีกลุ่มคนทำวิจัยซึ่งมักเป็นคนที่อยู่ในส่วนของ
แกนนำของแต่ละหมู่บ้าน โดยเฉพาะบ้านท้ายน้ำ แกนนำเมื่อวิจัยและพัฒนาสูตรจนแน่ใจแล้วจึงเผยแพร่ให้
กับสมาชิกผ่านเครือข่ายการสื่อสารของกลุ่ม ในเรื่องความรู้ แกนนำเหล่านี้ค้นหาจากพื้นฐานความรู้เดิมใน
เรื่องสมุนไพร และนำความรู้เหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการทำสารทดแทนสารเคมี สังเกตพืชที่แมลงไม่กิน
แล้วเลือกใช้พืชชนิดนั้นมาทำสารไล่แมลง ค้นหาความรู้จากที่ต่าง ๆ ทั้งการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่นๆ ใน
ระดับอำเภอจังหวัดหรือต่างจังหวัด จากการฟังรายการวิทยุ อ่านหนังสือ และเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงใน
พื้นที่

6. การประเมินผลการดำเนินการ

6.1 วิธีการประเมินผล

การประเมินผลการดำเนินการนั้นมีการทำกิจกรรม ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึงมีนาคม
2547 วิธีการประเมินใช้การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แกนนำและสมาชิกในกลุ่ม และการประเมิน
ผลอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้การประชุมกลุ่ม ซึ่งการประเมินผลโดยใช้การประชุมกลุ่มเป็นการประเมินผลที่
คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่คณะผู้วิจัยได้ประเมินผลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แกนนำและ
สมาชิกในกลุ่มมาแลกเปลี่ยนข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลของแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน ใช้กระบวนการพูด
คุยในลักษณะซักถาม แลกเปลี่ยน โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วม เวทีละ 2 หมู่ ผู้เข้าร่วมได้แก่ กรรมการเครือ
ข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ และ สมาชิกกลุ่ม

6.2 ผลการประเมินจากการพูดคุย(6.1) แบ่งการประเมินออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 บ้านคลองสระวังหิน หมู่ 1 และบ้านปากน้ำ หมู่ 3 เดือนมีนาคม ณ โรงเรียนบ้านปากน้ำ ผู้
เข้าร่วมประชุมจำนวน 15 คน เป็นชาย 13 คน และหญิง จำนวน 2 คน กระบวนการที่ใช้ในการประเมินคือ
การซักถามพูดคุย มีการเขียนผลการพูดคุยขึ้นกระดานให้ผู้เข้าร่วมได้เห็น ผลการประชุมแบ่งเป็นหัวข้อได้ดัง
นี้คือ

(1) การขยายผลที่ประสบความสำเร็จ คือ

- การทำสารหมักชีวภาพร่วมกันได้ผลดี เพราะได้จำนวนสมุนไพรที่หลากหลาย

หลาย ส่งผลให้คุณภาพสารหมักสมุนไพรที่มีประสิทธิภาพดี ได้ความรู้เพิ่มขึ้น เพราะมีการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องสมุนไพร ได้มีการทดลองวิจัยค้นคว้าสูตรอย่างต่อเนื่อง เช่น มีการนำเปลือกมะรุมาทดลองชิม ผลคือรสฝาดมาก น่าจะใช้เป็นยาฆ่าเชื้อราได้

- การมีสื่อประจำกลุ่ม ทำให้มีความรู้สึกที่ว่า “ เป็นทีมเดียวกัน ” และเกิดความภาคภูมิใจในสิ่งที่ทำ

- การทำปาย มีสองลักษณะคือ

- ปายเนาะนำกลุ่มเครือข่าย เป็นปายที่ตั้งอยู่ ณ ทางแยกใหญ่ ผลที่เกิด

จากปายคือ ทำให้คนรู้จักกลุ่ม/เครือข่าย ซึ่งที่ผ่านมามีคนเข้ามาหากลุ่ม/เครือข่ายจากการเห็นปาย กลุ่มจึงแนะนำการลด/ เลิกการใช้สารเคมี จำหน่ายสารหมักชีวภาพของกลุ่มไปให้ทดลองใช้

- ปายแปลงสาธิต ที่ผ่านมาพบว่าสมาชิกของกลุ่มที่ใช้ยาของตนเอง

เป็นแปลงสาธิตและมีแปลงอยู่ข้างถนน ปรากฏว่ามีคนสนใจมาก เนื่องจากได้เห็นของจริงในพื้นที่ว่า ต้นข้าวงาม ไม่ค่อยมีโรคแมลง รวงสวย สดท่ายได้ผลผลิตดี จึงเข้าไปสอบถามกับเจ้าของแปลงสาธิต เจ้าของแปลงสาธิตจึงแนะนำให้สนใจให้มาเอาสารหมักชีวภาพของกลุ่ม และให้สมัครสมาชิก กลุ่มจึงได้สมาชิกเพิ่มขึ้นอีก

- การพูดคุยชักชวนในกลุ่มเล็กๆ เช่น กลุ่มเอาแรงทำนา ผลที่เกิดขึ้นคือ มีคนสนใจและสมัครเข้าเป็นสมาชิก

- การประชุมร่วมกันประจำเดือน พบว่าการประชุมจะช่วยให้สมาชิกใหม่เกิดความเชื่อมั่นมากขึ้น เพราะการพูดหลายคนมีพลังและสร้างความเชื่อมั่นมากกว่าการพูดจากคนเดียว

(2) เทคนิคที่เกิดขึ้นจากการทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่ผ่านมา มีการพัฒนาคือ สมาชิกของกลุ่มไม่มีเครื่องฉีดพ่นข้าว จึงทดลองนำสารหมักชีวภาพเทไปกับน้ำ เพราะราคาถูกมากเมื่อเปรียบเทียบกับสารเคมี พบว่าข้าวงามดีมาก ลดปุ๋ยเคมีได้ครึ่งหนึ่ง

(3) ปัญหาอุปสรรคการขยายผล คือ สมาชิกของกลุ่มนำสารหมักชีวภาพของกลุ่มไปจำหน่ายต่อในหมู่บ้าน

กลุ่มที่ 2 บ้านทำนน้ำและบ้านทุ่งอ่างทอง เดือนมีนาคม ณ บ้านนายสมพงษ์ ปานอ่วม กระบวนการใช้ คือการซักถามพูดคุย เขียนข้อมูลการพูดคุยทั้งหมดขึ้นกระดาน ให้ผู้เข้าร่วมทุกคนได้เห็นข้อมูลผลการพูดคุยแบ่งเป็นหัวข้อได้ดังนี้

(1) แนวทางการขยายผล ที่ประสบความสำเร็จ คือ

- เลือกใช้กลุ่มเป้าหมายคือ ญาติและแปลงนาข้างเคียง

- ใช้เนื้อหาเปรียบเทียบกับสารเคมี โดยดึงจุดอ่อนของสารเคมีมาตีแผ่ และ

ใช้จุดแข็งของสารหมักชีวภาพมายกย่อง เช่น สารเคมีฉีด 3 – 4 ครั้งสามารถฆ่าเพลี้ยกระโดดได้ แต่ไม่สามารถคุมไข่ได้ แต่สารชีวภาพ แม้ไม่สามารถฆ่าเพลี้ยกระโดดได้ แต่สามารถคุมไข่ได้

- ช่องทางที่ใช้ได้ผลคือ ร้านค้า แกนนำเครือข่ายแต่ละหมู่บ้านจะเป็นเจ้าของร้านค้า ทำให้สื่อสารกับคนในหมู่บ้านได้อย่างต่อเนื่อง
- เมื่อสมาชิกใหม่ทดลองใช้สารหมักชีวภาพในช่วงแรก แกนนำกลุ่มต้องติดตามผลการใช้อย่างต่อเนื่อง ว่าใช้แล้วเป็นอย่างไร ได้ผลแค่ไหน
- การกระจายอำนาจการรับสมัครสมาชิกในแต่ละหมู่บ้านทำให้การทำงานคล่องขึ้น การตัดสินใจของแกนนำในระดับหมู่บ้านทำได้ดี เนื่องจากอยู่ใกล้ชิดกับสมาชิกในระดับหมู่บ้าน
- การมีกลุ่ม ให้ประโยชน์ในด้านการมีสังกัดที่แสดงถึงตัวตน การรวมตัวที่มีพลัง และกฎระเบียบของกลุ่ม การเสริมให้เกิดความน่าเชื่อถือ เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิก และ ทำให้สามารถต่อรองผลประโยชน์เข้ากลุ่มได้ เช่น การขอรับการสนับสนุนในเรื่องโรงอัดเม็ดปุ๋ย และ โรงสีข้าว

(2) **กลุ่มวิจัยและพัฒนาสูตร** บ้านทำนายนอกจากจะเป็นจุดเริ่มต้นการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีในตำบลทำนายนแล้ว ยังมีแกนนำที่ทำหน้าที่วิจัยและพัฒนาสูตรตลอดเวลา ไม่ทอดทิ้ง โดยใช้ความรู้พื้นฐานในเรื่องสมุนไพร และการสังเกตพืชที่แมลงไม่ค่อยกิน เช่น หนอนไผ่ปลาร้า ชนิดพืชที่มามีที่คืองคอกวาย

(3) ผลที่เกิดขึ้นภายหลังการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี พบว่า

- โรคใบขาวที่เคยเกิดขึ้นในนาข้าวเมื่อปีที่แล้ว ปีนี้ไม่พบ
- สมาชิกหลายคนมีหนี้สินลดลง เช่น แกนนำสมาชิกของกลุ่มคนหนึ่งสามารถนำกำไรที่เกิดขึ้นจากการลดต้นทุนไปจ่ายหนี้ที่ค้างไว้จากการซื้อมอเตอร์ไซค์ได้ ก่อนจะถูกยึด
- สุขภาพดีขึ้น เวลาฉีดไม่ต้องปิดจมูก ภายหลังการฉีดไม่เกิดอาการเวียนหัว ไม่มีน้ีรยะ
- มีความคิดใหม่ ในเรื่อง การคิดบัญชีค่าใช้จ่าย เช่น แกนนำของกลุ่มมีการแบ่งการเงินออกเป็น 3 ส่วน คือ ต้นทุน กำไร และ ค่าน้ำมัน
- มีการเริ่มรื้อฟื้น /รณรงค์การไม่เผาฟางเพิ่มเติม
- มีการประสานกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย เข้ามาเป็นที่ปรึกษาเรื่องการทำปุ๋ยหมัก
- มีการวางแผนการสีข้าวเอาไว้กินในครอบครัว
- มีพ่อค้า และสหกรณ์เข้ามาติดต่อขอซื้อสารหมักชีวภาพไปจำหน่ายต่อ

(4) ปัจจัยเสริมที่เข้ามากระตุ้นช่วยให้กลุ่ม เติบโตมากขึ้น คือ การแพร่ระบาดของเชื้อโรคโคโรนาและโรคเชื้อรา เมื่อสารเคมีใช้ไม่ได้ผล แต่สารชีวภาพของกลุ่มใช้ได้ผล ทำให้คนทั่วไปเข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มมากขึ้น

กลุ่มที่ 3 บ้านกระบังดิน หมู่ 7 และบ้านเนินโพธิ์ หมู่ 4 เดือนมีนาคม สถานที่ วัดเนินโพธิ์ กระบวนการที่ใช้ คือการซักถามพูดคุยกับผู้เข้าร่วม โดยแบ่งหัวข้อการสนทนาได้คือ

(1) **อุดมการณ์ของกลุ่ม** ในการทำงานร่วมกันที่ว่า “ไม่จำเป็นต้องรอเกษตรกรตำบล พวกเราเองก็ส่งเสริมกันได้”

(2) **แกนนำของกลุ่มในระดับหมู่บ้านส่วนใหญ่**เป็นเจ้าของร้านค้าและมีบทบาทคือ การชักชวนสมาชิกเข้ากลุ่ม รับสมัครสมาชิก ให้ข้อมูลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในระดับหมู่บ้าน ทำหน้าที่สร้างและฝึกคน โดยใช้การดูงานและการให้ไปประชุมตามพื้นที่ทั้งในจังหวัดและนอกจังหวัด

(3) **แกนนำของหมู่บ้านที่ทำหน้าที่วิจัยและพัฒนา**กลุ่ม มีคุณสมบัติ คือ ใฝ่หาความรู้จากที่ต่าง ๆ ชอบทดลองประยุกต์ สิ่งที่ได้รับรู้

(4) **เนื้อหาที่ได้ผล**ในการชักชวนให้คนสนใจการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี คือ การลดต้นทุน โดยเปรียบเทียบตัวเลขให้เห็น เรื่องสุขภาพ ใช้คำพูดคือ ไม่อันตราย การแก้ไขความไม่เชื่อมั่น ใช้คำพูดว่า ไม่แน่ใจสามารถทดลองได้ เพราะมันไม่เปลืองเงิน การกระตุ้นสมาชิกให้สนใจและตื่นตัว คือ การยกตัวอย่างสมาชิกภายในกลุ่มที่ประสบความสำเร็จ

(5) **ช่องทางที่ใช้ได้ผล** คือ แปลงสาธิต การดูงาน เพราะได้เห็นของจริง การไปเป็นวิทยากรให้กับพื้นที่อื่น ๆ เช่น การไปเป็นวิทยากรให้กับกลุ่มในอำเภอพบพระ ทำให้รู้สึกตื่นตัว เพราะอ.พบพระมีสารเคมีมาก แกนนำที่ไปรู้สึกภูมิใจที่ได้ไปให้ความรู้ผู้อื่น ๆ รู้สึกปลื้มใจที่มีคนขอเบอร์โทรศัพท์ที่จะติดต่อมาภายหลัง การประชุมภายในกลุ่ม ทำให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันอยู่ตลอดเวลา สมาชิกมีความสามัคคี ซื่อสัตย์ต่อกัน มีกลยุทธ์คือการมีกองทุนน้ำมันหมุนเวียนกันกู้ยืม 4 เดือนต่อครั้ง การเจาะเลือดทำให้สมาชิกกลัว เมื่อมีแกนนำชักชวนมาเข้ากลุ่มจึงง่ายขึ้น

(6) **การรับสมัครสมาชิกด้วยความสมัครใจ** ไม่มีการบังคับ สมาชิกที่เป็นระดับครอบครัว พบว่า ถ้าคนใดคนหนึ่งยืนยันการไม่ใช้สารเคมี และไม่ห่วงไหวกับกระแสสารเคมีที่เข้ามา ภายหลังสามารถพิสูจน์ให้คนในครอบครัวเชื่อมั่นได้

(7) **ผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้น** คือ การประชุมในเรื่องอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องการเกษตรไม่ใช้สารเคมีได้รับความร่วมมือมากขึ้น เช่น การประชุมที่องค์การบริหารส่วนตำบลจัด สมาชิกมีความผูกพันกันมากขึ้น เริ่มมีการปลูกผักกันกินเองในครอบครัวเพิ่มขึ้น มีการรับซื้อสะเดาเพื่อมาทำสารทดแทนสารเคมี มีการสั่ง

ซื้อปุ๋ยหมักจากพื้นที่อื่นเข้ามาใช้ในฤดูกาลผลิตปัจจุบันก่อนที่โรงงานอัดเม็ดปุ๋ยจะดำเนินการได้ ผลด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า ดินดีขึ้น มีขของดินเพิ่มขึ้น มีกบเขียดมากขึ้น ปลาเริ่มมีบ้างในนา

(8) ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินการ คือ ผู้ที่มีที่นาจำนวนมาก และมีเครดิตกับร้านขายสารเคมีไว้มาก ยังไม่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม สารทดแทนสารเคมีประเภทยาฆ่าหญ้าและยาฆ่าหอยยังไม่สามารถหาสารทดแทนที่มีประสิทธิภาพและราคาถูกลงได้ กลุ่มผู้ปลูกอ้อยยังไม่เข้ามาเป็นสมาชิก เพราะทำเกษตรแบบครบวงจร มีการใช้ยาฆ่าหญ้าจำนวนมาก สมาชิกบางคนยังไม่มั่นใจในช่วงแมลงลง ยังรู้สึกหวั่นไหว บางคนยังคงใช้ร้านขายสารเคมีเป็นที่พึ่ง สำหรับหมู่บ้านที่ไม่ค่อยเข้าร่วมประชุมพบว่า ปัญหาเพลิงไฟและเชื้อรายังไม่สามารถแก้ไขได้ ต้องพึ่งพาสารเคมี

สรุปภาพรวมการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีได้ดังนี้คือ

หมู่ที่	องค์ความรู้	ช่องทางการสื่อสารหลัก			จำนวนสมาชิก
		แปลงสาธิต	ร้านค้า	กลุ่มเอแรง	
ม. 1	การเทสารหมักไปกับเครื่องสูบน้ำ	✓	✓	—	20
ม. 2	การพัฒนาสูตรเพิ่มประสิทธิภาพโดยผสมกับขี้ค่างคว สารป้องกันและกำจัดเชื้อรา	✓	✓	✓	35
ม. 3	ทำนาไม่เผาฟาง	✓	✓	✓	33
ม. 4	การหว่านถั่วก่อนทำนา	✓	—	—	18
ม. 6	ทำนาไม่เผาฟาง	✓	—	—	14
ม. 7	ทำนาไม่เผาฟาง การปล่อยเปิดเพิ่มปุ๋ยก่อนทำนา	✓	✓	—	30

ตาราง ที่ 14 แสดงการสรุปข้อมูลการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีเปรียบเทียบแต่ละหมู่บ้าน

6.4 ผลการประเมินจากการดูภาพรวมทั้งตำบลท้ายน้ำ โดยให้การสังเกต และพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรในเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำและเกษตรกรทั่วไปในตำบล

(1) มีกลุ่มองค์กรที่ขยายผลในเรื่องการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ชื่อว่า “เครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ” มีการดำเนินการผลิตและจำหน่ายสารทดแทนสารเคมี ให้กับสมาชิกและคนทั่วไป

(2) มีสมาชิกอยู่ในระยะลด/เลิกการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ จำนวน 150 ครอบครัว ครอบคลุม บ้านคลองสระวังหิน บ้านท้ายน้ำ บ้านปากน้ำ บ้านเนินโพธิ์ บ้านหนองบัว บ้านทุ่งอ่างทอง และบ้านกระบังดิน

(3) ปัญหาอุปสรรค การแทรกแซงระบบการเมืองภายในตำบลทำให้เกษตรกรในบางหมู่บ้านไม่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม

7. สรุปผลการพัฒนาศักยภาพการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากการดำเนินการปฏิบัติการพัฒนาศักยภาพกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี สรุปผล โดยแยกเป็น ปัจจัยนำเข้า ซึ่งหมายถึง ข้อมูล เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่คณะผู้วิจัยจัดให้ชุมชน กระบวนการ หมายถึง วิธีการ กลยุทธ์ ต่างๆ ที่นำมาใช้ในการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรทั้งที่นักวิจัยและแกนนำเกษตรกรดำเนินการ ผลที่ได้ หมายถึง ผลจากการใส่สิ่งที่ให้และกระบวนการเข้าไปแล้วเกิดอะไรขึ้นบ้าง ดังแสดงให้เห็นตามตารางดังนี้

ปัจจัยนำเข้า	กระบวนการ	ผลที่ได้
ข้อมูลที่มาที่ไปและความมุ่งหมายของงานวิจัย	คณะผู้วิจัยพูดคุยกับแกนนำเกษตรกร ที่นักวิจัยในพื้นที่คัดเลือก	ความร่วมมือในการทำงาน
ข้อมูลเทคนิคการทำสารทดแทนสารเคมี	แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี นำสมุนไพรมารวมกันทำ พุคคูล์แลกเปลี่ยนวิธีการทำ	ผู้สนใจรู้วิธีการทำสารทดแทนสารเคมี และได้สารทดแทนสารเคมีของกลุ่ม
ข้อมูลแนวโน้มนสถานการณ์การใช้สารเคมี	คณะผู้วิจัยและแกนนำเกษตรกรพูดคุยและแลกเปลี่ยนที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน ใช้เครือข่าย อสม และแกนนำชุมชน เชิญคนทั่วไปในแต่ละหมู่บ้าน ไม่จำกัดวัย เพศ มาพูดคุย	คนที่สนใจการทำเกษตรลดการใช้สารเคมี คนทั่วไปรับรู้เกี่ยวกับงานวิจัยและสถานการณ์การใช้สารเคมี และไม่ใช้สารเคมี
งบประมาณ ข้อมูลกระบวนการกลุ่ม ป้ายที่ทำการกลุ่ม	คณะผู้วิจัยประชุมแกนนำเกษตรกรและผู้สนใจจัดตั้งกลุ่ม แบ่งบทบาทหน้าที่ กำหนดกระบวนการทำงานของกลุ่ม	กลุ่มและระเบียบการ
ทุนปืหมักชีวภาพและสารไล่แมลงในการทำแปลงสาธิต ป้ายแปลงสาธิต หนังสือ วีซีดี และเอกสารเกี่ยวกับการทำเกษตรปลอดภัย	คณะผู้วิจัย แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี คัดเลือกแปลงสาธิต ทดลองและเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดฤดูกาลผลิตข้าว	ผู้ทดลองทำแปลงสาธิต มีทักษะและความมั่นใจในการผลิตปัจจัยการผลิตการนำไปใช้ และผลการทำเกษตรปลอดภัย
สรุปข้อมูลการทำงานที่ผ่านมา	ประชุมแกนนำเกษตรกรและผู้สนใจระดมความคิดเห็น	แนวทางและแผนการขยายผล
ใบสมัคร เอกสารความรู้ในการทำสารทดแทน แผ่นพับกลุ่ม ป้ายแปลงสาธิต	แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจพูดคุยสนทนากลุ่มเล็กๆ กับเกษตรกรทั่วไปเช่นร้านค้า กลุ่มเอางานวัด	สมาชิกเกษตรกรที่สนใจการลดการใช้สารเคมี

สิ่งที่ให้	กระบวนการ	สิ่งที่ได้
ข้อมูลกลุ่ม สารทดแทนสารเคมีของกลุ่มราคาถูกลง และการใช้	<u>แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจประชุมผู้สมัครสมาชิกที่สนใจเข้าร่วม</u> และนำสารทดแทนไปทดลองใช้ <u>แกนนำเกษตรกรลงป่ดูและให้คำปรึกษา</u>	สมาชิกเกิดพฤติกรรมการลด เลิกการใช้สารเคมี
-	ประเมินผล โดยการแลกเปลี่ยนพูดคุย ระหว่าง <u>คณะผู้วิจัย แกนนำเกษตรกร ผู้สนใจและสมาชิก</u>	ผลการขยายการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ปัจจัยที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการลด เลิกใช้สารเคมี

ตารางที่ 15 แสดง ปัจจัยนำเข้า กระบวนการและผลที่ได้

ผลการดำเนินงานได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ภายหลังการเสริมศักยภาพ โดยเฉพาะบทบาทกระบวนการสื่อสารในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งแบ่งการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร ดังแสดงเป็นตารางดังนี้

กระบวนการสื่อสาร	ก่อนการพัฒนาศักยภาพ	หลังการพัฒนาศักยภาพ
ผู้ส่งสาร	สถานภาพมีจำนวนผู้ส่งสารน้อย ไม่มีกลุ่มที่ชัดเจน	สถานภาพเป็นกลุ่ม มีโครงสร้างการทำงานการขยายผลเป็นเครือข่ายทั้งระดับตำบลและหมู่บ้าน มีคณะกรรมการบริหารระดับตำบล มีที่ทำการกลุ่มและโรงงานผลิตสารทดแทนสารเคมี กลุ่มมีการพัฒนาตนเองเป็นผู้ประกอบการในเรื่องธุรกิจชุมชนในการจำหน่ายสารทดแทนสารเคมี
	ความรู้การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีไม่ชัดเจน	มีความรู้ในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีชัดเจน มีการต่อยอดความรู้ไปสู่เรื่องการไม่เผาฟาง การสีข้าวไว้กิน การปลูกผักไว้กิน และมีการวิจัยพัฒนาการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับตำบลและบางหมู่บ้าน
	ยังไม่ค่อยมั่นใจในการลด เลิกการใช้สารเคมี	มั่นใจในการลดเลิกการใช้สารเคมี และมั่นใจในการประชาสัมพันธ์ให้กับผู้อื่น ไปใช้
	อยู่ระหว่างการทดลองลดการใช้สารเคมีบางชนิด	เลิกการใช้สารเคมี มีแปลงตัวอย่างจริงให้เห็นในพื้นที่ และเป็นวิทยากรแนะนำคนทั่วไปทั้งในหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ในการลด เลิกการใช้สารเคมี

กระบวนการสื่อสาร	ก่อนการพัฒนาศักยภาพ	หลังการพัฒนาศักยภาพ
เนื้อหาสาร	ตามเนื้อหาที่ผู้ส่งสารภายนอกส่งให้	ภายในกลุ่มคิดค้นเนื้อหาผนวกกับความรู้ภายนอก
	เน้นเทคนิค การทำสารทดแทนสารเคมี	เน้นเทคนิคที่หลากหลายในการทำสารทดแทนสารเคมี และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในด้านอื่น ๆ
ช่องทางการสื่อสาร	มีเฉพาะการประชุม และสาธิต นานๆ ครั้ง ไม่ต่อเนื่อง	มีหลากหลายทั้งประชุม การทำสารหมักร่วมกัน ป้าย เอกสาร หอกระจายข่าว มีความถี่มากขึ้นและต่อเนื่อง
		แทรกซึมไปสู่เครือข่ายการสื่อสารเดิมของชุมชน
		มีกลยุทธ์การสื่อสาร เช่น กองทุนน้ำมัน การจำหน่ายสารหมักชีวภาพ
ผู้รับสาร	ไม่มีการแบ่งลักษณะของผู้รับสาร	มีการกำหนดสถานภาพของผู้รับสาร เป็นสมาชิก และคนทั่วไป
		มีพฤติกรรมลดการใช้สารเคมี โดยมีฐานะเป็นลูกค้าของกลุ่มในด้านความเชื่อมั่นและความรู้แน่นยังไม่แน่นอน

ตารางที่ 16 แสดงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังการพัฒนาศักยภาพ

7.1 การแก้ปัญหาอุปสรรคจากที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการขยายผล และการเปรียบเทียบกับ การสื่อสารของสารเคมี

ก) ผู้ส่งสาร ในช่วงแรก ผู้ส่งสารในเรื่องเกษตรไม่ใช้สารเคมี คนสื่อสารที่มีความมั่นใจและมีความรู้ที่ชัดเจนอยู่ภายนอกพื้นที่ ไม่สามารถเข้ามาให้คำปรึกษาได้อย่างต่อเนื่องและใกล้ชิด ขณะเดียวกันคนในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำที่มีความรู้ก็ไม่กล้าที่จะให้คำแนะนำ เพราะไม่มั่นใจในการยอมรับ ประกอบกับหลายคนมีความรู้ไม่ชัดเจนในเรื่องการทำสารทดแทนสารเคมี ไม่สามารถอธิบายได้ อีกทั้งมีการทำกระจัดกระจาย ไม่มีการรวมกลุ่ม การพัฒนาศักยภาพในกระบวนการวิจัยได้มีการพัฒนาผู้ส่งสารในหลายด้าน คือ

- การสร้างความมั่นใจในเรื่องความรู้ให้กับผู้ส่งสารในพื้นที่ จากการสร้างผู้ส่งสารที่อยู่ในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ด้วยการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและการแลกเปลี่ยนกับสมาชิกภายในกลุ่มในลักษณะเครือข่ายความรู้ ผ่านรูปแบบการทำแปลงสาธิต จนมีความรู้ที่ชัดเจน และมั่นใจในการขยายผล การสร้างความมั่นใจ เมื่อเปรียบเทียบกับ การสื่อสารของสารเคมีซึ่งมีกระบวนการบางส่วนคล้ายกัน คือ สารเคมีเมื่อเกษตรกรได้ลองใช้แล้วได้ผล จึงเกิดการบอกต่อ ในลักษณะ “ใช้ดีแล้วบอกต่อ”

- การสร้างการยอมรับผ่านการมีสังกัด คือการตั้งกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรรวมตำบล

ท้ายน้ำ ซึ่งเป็นการทำให้ผู้ส่งสารมีบทบาทและหน้าที่ ผลประโยชน์ภายในกลุ่มที่ชัดเจน มีสื่อประจำกลุ่ม มีที่ทำการกลุ่มอย่างชัดเจน มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้แสดงถึงการมีสังกัด ทำให้เกิดความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของกลุ่ม ส่งผลต่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี “เป็นหน้าที่ที่ต้องทำ” เพราะเป็น “ชื่อเสียงและนำมาซึ่งผลประโยชน์ของกลุ่ม โดยเฉพาะในเรื่องรายได้จากการขายสารหมัก” ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมการส่งสารอย่างต่อเนื่องในทุกเวลาและสถานที่ ไม่จำเป็นต้องรอคำสั่งจากใครในการขยายผล สังเกตได้จากการพูดคุยในเวทีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในเรื่องการเกษตรไม่ใช้สารเคมีอย่างต่อเนื่อง กระบวนการนี้เมื่อเปรียบเทียบกับการสื่อสารของสารเคมี การมีผลประโยชน์ในเรื่องรายได้เป็นแรงจูงใจให้เกิดการขยายผลในเรื่องการใช้สารเคมี แต่กลุ่มได้ประยุกต์ในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวมาเป็นเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวม คือผลประโยชน์ในลักษณะกลุ่ม

- มีการเปิดโอกาสให้เป็นวิทยากรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจากเวทีที่จัดขึ้นทั้งในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำและตำบลใกล้เคียง การเปิดโอกาสในลักษณะนี้นอกจากสร้างความมั่นใจแล้ว ยังทำให้เกิดความภาคภูมิใจให้แก่ผู้ส่งสาร ซึ่งความรู้สึกนี้เป็นการกระตุ้นจากแรงภายในตัวบุคคล สังเกตได้จากการสัมภาษณ์ผู้ส่งสารที่ได้เป็นวิทยากรในพื้นที่ต่าง ๆ ว่ารู้สึกอย่างไร ผู้ส่งสารตอบว่าภาคภูมิใจที่ได้ไปบอกเขา และการเป็นวิทยากรในพื้นที่ต่าง ๆ ยังเปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ให้เกิดการพัฒนาความรู้ที่มากขึ้น เช่น การพัฒนาสูตรจี้ค้างคาว รวมถึงการพัฒนาทักษะการสื่อสารเพื่อขยายผลไปในขณะเดียวกัน เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการสื่อสารของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี การพัฒนาในด้านนี้กระบวนการสื่อสารของสารเคมีมีอยู่ในลักษณะการฝึกอบรมการขาย ในธุรกิจสารเคมีในลักษณะขายตรง

ข) เนื้อหาสาร เป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับ การที่ “ใครเป็นผู้ส่งสาร” ในช่วงแรก การขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ผู้ส่งสารเป็นคนนอกพื้นที่ตำบลท้ายน้ำทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชน เนื้อหาการสื่อสารเป็นไปตามลักษณะของหน่วยงาน เช่น สาธารณสุขก็เป็นเรื่องสุขภาพ สำนักงานเกษตรเนื้อหาใช้สารเคมีอย่างไรให้ปลอดภัย เป็นต้น แต่เมื่อปรับเปลี่ยนผู้ส่งสารมาเป็นเกษตรกรที่เป็น “ตัวจริงเสียงจริง” ในพื้นที่ เนื้อหาการสื่อสารจึงเปลี่ยนไปในลักษณะ “พวกเดียวกัน” มากขึ้น เช่น ลดต้นทุน อายุยืน เชียวช้าแต่เชียวทน ข้าวได้น้ำหนัก ไม่ล้ม ไม่ค่อยเป็นโรค ฉีดอย่างสบายใจไม่ต้องปิดจมูก นอกจากนี้เนื้อหายังเป็นมากกว่าคำพูด คือ การได้เห็นแปลงนาจริง ๆ ของเกษตรกรที่ทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็นการสัมผัสที่เห็นได้จริงในพื้นที่ เนื้อหาสารในลักษณะนี้ค่อนข้าง “สะดวกตา” ผู้พบเห็นได้ค่อนข้างมาก นอกจากเนื้อหาในเรื่องผลที่ได้แล้ว วิธีการใช้กลุ่มมีบุคลากรคือเกษตรกรในกลุ่มที่ทำหน้าที่ในการให้ข้อมูลที่ชัดเจนและสื่อสารกันในลักษณะ “ภาษาเดียวกัน” เมื่อเปรียบเทียบกับ กระบวนการสื่อสารของสารเคมี พบว่ากลยุทธ์คล้ายกันในเรื่อง การมีของจริงให้เห็นในพื้นที่ ในลักษณะแปลงสาธิต เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่ธุรกิจสารเคมีใช้ นอกจากนี้ ยังมีเนื้อหาในเรื่องคำพูดที่มักจะตรงใจเกษตรกร เช่น ใช้....แล้วข้าวจะเมสึดเต่ง ได้น้ำหนัก เนื้อหาในเรื่องวิธีการใช้มีความชัดเจน ละเอียดทุกขั้นตอน

ค) **ช่องทางการสื่อสาร** ก่อนการพัฒนาศักยภาพพบว่า มีช่องทาง ที่ไม่หลากหลาย และมีลักษณะเป็น “ **ช่องทางเฉพาะกิจ** ” คือไม่ต่อเนื่อง เป็นเพียงครั้งคราว ภายหลังการพัฒนาศักยภาพการสื่อสาร พบว่ามีช่องทางที่หลากหลายขึ้น โดยเฉพาะช่องทางร้านค้า ซึ่งเป็นช่องทางที่สำคัญ เพราะเป็น “ **ครัวของหมู่บ้าน** ” คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ในปัจจุบันต้องมาซื้ออาหารทุกวัน ช่องทางการเอาแรง ซึ่งกลุ่มผู้ที่มีความใกล้ชิดและเชื่อถือกันอยู่ ช่องทางแปลงนาใกล้เคียงซึ่งเป็นช่องทางที่ต่อเนื่อง นอกจากช่องทางแล้ว รูปแบบการใช้สารทดแทนสารเคมีก็มีการปรับเปลี่ยนให้สะดวกขึ้น โดยกลุ่มผลิตขึ้นจำหน่ายให้กับสมาชิกและคนทั่วไปในราคาถูก มีหลากหลายสูตรให้เลือกใช้ ทั้งสารไล่แมลง หัวเชื้อ สูตรมูลค่างควา สูตรเร่งโต เป็นต้น ถ้าพืชเถียง กลัวว่ายุ่งยากสามารถซื้อไปใช้ได้ ถ้าไม่เชื่อก็สามารถทดลองใช้ได้ก่อน สมาชิกสามารถนำไปใช้ก่อนแล้วค่อยนำเงินมาใช้ให้ในช่วงหลังได้ ช่องทางเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นช่องทางที่ทับซ้อนกับเครือข่ายการสื่อสารด้านการเกษตรและวิถีชีวิตของคนในตำบลท้ายน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับการสื่อสารการเกษตรใช้สารเคมีที่จะใช้ช่องทางร้านค้าเป็นหลักในการขยายผล และสารเคมีมีให้เลือกหลากหลาย มีให้ทดลองใช้ มีการให้เครดิตกับลูกค้า

ง) **ผู้รับสาร** ในช่วงก่อนการพัฒนาศักยภาพ กลุ่มผู้รับสารเป็นกลุ่มที่ต้องมีเวลา เพราะส่วนใหญ่ใช้รูปแบบการประชุม และช่วงเวลาเป็นการจัดตามสภาวะที่ต้องสอดคล้องกับหน่วยงานที่จัด ทำให้จำกัดกลุ่มเป้าหมายเฉพาะที่สนใจจริง ๆ และเสียสละเวลามาประชุม แต่เมื่อผู้สื่อสารเป็นบุคคลในพื้นที่ การสื่อสารจึงมีอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ กลุ่มเป้าหมายจึงมีความหลากหลายมากขึ้น มีจำนวนมากขึ้น รวมทั้งมีความใกล้ชิดมากขึ้นด้วย

7.2 จากผลแสดงการพัฒนาศักยภาพกระบวนการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ ดังรายละเอียดข้างต้น และเพื่อให้เห็นความแตกต่างมากยิ่งขึ้น จึงนำผลที่เกิดขึ้นมาเปรียบเทียบกับกระบวนการสื่อสารเกษตรเคมีในปัจจุบัน กระบวนการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมีก่อนการพัฒนาศักยภาพ และ กระบวนการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมีหลังการพัฒนาศักยภาพ

องค์ประกอบ การสื่อสาร	เกษตรเคมี	เกษตรไม่ใช้สารเคมี ก่อนการพัฒนาฯ	เกษตรไม่ใช้สารเคมีหลังการพัฒนาฯ
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก <u>ครอบคลุม</u> ทุกระดับ ขยายผลเป็น อาชีพ <u>มีแรงจูงใจในเรื่อง</u> <u>ผลประโยชน์ มีทุนสูง ทำ</u> <u>สม่ำเสมอต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนน้อย <u>กระจุกอยู่ระดับ</u> จังหวัดและอำเภอ เป็นองค์กร รัฐ และ องค์กร สาธารณะ ประโยชน์ ทำตามนโยบายหรือ งบประมาณ <u>ทำเฉพาะกิจไม่ต่อ</u> <u>เนื่อง</u>	มีจำนวนมากขึ้น อยู่ในตำบลท้ายน้ำ กระจาย 6 หมู่บ้าน (ม. 1,2,3,4,6,7) องค์กรชาวบ้าน ทำด้วย ใจและหน้าที่ (กลุ่ม) ทำต่อเนื่อง (ใช้ดีแล้วบอก ต่อ)

องค์ประกอบ การสื่อสาร	เกษตรกรมี	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ก่อนการพัฒนาฯ	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมีหลังการพัฒนาฯ
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น หนูร้ายตาย เรียบ ไร่แล้วรวย	<u>นามธรรม</u> เช่น สุขภาพดี ลด ต้นทุน	<u>เห็นภาพ</u> เช่น ไร่ตั้ง ต้นแข็งแรง ดินหล่มขึ้น อายุยืน ลดต้นทุนครั้งต่อครั้ง ข้าวไม่ค่อยเป็นโรค
ช่องทางและกล ยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้อย่าง ต่อเนื่องใช้ช่องทางส่งเสริมที่หลากหลาย และมี <u>ช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมการใช้ไม่ต่อเนื่อง <u>ไม่มีช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมใช้อย่างต่อเนื่อง มีช่องทางติดต่อที่ <u>ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u> (ในหมู่บ้านระบุผู้ ประสานงานชัดเจน ที่ทำการกลุ่มมีบุคลากร คอยให้คำปรึกษาและมีสารทดแทนสารเคมีของ กลุ่มจำหน่ายอยู่ตลอด)
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร <u>สร้างเงื่อนไขให้เกิดการ บอกต่อผู้อื่นและผูกมัด ระยะยาว</u> โดยมีรายได้เป็น สิ่งจูงใจ	มีการคัดเลือกผู้รับสารโดยใช้ <u>ความสมัครใจในการเข้าร่วม ไม่มีอะไรเป็นข้อผูกมัด</u>	มีการคัดเลือกผู้รับสาร โดยสมัครใจ และมีผล <u>ประโยชน์จูงใจ</u> (สารทดแทนสารเคมีราคาถูก สิทธิกู้กองทุนน้ำมัน ฯลฯ)

ตารางที่ 17 แสดงการเปรียบเทียบ กระบวนการสื่อสารเกษตรกรใช้สารเคมี ไม่ใช้สารเคมี(ก่อนการพัฒ
นาศักยภาพ) ไม่ใช้สารเคมี (หลังการพัฒนาศักยภาพ)

บทที่ 7

การวิเคราะห์และถอดบทเรียนการวิจัย

จากการนำเสนอข้อมูลการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี คือ การสรุปบทเรียนเกี่ยวกับผลที่เกิดจากกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตรในประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ตั้งแต่ปี 2541 – 2546 (บทที่ 4) การศึกษากระบวนการสื่อสารด้านการเกษตรเพื่อลด/เลิกการใช้สารเคมีของเกษตรกรในตำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเล (บทที่ 5) และ การเสริมศักยภาพของเกษตรกรและชุมชนในการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี (บทที่ 6) สามารถวิเคราะห์และถอดบทเรียนการสื่อสารออกได้เป็น 5 ข้อคือ

1. กระบวนทัศน์การสื่อสาร
2. ผู้ส่งสาร
3. เนื้อหาและองค์ความรู้
4. ช่องทางการสื่อสาร
5. ผู้รับสาร

1. กระบวนทัศน์การสื่อสาร

1.1 ช่วงเริ่มต้นของกระบวนการสื่อสาร รูปแบบการสื่อสารลักษณะรวมศูนย์เป็นสิ่งจำเป็นในการค้นหาตัวจริงเสียงจริง

การสร้างความตระหนัก/ กระตุ้นให้ประชาชนตื่นตัวต่อปัญหาการใช้สารเคมีทางการเกษตร จุดเริ่มต้นดังกล่าว มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรใช้การพูดคุยผ่านการประชุม เป้าหมายเพื่อกระตุ้นความสนใจจำนวนคนประมาณ 50 – 70 คน แม้ว่าในขั้นตอนนี้มูลนิธิจะใช้การสื่อสารแบบรวมศูนย์ ขอบเขตการสื่อสารเป็นระดับวงกว้าง (Macro) แต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นเนื่องจาก อยู่ในขั้นตอนการ “ ค้นหาตัวบุคคลที่เป็นตัวจริงเสียง ” ให้รู้จักกันก่อนว่าใครเป็นใคร แต่พอเป้าหมายการสื่อสารเป็นขั้นลงมือทำ จึงมีการปรับกลยุทธ์ในลักษณะ กระจายตัว (Decentralize) เพิ่มลักษณะท้องถิ่น เป็นไปตามสถานการณ์ของผู้รับสาร

กระบวนการสื่อสารดังกล่าวสอดคล้องกับขั้นตอนการสื่อสารของ Rogers ในเรื่องนวัตกรรมและทิศทางการแพร่กระจาย ที่ว่ากระบวนการตัดสินใจรับนวัตกรรมของบุคคลประกอบด้วย 5 ขั้นตอนคือ

- (1) ขั้นความรู้ ซึ่งขั้นนี้มูลนิธิใช้กระตุ้นให้เกิดความตระหนักต่ออันตรายการใช้สารเคมี
- (2) ขั้นโน้มน้าวใจ เป็นช่วงที่มูลนิธิพยายามให้ข้อมูลเพื่อให้คนทั่วไป/เกษตรกร

สนใจและมีทัศนคติที่ดีต่อการไม่ใช้สารเคมี พร้อมกับค้นหาคนที่จะมาทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

(3) **ขั้นตัดสินใจ** เป็นขั้นตอนการทำงานของชมรมเกษตรธรรมชาติและการทำงานในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ซึ่งมีการแสวงหาและระดมองค์ความรู้ทั้งแนวคิดและเทคนิคการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ทั้งการส่งแกนนำเกษตรกรไปดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ ที่มีองค์ความรู้การเกษตรไม่ใช้สารเคมี การเชิญวิทยากรภายนอกจังหวัดเข้ามาให้ความรู้ การประเมินสถานการณ์การเกษตรไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ

(4) **ขั้นการดำเนินการ** เป็นขั้นตอนที่สมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำเริ่มทดลองทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งขั้นตอนนี้ มีการนำมาผลที่สังเกตได้จากการทดลองมาแลกเปลี่ยนกัน มีการเปรียบเทียบกับสารเคมีที่เคยใช้

(5) **ขั้นการยืนยัน** นี่เป็นขั้นตอนการสรุปผลของการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่แกนนำเกษตรกรตำบลท้ายน้ำทดลองได้ผล ทั้งด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สุขภาพ เปรียบเทียบกับการใช้สารเคมี เมื่อแกนนำเกษตรกรยืนยันที่จะทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีต่อ กลุ่มจึงมีการจัดโครงสร้างพื้นฐานการสื่อสารผ่านการแกนนำแต่ละหมู่บ้านที่ทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี เพื่อให้ผู้สนใจสามารถเข้าถึงได้

ดังนั้น กระบวนการสื่อสารประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรจึงอยู่ในขั้นตอนที่ (1) และ (2) และชมรมเกษตรธรรมชาติและการทำงานพื้นที่ตำบลท้ายน้ำจึงอยู่ในขั้นตอนที่ (3) (4) และ (5)

1.2 กระบวนการสื่อสารเพื่อชุมชนเป็นวิถีทางที่จำเป็นในกระบวนการสื่อสารที่ต้องการบรรลุผล
 ลัพธ์ให้เกิดพฤติกรรมการใช้สารเคมีในเกษตรกร จากการสรุปบทเรียนกระบวนการสื่อสารในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร พบว่ามีความพยายามในการสร้างกระบวนการสื่อสารเพื่อชุมชนจากการใช้ปัจจัยองค์ประกอบการสื่อสารที่จะเข้ามากำหนดระดับความมากน้อยของการมีส่วนร่วม ดังที่กาญจนา แก้วเทพ ได้เขียนไว้ในเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชน ที่ว่า

(1) เป้าหมายการสื่อสาร ได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนวางนโยบายในการทำงานโดยผ่านเวทีประชุมในระดับจังหวัดที่แกนนำเกษตรกรมาระดมความคิดเห็นร่วมกัน มีการสร้างวิสัยทัศน์ไปสู่สังคมปรารถนาาร่วมกัน ในขณะเดียวกัน โครงสร้างกรรมกรมีการปรับเปลี่ยนกรรมกรจากเดิมที่มีนักธุรกิจและบุคลากรภาครัฐ ในปี 2543 มีการปรับเปลี่ยนกรรมกรเป็นแกนนำองค์กรชาวบ้าน ครั้งหนึ่งของกรรมกร เพื่อมุ่งหวังการกำหนดนโยบายการทำงานในระดับองค์กร

(2) การสื่อสารทุกครั้งของการประชุมใช้การสื่อสารสองทางทุกครั้ง มีความพยายามสร้างช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ตั้งแต่เวทีประชุมที่ถูกใช้มากในช่วงแรก มีการเพิ่มระดับของเวที จากการจัดระดับจังหวัด ลดลงมายังระดับอำเภอ ตำบล และ หมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีช่องทางการอบรม หลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน การอบรมเชิงปฏิบัติการระดับหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนวิทยากร

(3) ใครคือผู้ส่งสาร ในช่วงแรก ผู้ส่งสารเริ่มต้นจากมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ในการทำงานพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร แต่เมื่อระยะเวลาการทำงานผ่านไป มูลนิธิมีการเปิดช่องทางให้แกนนำเกษตรกรได้สื่อสารมากขึ้น ทั้งการเปิดช่องทางรายการวิทยุ การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนวิทยากรระหว่างพื้นที่ การเปิดโอกาสให้แกนนำสร้างเครือข่ายในความสนใจเฉพาะพร้อมกับสนับสนุนการทำงาน เช่นเครือข่ายเมล็ดพันธุ์

(4) เนื้อหาสารในช่วงแรกที่มูลนิธิส่งสารนั้น เนื้อหาสารเน้นเรื่องแนวคิดการทำงานเป็นหลัก เช่นเรื่องการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง หลักธรรมมะ ความสนใจของผู้เข้าร่วมที่เป็นองค์กรชาวบ้าน มีไม่มากนัก แต่ภายหลังมีการเปิดโอกาสให้แกนนำเกษตรกรเป็นผู้ส่งสารมากขึ้น เนื้อหาการประชุมจึงมีเรื่องเทคนิคที่แกนนำสนใจมากขึ้น เช่น การทำสารหมักชีวภาพ สูตรต่าง ๆ ที่แกนนำเกษตรกรค้นพบ เวทีประชุมจึงมีการผสมผสานระหว่างแนวคิดและเทคนิคมากขึ้น

1.3 การกระจายบทบาทให้แกนนำในหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นสาขาย่อยของกลุ่มระดับตำบล ทำให้ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไปทุกทิศทุกทาง การทำงานกลุ่มระดับตำบลและให้อำนาจกับแกนนำกลุ่มในระดับหมู่บ้านได้ทำหน้าที่ในการรับสมัครสมาชิก การสร้างทีมงาน การดูแลสมาชิกภายในหมู่บ้าน วิธีการเหล่านี้ นอกจากลดภาระการทำงานของกลุ่มในระดับตำบลแล้ว ยังทำให้การไหลของข่าวสารเป็นไปทุกทิศทุกทาง จากระดับตำบลลงสู่ระดับหมู่บ้าน จากระดับหมู่บ้านไปสู่ตำบล จากสมาชิกภายในหมู่บ้านด้วยกันเอง เป็นต้น

1.4 กระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างตัวตนของกลุ่มในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็นการสื่อสารที่สร้างพลังในการในการทำงานให้กับกลุ่ม

กระบวนการสื่อสารในลักษณะดังกล่าวเป็นกระบวนการสื่อสารที่เห็นความสำคัญของกลุ่มที่รวมพลังทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ไม่มีสถานะที่ทำให้เกษตรกรทั่วไปยอมรับ ไม่เหมือนกับสำนักงานเกษตรหรือหน่วยงานรัฐอื่น ๆ ที่เกษตรกรทั่วไปรู้ว่ามิหน้าที่โดยตรง ดังนั้นกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างตัวตนให้กับกลุ่มจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างที่น่าเชื่อถือให้กับกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันของสมาชิก ในการศึกษากระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร มีการสร้างตราสัญลักษณ์และเสื้อทีมขึ้นมาใช้ร่วมกัน เช่นเดียวกับกลุ่มเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำทำเสื้อทีมของตนเองขึ้นมา สร้างที่ทำการกลุ่มในการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

2. ผู้ส่งสาร

2.1 การสร้างผู้ส่งสารในหลายระดับ ก่อให้เกิดการไหลของข่าวสารเป็นไปอย่างทุกทิศทุกทาง และเกิดการกระตุ้นชุมชนอย่างต่อเนื่อง

วิธีการทำงานและกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและชมรมเกษตรธรรมชาติ

สร้างกลไกการสื่อสาร 2 ระดับ

(1) *มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย* กลุ่มเป้าหมายหลักในการสื่อสารคือแกนนำเกษตรกร ซึ่งช่องทางที่ใช้เป็นช่องทางที่ถูกออกแบบขึ้นเพื่อเสริมศักยภาพกลุ่มองค์กรในระดับพื้นที่ เช่น การดูงานและการประชุม การทำกิจกรรม ประเพณี วัฒนธรรม เช่นงานรดน้ำดำหัวปราชญ์ชาวบ้าน เนื้อหาของกิจกรรมมีทั้งงานด้านความคิดและการปฏิบัติ

(2) *กลุ่มหรือเครือข่ายระดับพื้นที่* เช่น เครือข่ายโพทะเลร่วมใจพัฒนา กลุ่มเกษตรยั่งยืน เครือข่ายพัฒนาโพทะเล กลุ่มเครือข่ายเหล่านี้เป็นกลุ่มที่อยู่ในท้องถิ่นซึ่งมีกระบวนการสื่อสารในท้องถิ่นอยู่แล้ว เช่น การไปมาหาสู่ในลักษณะเพื่อนบ้าน เครือญาติ และการประชุมที่กลุ่มจัดขึ้นประมาณ เดือนละ 1 ครั้ง บางกลุ่ม 2 – 3 เดือนต่อครั้ง การออกไปเป็นวิทยากรส่งเสริมเกษตรปลอดภัยภายในพื้นที่อำเภอหรือตำบลของตนเอง และการร่วมกับหน่วยงานในท้องถิ่นที่กลุ่มสนใจเข้าร่วมด้วย การจัดกลไกให้กลุ่มเหล่านี้ได้มีบทบาทการเป็นผู้ส่งสาร ทำให้มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย เนื้อหาเป็นของท้องถิ่น และบูรณาการงบประมาณของหน่วยงานต่างๆ รวมทั้งการลดภาระเกษตรกรในพื้นที่ในการมาประชุมในเรื่องเดียวกันแต่ต่างหน่วยงานที่จัด

2.2 ผู้ส่งสารที่เป็นเกษตรกรในลักษณะใกล้ชิด (Homophily) เป็นกุญแจสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการลด/เลิกการใช้สารเคมี จากการพัฒนาศักยภาพแกนนำเกษตรกรด้วยกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม พบว่า แกนนำเกษตรกรในแต่ละหมู่บ้านที่เป็นผู้รับสารในช่วงเริ่มต้น ได้เปลี่ยนบทบาทไปสู่การเป็นผู้ส่งสาร ซึ่งผู้ส่งสารเหล่านี้ทำการขยายให้กับผู้รับสารที่มีลักษณะ “ ใกล้ตัว ” เช่น เพื่อนบ้านที่มีแปลงนาติดกัน คนในกลุ่มเอาแรง ญาติ มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนใกล้ตัว และสามารถขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีได้ในที่สุด ซึ่งกรณีดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีนวัตกรรมของ Rogers ในประเด็นความพยายามของนายหน้าการเปลี่ยนแปลง (Change agent)

ในกรณีที่นายหน้าการเปลี่ยนแปลงทำงานร่วมกับผู้ช่วยด้านการเปลี่ยนแปลงซึ่งได้แก่บุคคลที่เป็นสมาชิกในสังคมที่มีส่วนช่วยเหลือนายหน้าการเปลี่ยนแปลงในการชักจูงสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมให้เกิดการยอมรับนวัตกรรม โดยบุคคลเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับสมาชิกในสังคมในด้านต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการที่ว่า สมาชิกในสังคมมีแนวโน้มที่จะเชื่อบุคคลที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับตนมากกว่าบุคคลที่มีความแตกต่างจากตน โดยเฉพาะในด้านสถานภาพทางสังคมและพื้นฐานทางวัฒนธรรม โดยบุคคลเหล่านี้จะทำหน้าที่เผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมในระดับพื้นฐานของสังคมหรือในระดับรากหญ้า โดยอาจทำหน้าที่ชักจูงเพื่อน ญาติพี่น้อง และคนรู้จักในเครือข่ายของตนให้ยอมรับนวัตกรรม ซึ่งการเผยแพร่นี้มีความน่าไว้นั่นเองเชื่อใจมากกว่าผู้เชี่ยวชาญ อีกทั้งการเข้าถึงได้ของเทคโนโลยี ซึ่งถ้าผู้ส่งสารเป็นคนในพื้นที่จะมีการปรับใช้เทคโนโลยีให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และกระบวนการทำการเกษตร เช่นกรณีของการทำนาปรังที่ต้องใช้ความเร็วและความสะดวก ในตำบลท้ายน้ำมีการพัฒนาระบบการฉีดสารทดแทนสารเคมี เป็นการหยดไปกับท่อน้ำที่สูบน้ำเข้านา

2.3 กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีผลต่อการปรับเปลี่ยนบทบาทแกนนำเกษตรกรจากการเป็นผู้รับสารมาสู่การเป็นผู้ส่งสาร การวิจัยการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี มีการใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมอย่างเป็นกระบวนการและต่อเนื่อง 3 รูปแบบคือ

(1) การสร้างจิตสำนึก ช่องทางที่ใช้คือการจัดประชุม 2 ช่วงช่วงแรกใช้กลุ่มเป้าหมายเฉพาะที่เป็นแกนนำเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งเนื้อหาประกอบด้วยความมุ่งหมายของการวิจัย ช่วงสอง เป็นการเพิ่มกลุ่มเป้าหมายเป็นคนส่วนใหญ่ในตำบลท้ายน้ำในแต่ละหมู่บ้าน ใช้การประชุมที่แกนนำเกษตรกรเป็นผู้คัดเลือกเชิญมาร่วมเวที เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการสร้างความตระหนักถึงปัญหาการใช้สารเคมี นอกจากการสร้าง ความตระหนักแล้ว สิ่งที่ได้เพิ่มคือเกษตรกรที่สนใจการลด/ เลิกการใช้สารเคมีเพิ่มขึ้น

(2) การปฏิบัติการ มี 4 ช่วง คือ ช่วงการเตรียมปัจจัยการผลิต การคัดเลือกและหาวิธีการทำแปลงสาธิต การทดลองทำแปลงสาธิต และการประเมินผลและสรุปผลการทดลองที่ได้ ช่องทางที่ใช้คือ การทำสารทดแทนสารเคมี การทำแปลงสาธิตและการดูงานแปลงสาธิตร่วมกัน กลุ่มเป้าหมายที่มาร่วมมีการกำหนดคุณสมบัติร่วมกัน ดูพื้นที่จริง เนื้อหาการพูดคุยเป็นประเด็นเรื่องเทคนิคการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ร่วมกัน เริ่มต้นก่อนการทดลอง โดยมีการออกแบบการทดลองร่วมกันว่าจะใช้วิธีการทดแทนสารเคมีอย่างไร ในแต่ละช่วงการทำนา นักวิจัยได้ให้ข้อมูลเรื่องวิธีการเป็นบางส่วน และบางส่วนเป็นความรู้ที่เกษตรกรที่เข้าร่วมทดลองมีอยู่แล้ว เมื่อแลกเปลี่ยนแล้วจึงมีการหาข้อสรุปว่า แต่ละแปลงสาธิตจะสมัครใจเลือกวิธีการอย่างไร มีการหาข้อตกลงร่วมระหว่างคนที่ทำแปลงสาธิต ทั้งการแบ่งปัจจัยการผลิตที่ทำขึ้นร่วมกัน รวมทั้งเงื่อนไขการใช้สารเคมี การมาพบกันทุก 15 วันเพื่อมาคุยแลกเปลี่ยนผลการทดลองที่ได้ รวมทั้งปัญหาอุปสรรค

(3) การขยายผล ช่วงนี้ประกอบด้วย 4 ช่วง ประกอบด้วย

- ช่วงการก่อตั้งกลุ่ม เนื้อหาที่คุยเป็นโครงสร้างและการจัดการกลุ่ม การสร้างสัญลักษณ์ของกลุ่ม การประสานงานกับแหล่งทุนและองค์กรภายนอก การจัดการขายสารทดแทนสารเคมี
- ช่วงการวางแผนการขยายผลการเกษตรปลอดสารพิษ ช่วงนี้มีการประชุมประเมินสถานการณ์การเกษตรเคมีและไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ การขยายผลอะไรที่ดูว่าที่ผ่านมาน่าจะได้ผลหรือไม่ได้ผล การวางแผนการขยายผล และค้นหาว่าสื่อเฉพาะกิจอะไรที่จะใช้ในการขยายผลร่วมไปด้วย
- ช่วงการขยายผล ในช่วงนี้มีการจัดทำสื่อเฉพาะกิจประกอบด้วยการจัดทำเอกสารแนะนำกลุ่ม สูตรสารทดแทนสารเคมี ป้ายแปลงสาธิต(แกนนำเกษตรกรที่ไม่ได้เป็นแปลงสาธิตในช่วงที่2) ใบสมัครสมาชิก การจัดทำสื่อทีม และทำการขยายผลตามที่ได้วางแผนไว้
- การประเมินผลการขยายผลที่ได้ทำไป

จากกระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมในงานวิจัยนั้น พบว่าการทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารมีผลให้แกนนำเกษตรกรต้องทำการบ้านมากกว่าการเป็นผู้รับสารในการพัฒนาตนเองในด้านต่างๆ โดยเฉพาะ

ด้านความรู้ เห็นได้จากการที่แกนนำเกษตรกร เช่นลุงบุญ ลุงเยาว์ แกนนำเกษตรกรแห่งบ้านท้ายน้ำมีการแสวงหาความรู้ในเรื่องเกษตรไม่ใช่สารเคมีที่มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการทำงานในการวิจัยกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช่สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ แสดงระดับการมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดในตาราง คือ

ขั้นตอนการทำงาน	ระดับการมีส่วนร่วม
1. การสร้างความคุ้นเคย	ให้ชาวบ้านรับรู้และร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยในลักษณะการเสวนาชุมชนเกี่ยวกับงานวิจัยฯ
2. การแสวงหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ	ให้แกนนำในพื้นที่ได้ร่วมออกแบบการประชุม ทำหน้าที่เชิญกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมประชุม และร่วมเป็นวิทยากร ลักษณะการจัดประชุมจัดที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน ในลักษณะการเสวนาชุมชน เปิดโอกาสให้คนทั่วไปเข้ามาพูดคุย แลกเปลี่ยนได้มากและกว้างขวาง พร้อมกับการสรุปข้อมูลที่ได้จากแต่ละเวที ให้กลุ่มได้รับรู้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนผลของข้อมูล
3. การสร้างองค์ความรู้และการสร้างกลุ่ม	เปิดโอกาสให้แกนนำทำหน้าที่ตั้งเกณฑ์ สำรวจ ตัดสินใจการทำแปลงสาธิต ทำสารทดแทนร่วมกัน มีการใช้สารทดแทนร่วมกัน ทดลองทำนาไม่ใช้สารเคมีด้วยตนเอง และนำผลการทดลองที่ได้มาแลกเปลี่ยนกันอย่างต่อเนื่อง มีการจัดตั้งกลุ่ม กฎระเบียบของกลุ่ม ด้วยแกนนำเกษตรกรในพื้นที่เอง ร่วมกันก่อสร้างที่ทำการกลุ่ม และมีการจัดซื้อเก้าอี้และเสื่อเข้ากลุ่ม
4. การสัมมนาหาแนวทางการขยายผล การทำเกษตรไม่ใช่สารเคมี	แกนนำเกษตรกรได้ทบทวนสถานการณ์ที่ทำงานมาก่อนหน้า ผ่านการแลกเปลี่ยนในลักษณะเสวนาชุมชน ร่วมคิดเป้าหมาย วางแผนไปสู่เป้าหมายที่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นจริงในพื้นที่ร่วมกัน
5. การปฏิบัติการการขยายผลการเกษตรไม่ใช่สารเคมี	ปฏิบัติการการขยายผลการเกษตรไม่ใช่สารเคมี ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ได้วางแผนไว้ ในการสัมมนา
6. การประเมินผลการทำงาน	ประเมินผลการทำงานอย่างไม่เป็นทางการ และแลกเปลี่ยนผลการประเมินในเวทีประชุม
7. ร่วมรับผลประโยชน์	รับผลจากการได้ซื้อสารทดแทนสารเคมีในราคาถูก และมีสิทธิในการกู้ยืมโดยไม่มีดอกเบี้ยซ้ำซ้อนน้ำมันในราคาถูก จากผลกำไรที่ได้จากการขายสารทดแทนสารเคมี

ตารางที่ 14 แสดงกระบวนการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการการขยายผลการเกษตรไม่ใช่สารเคมี

การสร้างการมีส่วนร่วมในโครงการ ฯ ถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมระดับสูงสุด ซึ่งสอดคล้องกับที่ กาญจนา แก้วเทพ (สือเพื่อชุมชน, 2543, น57) ได้กล่าวไว้ใน หัวข้อระดับการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายถือเป็นการมีส่วนร่วมสูงสุด ซึ่งการมีส่วนร่วมระดับสูงสุดดังที่กล่าว ทำให้ชุมชนที่เข้าร่วมได้ผนวกสื่อทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนและสามารถเข้าไปใช้ได้ นำมาใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี ผลสุดท้าย จึงสามารถขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีถึง 150 ครอบครัวในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ

3. เนื้อหาการสื่อสาร

3.1 ขบวนการวิจัยและพัฒนาสารทดแทนสารเคมีอย่างต่อเนื่องและอยู่ภายในพื้นที่ใกล้เคียงกับเกษตรกรที่ทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี มีผลเป็นนัยสำคัญต่อความยั่งยืนของการดำรงอยู่ในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

การวิจัยและและการพัฒนาการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีต้องดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเนื่องจากมีความจำเป็นที่จะต้องค้นหาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อประสิทธิภาพของสารทดแทนสารเคมี ได้แก่ แมลง พืช และ ตัวเกษตรกรเอง การวิจัยที่แท้จริงในแปลงทดลองภายในพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะแมลงและชนิดของพืชเฉพาะถิ่น เท้าทันกับปัญหาของเกษตรกรที่เกิดขึ้นในช่วงดังกล่าว ดังนั้นถ้าส่งเสริมให้มีเกษตรกรจำนวนหนึ่งทำหน้าที่วิจัยและพัฒนาให้กับสมาชิกกลุ่ม ข้อมูลความรู้ที่ได้จะถูกถ่ายทอดและนำไปประยุกต์ให้สมาชิกและคนในท้องถิ่นได้ทันที ถ้าพบปัญหาสมาชิกและคนในท้องถิ่นสามารถสะท้อนให้ทีมที่ทำหน้าที่วิจัยและพัฒนาแก้ปัญหาได้ทันที

กรณีศึกษาตำบลท้ายน้ำพบว่า การที่มีกลุ่มคนที่มีความรู้สมุนไพร และมีนิสัยใฝ่รู้ ชอบค้นคว้าทดลอง ได้ทำหน้าที่ในการวิจัยและพัฒนาให้กับกลุ่ม จะสามารถแก้ปัญหาการระบาดของโรคได้รวดเร็ว ดังเช่นการระบาดของเชื้อรา เมื่อเริ่มเกิดการระบาดในระยะแรก ทีมวิจัยและพัฒนาได้ทดลองทำสารทดแทนสารเคมีใช้ในพื้นที่ของตนเอง เมื่อได้ผลแล้ว จึงนำผลการทดลองเผยแพร่ให้สมาชิกในเครือข่าย ดังนั้นปัญหาการระบาดของเชื้อราในพื้นที่ของสมาชิกจึงไม่เกิดขึ้นและไม่ต้องใช้สารเคมี แต่พื้นที่ในตำบลใกล้เคียงมีการใช้สารเคมีจำนวนมาก และเมื่อใช้แล้วบางพื้นที่ก็ไม่ได้ผลทำให้ผลผลิตข้าวเสียหายจำนวนมาก ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เกษตรกรที่ใช้สารเคมีหลายคนหันมาสนใจสมัครเป็นสมาชิกของกลุ่ม

4. ช่องทางการสื่อสาร

4.1 ร้านค้า เป็นช่องทางในการขยายผลที่ใช้ต้นทุนน้อย และมีประสิทธิภาพในหมู่บ้าน

กรณีศึกษาในตำบลท้ายน้ำ พบว่าแกนนำของกลุ่ม หลายคนเป็นเจ้าของร้านค้าทั้งในระดับ

หมู่บ้านหรือตำบล และอีกหลายคนเป็นลูกค้าประจำร้านค้า คนกลุ่มนี้ใช้ช่องทางร้านค้าที่มีลูกค้าทั้งคนในตำบลและคนนอกตำบลเป็นช่องทางประชาสัมพันธ์การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี วิธีการดังกล่าวทำให้กลุ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้น และ มีคนต่างถิ่นหลายคนเข้ามาเป็นลูกค้าสารทดแทนสารเคมี

4.2 การมีแปลงที่ทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็นสื่อที่มีนัยสำคัญต่อความน่าเชื่อถือของผู้ที่ทำหน้าที่ในการสื่อสารให้คนหันมาทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

แปลงตัวอย่างของจริงในพื้นที่ของผู้ที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็นสิ่งจำเป็น เพราะทำให้มี “ ของจริงให้เห็น ” ประกอบในสิ่งที่พูด สร้างความน่าเชื่อถือให้กับผู้ส่งเสริม ซึ่งในบางครั้งผู้ส่งเสริมไม่จำเป็นต้องชักชวนเก่ง เพราะของจริงในแปลงที่เห็นจะทำหน้าที่ชักชวนให้กับคนที่สนใจเข้ามาซักถาม ดังเช่นกรณีแปลงสาธิตของแกนนำในบ้านปากน้ำที่เมื่อมีคนเห็นของจริงในแปลงสามารถขยายผลไปได้ 15 คน เมื่อเปรียบเทียบกับอีกบุคคลหนึ่งในบ้านเนินโพธิ์ที่ไม่มีแปลงสาธิต จำนวนสมาชิกจะมีน้อยกว่าพื้นที่อื่น ๆ

4.3 ช่องทางที่หลากหลาย ขบวนการที่ต่อเนื่อง และภาวะการนำที่สร้างสรรค์ เป็นปัจจัยหลักในกระบวนการสื่อสารที่ทำให้เกิดการขยายการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

การทำงานของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ชุมชนฯและการทำงานในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ได้มีการออกแบบให้เกิดช่องทางการสื่อสารสาธารณะระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการทำงานในประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรโดยมีการทำงานในลักษณะเป็นขบวนการ

กล่าวคือ ในช่วงแรกเมื่อยังไม่ชัดเจนกับปัญหาและแนวทางแก้ไข จึงได้มีการค้นหาความรู้ที่ชัดเจนผ่านเวทีประชุมที่หลากหลาย แล้วมีการขยายจากระดับเล็ก หรือในลักษณะ “ ทดลองดูก่อน ” ต่อมาเมื่อมีความรู้ที่ชัดเจน จึงเริ่มขยายการทำงานมากขึ้น และมีภาวะการนำที่แต่ละคนในเครือข่ายสามารถริเริ่มนำในสิ่งที่สร้างสรรค์และเป็นไปตามแนวคิดของกลุ่มได้ตลอด ซึ่งทั้ง 3 องค์กรประกอบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของแดวิทส์ แมทิวส์ ในเรื่ององค์ประกอบการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคม ที่ว่าการตรวจสอบประชาสังคมหรือชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีประการหนึ่ง คือการให้ดูว่าชุมชนที่กำลังศึกษาอยู่นั้นมีพื้นที่สาธารณะมากน้อยเพียงใด รวมถึงกระบวนการตัดสินใจควรเริ่มในเวลาที่เหมาะสม ดำเนินไปโดยไม่รีบเร่ง ไม่บังคับคนในชุมชนตัดสินใจ เพราะโดยปกติการตัดสินใจต่อปัญหาหนึ่ง ๆ จะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อมีเวลาและโอกาสอย่างเพียงพอหรือเกินพอในการขบคิด และในชุมชนที่ชีวิตสาธารณะแบ่งบานชุมชนจะเต็มไปด้วย “ ภาวะการนำ ” ที่แต่ละคนสามารถจะริเริ่มนำในสิ่งที่สร้างสรรค์

5. ผู้รับสาร

5.1 ผู้รับสาร การวิจัยครั้งนี้พบว่า ผู้รับสารจะปรับเปลี่ยนไปตามผู้ส่งสาร โดยพบว่า เมื่อผู้ส่งสาร

เป็นผู้ควบคุมและใช้หอกระจายข่าว ผู้รับสารจะเป็นคนทั่วไปในหมู่บ้าน เมื่อผู้ส่งสารเป็นเจ้าของร้านค้า ผู้รับสารจะเป็นลูกค้าในร้านค้า ซึ่งผู้รับสารนี้จะมีหลากหลายตามการเลือกใช้ช่องทางของผู้ส่งสาร

บทที่ 8

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ปัญหาการใช้สารเคมีทางการเกษตรเป็นปัญหาระดับประเทศที่มีผลกระทบกับคนทุกส่วนของสังคมที่ยังต้องพึ่งพิงอาหาร พิจิตรเป็นจังหวัดที่ผลิตพืชผลทางการเกษตรโดยเฉพาะข้าวที่ส่งไปให้คนทั่วไปทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัดบริโภค รวมทั้งการส่งออกเป็นรายได้มหาศาลเข้าประเทศ แต่ในทางกลับกันวิถีชีวิตเกษตรกรพิจิตรมิได้ดีขึ้นจากการทำการเกษตรที่พึ่งพาสารเคมีเป็นปัจจัยการผลิตหลัก ทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย โดยเฉพาะปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร

ปัจจุบันการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีได้มีอิทธิพลและครอบงำการใช้สารเคมีของเกษตรกรเป็นอย่างมาก ซึ่งผลการวิจัยที่ผ่านมาพบว่าสามารถเปลี่ยนแปลงเกษตรกรจากพฤติกรรมในอดีตที่ไม่เคยใช้สารเคมีมาสู่การใช้สารเคมีเกือบทุกครัวเรือน นอกจากนั้นสารเคมีทางการเกษตรยังพัฒนากลายเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ในทุกขั้นตอนของการทำการเกษตร ในปัจจุบัน

พิจิตรเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่พบปัญหาการใช้สารเคมีการเกษตรรุนแรงติดอันดับ 5 ของประเทศไทย ในปี 2541 กระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีในจังหวัดพิจิตรพบว่า มีช่องทางและกลยุทธ์ที่หลากหลาย ความถี่ที่ต่อเนื่องและบ่อยครั้ง สามารถเข้าถึงเกษตรกรได้ทั่วทุกครอบครัว ปัญหาเหล่านี้ทำให้การทำงานส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในจังหวัดพิจิตรโดยมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัยซึ่งทำการรณรงค์การลด/เลิกการใช้สารเคมีไม่ค่อยได้ผล ประกอบกับการทำงานไม่มีองค์ความรู้จริงในการขับเคลื่อนในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะภายในหน่วยย่อยการของเปลี่ยนแปลงในระดับครอบครัวของเกษตรกร ทีมผู้วิจัยจึงเกิดคำถามว่า ทำไมการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่ผ่านมาจึงขยายผลได้น้อยทั้งในระดับจังหวัดและในระดับพื้นที่ และถ้าต้องจะให้ขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีได้รวดเร็วขึ้นและเป็นไปอย่างยั่งยืนจะต้องใช้แนวทางอย่างไรในการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรที่จะไปทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โครงการวิจัยการสื่อสารการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจึงเกิดขึ้น และมีการตั้งวัตถุประสงค์คือ

1. เพื่อสรุปบทเรียนเกี่ยวกับผลที่เกิดจากกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรในประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ตั้งแต่ปี 2541 จนถึงปี 2546
2. ศึกษากระบวนการสื่อสารในด้านการเกษตรเพื่อการลด/เลิกการใช้สารเคมีของประชาชนในตำบลท้ายน้ำ
3. เพื่อเสริมศักยภาพของเกษตรกร/ชุมชนในการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี

แนวทางการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อนั้น

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ทีมวิจัยมุ่งหมายจะวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตรที่ประกอบด้วย มิติทางภูมิศาสตร์และลักษณะการทำการเกษตรของจังหวัดพิจิตร มิติทางประวัติศาสตร์ของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร ผลที่เกิดขึ้นภายหลังการดำเนินงาน โดยใช้วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลคือ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และการใช้ข้อมูลเอกสาร

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ทีมวิจัยมีความมุ่งหวังศึกษากระบวนการสื่อสารการลด/เลิกการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ ในประเด็นนี้คือ ข้อมูลทั่วไปในตำบลท้ายน้ำที่กระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีการเกษตร กระบวนการสื่อสารของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี วิธีการได้มาของข้อมูลคือการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลการสนทนากลุ่ม และการใช้ข้อมูลเอกสาร

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ทีมวิจัยมีความมุ่งหวังที่จะ ค้นหาแนวทางหรือรูปแบบ ในการเสริมศักยภาพกระบวนการสื่อสารของเกษตรกรหรือชุมชน เพื่อให้เกิดการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยใช้ผลการวิเคราะห์จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลคือการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลการสนทนากลุ่ม และการใช้ข้อมูลเอกสาร

หลังจากขั้นตอนการศึกษาวิจัยทั้งหมด คณะผู้วิจัยได้พบประเด็นที่สมควรจะได้อภิปรายต่อไปดังนี้

1. ภาพรวมการทำงานมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร
2. บทเรียนกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร
3. กลยุทธ์การสื่อสารที่แตกต่างระหว่างธุรกิจสารเคมีและการเกษตรไม่ใช้สารเคมี
4. แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี
5. ข้อเสนอแนะ

1. ภาพรวมการทำงานมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร

ผลจากการศึกษาพบว่ากระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯแบ่งได้เป็น 2 ยุค คือ

- ยุคการทำงานแบบหว่าน การสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรในช่วงปี 2541 – 2543 มีลักษณะกระบวนการสื่อสารลักษณะรวมศูนย์ (Central) ผ่านรูปแบบการสื่อสารในระดับจังหวัดที่มีผู้เข้าร่วมมาจากหลากหลายส่วน เนื้อหาไม่เฉพาะเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาเน้นให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาสารเคมี กระบวนการสื่อสารดังกล่าว มูลนิธิฯได้ดำเนินการโดยมีการจัดเวทีต่างๆหลายครั้ง เป้าประสงค์ในการจัดกระบวนการลักษณะนี้เป็นไปเพื่อค้นหา “ ตัวจริง เสียจริง ” เข้ามาในกระบวนการสื่อสารเพื่อดำเนินการสื่อสารพัฒนาคุณภาพชีวิตในช่วงต่อไป

- **ยุคการทำงานเครือข่าย** เมื่อการสื่อสารในลักษณะรวมศูนย์ ได้เกิดผลทำให้เจตตัวจริงเสียงจริงที่เป็นเกษตรกรผู้ทำเกษตรปลอดสารพิษหรือปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตรในจังหวัดพิจิตร กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯ ได้ปรับเปลี่ยนไปในลักษณะการกระจายบทบาทการสื่อสาร (Decentralized) มากขึ้น และมุ่งเน้นการสื่อสารในระดับท้องถิ่น (Localize) โดยมีชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษและกลุ่มองค์กรในระดับตำบลและอำเภอ (เกษตรกรทำเกษตรปลอดสารพิษหรือปราชญ์ชาวบ้านอยู่ในกลุ่มองค์กรเหล่านี้) มารับช่วงต่อ มีการทำงานในลักษณะเครือข่ายกระจายกระบวนการสื่อสารไปในตำบลและหมู่บ้าน(ระดับท้องถิ่น)

การปรับเปลี่ยนลักษณะการสื่อสารดังกล่าวทำให้ศูนย์รวมการสื่อสารอยู่ที่ระดับจังหวัดอย่างเดียวปรับเปลี่ยนเป็น 2 ระดับคือ ระดับจังหวัด และระดับกลุ่มองค์กรเครือข่าย ซึ่งกระบวนการสื่อสารดังกล่าวทำให้ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไป 3 ลักษณะคือ คือ การไหลระหว่างจังหวัดและระดับท้องถิ่น ระดับท้องถิ่นด้วยตนเอง และระดับท้องถิ่นกับกลุ่มองค์กรทั่วไปที่อยู่ในระดับพื้นที่ (บทที่ 4 หน้า 49 ข้อ 6)

การจัดสมดุลย์เครือข่ายการสื่อสารระหว่างการทำงานระดับจังหวัดและการทำงานระดับพื้นที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ควรคำนึงถึงเช่นกัน เพราะทั้งสองระดับนี้จะเกื้อหนุนกันอยู่ โดยในระดับจังหวัดเป็นช่องทางให้องค์ความรู้การเกษตรไม่ใช่สารเคมีจากระดับชาติไหลเข้ามาสู่ในระดับท้องถิ่น ส่วนระดับท้องถิ่นเป็นหน่วยปฏิบัติจริงภายในพื้นที่ที่นำความรู้ไปใช้หรือสะท้อนผลการปฏิบัติออกมาให้เครือข่ายการทำงานระดับจังหวัดรับรู้

จากที่ผ่านมา การจัดความสมดุลย์ดังกล่าวของมูลนิธิฯยังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านยุค ปัญหาจึงมีให้เห็นพอสมควรเช่น ปัญหาผู้นำบางคนไม่มีการเคลื่อนไหวงานในระดับพื้นที่ หรือผู้นำบางคนมีปัญหาภายในครอบครัวที่มีสาเหตุมาจากการประชุมที่เกี่ยวข้องกับการลด/ เลิกการใช้สารเคมีมีบ่อยครั้งเกินไป

2. บทเรียนกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร

2.1 จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรที่ร่วมกับชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษ มี 6 กิจกรรมหลักคือ การจัดประชุม การอบรม การดูงาน หลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน ศูนย์กระจายกากน้ำตาล และเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ จากกิจกรรมทั้งหมดสามารถแยกได้ใหญ่ ๆ เป็นการทำงานใน 2 ด้านคือ

- **งานด้านความคิด** ประกอบด้วยกิจกรรมการจัดประชุม การอบรม และการดูงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พัฒนากระบวนการทัศนจากการพึ่งพาทภายนอกให้หันกลับมาพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองเป็นหลัก ซึ่งเนื้อหาเป็นการค้นหาจากเกษตรกรภายในจังหวัดด้วยตนเอง และการค้นหาความรู้จากภายนอกจังหวัด โดยเฉพาะความรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานที่มีชื่อเสียงในด้านการทำเกษตรที่พึ่งตนเอง และมีอิทธิพลทางความคิดอย่างมากต่อแนวคิดการทำงานในเรื่องนี้

- งานด้านการลงมือปฏิบัติ ประกอบด้วยกิจกรรม วปอ.ภาคประชาชน ศูนย์กระจายกากน้ำตาล และเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ กิจกรรมลักษณะนี้เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองการลงมือปฏิบัติการใช้สารเคมี ซึ่งมีพัฒนากิจกรรมตามสถานการณ์ของเกษตรกรที่เข้ามาในเครือข่ายชมรมฯ

บทเรียนที่ทีมวิจัยถอดออกมาได้ก็คือ มูลนิธิต้องทำกิจกรรมทั้งสองด้านให้สมดุลกันจึงจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สารเคมีได้ และกิจกรรมที่ต้องสอดคล้องกับคุณลักษณะของการเกษตร เช่น กลุ่มที่เริ่มใช้สารหมักชีวภาพเหมาะสำหรับชักชวนเข้ามาเป็นสมาชิกศูนย์กระจายกากน้ำตาล ส่วนเกษตรกรที่ทำนาปลอดสารพิษ กิจกรรมของเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ที่ทำเรื่องพันธุ์ข้าว น่าจะเหมาะสม

2.2 ความสำคัญของสื่อบุคคลในท้องถิ่น จากบทเรียนการสื่อสารของมูลนิธิในเรื่องชนิดการใช้สื่อพบว่า มูลนิธิและชมรมฯค่อนข้างให้ความสำคัญกับการใช้สื่อบุคคลในท้องถิ่นอย่างมาก เห็นได้จากการมีกระบวนการในการค้นหาสื่อบุคคลในท้องถิ่น การยกย่องให้เป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือเป็นวิทยากรในการทำเกษตรปลอดสารพิษ โดยสื่อบุคคลเหล่านี้เป็นหลักในการทำหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรปลอดสารพิษในงานของชมรมหรือมูลนิธิ และการเชิญให้หน่วยงานต่างๆในพื้นที่ เช่น ธนาการเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มาช่วยกันใช้สื่อบุคคล ผ่านการเผยแพร่และรวบรวมข้อมูล ผลจากการทำงานดังกล่าว ทำให้สื่อบุคคลมีลักษณะ “ยิ่งใช้ยิ่งออกมา ”

3. กลยุทธ์การสื่อสารที่แตกต่างระหว่างธุรกิจสารเคมีและการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากกรณีศึกษาตำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเล พบว่า ขั้นตอนการสื่อสารใหญ่ของการเกษตรจะมี 2 ช่วง คือ ช่วงการแนะนำให้รู้จัก และช่วงเกิดการใช้ต่อเนื่อง การสื่อสารของธุรกิจสารเคมีสามารถครอบคลุมการสื่อสารทั้ง 2 ช่วงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ครอบคลุมพื้นที่จนถึงระดับครอบครัวเกษตรกร มีกระบวนการสื่อสารอย่างเป็นขบวนการ และเชื่อมโยงเป็นข่ายธุรกิจสารเคมี

ส่วนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี พบว่าให้น้ำหนักไปที่ขั้นตอนการแนะนำให้รู้จักเป็นส่วนใหญ่ โดยมีคนภายนอกเป็นผู้จุดประกายความคิดและเป็นผู้ส่งสาร และพบปัญหาความไม่ต่อเนื่อง ไม่สม่ำเสมอตามมาเมื่อถึงขั้นตอนให้เกิดการใช้ต่อเนื่องซึ่งต้องใช้ความใกล้ชิดและความง่ายในการเข้าถึงข้อมูล ผลจากการวิเคราะห์กลับพบว่ามีแหล่งข้อมูลหรือกระบวนการสื่อสารรองรับสถานการณ์ในช่วงที่สองนี้น้อยมาก การสื่อสารจึงขาดประสิทธิภาพ ไม่เป็นขบวนการ และเป็นลักษณะการสื่อสารแบบเฉพาะกิจ ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นผลให้คนในตำบลท้ายน้ำแม้เมื่อรู้จักสารทดแทนสารเคมีแล้ว แต่กลับไม่มีการใช้ ดังแสดงข้อสรุปช่องทางการสื่อสารในแต่ละขั้นตอนการใช้ดังนี้ คือ

แนะนำให้อู้จัก		เกิดการใช้ที่ต่อเนื่อง	
การสื่อสารธุรกิจสารเคมี	การสื่อสารเกษตรไมใช้สารเคมี	การสื่อสารธุรกิจสารเคมี	การสื่อสารเกษตรไมใช้สารเคมี
ป้าย	เวทีประชุม	ร้านขายสารเคมี	เรียนหลัก IPM
เวทีประชุม /คอนเสิร์ต / ใต้ะจีน	วิทยุ	สื่อบุคคลในลักษณะการขายตรง	ตั้งกลุ่มระดับตำบล
ปากต่อปาก วิทยุ โทรทัศน์	จัดบรรยาย	การส่งเสริมลักษณะครบวงจร	
แปลงสาธิต	คูงาน อบรมสารหมัก	การส่งเสริมผ่านกลไก รทส	

เมื่อใช้กระบวนการสื่อสาร S – M – C – R เข้ามาทำการวิเคราะห์ ก็ยิ่งช่วยให้เห็นข้อจำกัดของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไมใช้สารเคมีมากยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับธุรกิจสารเคมี ดังแสดงในตาราง

ขั้นตอนการสื่อสาร	ธุรกิจเคมี	เกษตรไมใช้สารเคมี
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก <u>ครอบคลุมระดับตำบล</u> อำเภอ หมู่บ้าน ขยายผลเป็นอาชีพ <u>มีแรง</u> <u>จูงใจในเรื่องผลประโยชน์ มีทุนสูง ทำ</u> <u>สม่ำเสมอต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนน้อย <u>กระจุกอยู่ระดับจังหวัดและ</u> อำเภอ <u>เป็นองค์กรรัฐและองค์กร</u> สาธารณะประโยชน์ <u>ทำตามนโยบายหรือ</u> งบประมาณ <u>ทำเฉพาะกิจไม่ต่อเนื่อง</u>
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น หลัาร้ายตายเรียบ ใช้แล้ว รวย	<u>นามธรรม</u> เช่น สุขภาพดี ลดต้นทุน
ช่องทางและกลยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้อย่างต่อเนื่องใช้ช่อง ทางส่งเสริมที่หลากหลาย และมีช่องทาง <u>ติดต่อที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมการใช้อย่างไม่ต่อเนื่อง <u>ไม่มีช่อง</u> <u>ทางติดต่อที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร <u>สร้างเงื่อนไขให้</u> <u>เกิดการบอกต่อผู้อื่นและผู้มีระยะยาว</u> โดยมีรายได้เป็นสิ่งจูงใจ	มีการคัดเลือกผู้รับสารโดยใช้ความ <u>สมัคร</u> <u>ใจในการเข้าร่วม ไม่มีอะไรเป็นข้อผูกมัด</u>

4. แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากการศึกษาในบทที่ 4 และ 5 ได้พบข้อดีของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีเมื่อเปรียบเทียบกับธุรกิจสารเคมี ทีมคณะผู้วิจัยจึงได้วางกลยุทธ์ใหม่จากการสังเคราะห์ทั้งสองบทดังกล่าว เพื่อแก้ไขข้อดีของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยใช้กลยุทธ์การสร้างและพัฒนาความรู้ในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี และกระบวนการสร้างและพัฒนา กลุ่ม โดยมีรายละเอียดกระบวนการสื่อสารคือ

4.1) สื่อบุคคลที่เป็นผู้ส่งสาร

การให้ความสำคัญกับผู้ส่งสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่เป็นคนในท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมลด/เลิกการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ ซึ่งกระบวนการเสริมศักยภาพบุคลากรในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี แบ่งการทำงานได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ๆ คือ

- การค้นหาตัวจริงเสียงจริงที่ทำหรือสนใจเกษตรปลอดสารพิษในพื้นที่
- ฝึกอบรมยุทธในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ผ่านการทดลองปฏิบัติจริงในพื้นที่

และพัฒนาต่อยอดความรู้ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างคนที่สนใจด้วยกัน กระบวนการนี้จะช่วยทำให้เกิดความมั่นใจในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

- ฝึกอบรมยุทธการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ด้วยการวางแผนโดยเกษตรกรตัวจริงเสียงจริง ซึ่งผลการวางแผนที่ออกมาจะพบว่า สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เป็นจริงของพื้นที่ เช่น ใช้ร้านค้าเป็นจุดการเผยแพร่ความรู้ เผยแพร่ผ่านงานประเพณี วงสนทนาสภากาแฟในหมู่บ้าน กลุ่มเอาแรง ซึ่งหากเป็นการวางแผนจากคนภายนอกจะมองไม่เห็นช่องทางเหล่านี้ หลังจากวางแผนแล้วจึงลงมือปฏิบัติจริงแล้วใช้การประเมินผลร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติงานมาพัฒนางานและต่อยอดความมั่นใจให้กับผู้ปฏิบัติ การดำเนินงานช่วงนี้จะใช้กระบวนการกลุ่มเข้ามาช่วยเสริมศักยภาพผู้ส่งสารที่เป็นปัจเจกบุคคล

กระบวนการกลุ่มจะเข้ามามีบทบาทเสริมศักยภาพผู้ส่งสารใน 4 ลักษณะ คือ

- (1) ช่วยเสริมความมั่นใจ
- (2) ต่อยอดความรู้จากการมีเพื่อนที่มีแนวคิดเดียวกันแลกเปลี่ยนกัน
- (3) ส่งเสริมสภาพความชอบธรรมในสังคมในการทำหน้าที่ผู้ส่งสารในนามกลุ่ม
- (4) เปิดช่องทางการสื่อสารจากภายนอกให้ไหลเข้าสู่พื้นที่

คุณลักษณะสื่อบุคคลที่เหมาะสมเป็นผู้ส่งสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะแตกต่างไปจากที่คนทั่วไปรับรู้ คือ ไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลที่มีความสามารถพูดได้ดีในเวทีที่เป็นทางการ ไม่ต้องมีสถานะทางสังคมที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่กลายเป็น”คนแบบเดียวกับผู้รับสาร” (Homophily) เพื่อ

สร้างความรู้สึกไว้วางใจ (Trustworthiness) และมีความรู้จริงในการทำเกษตรจากการปฏิบัติจริง และพูดคุยได้ทั่วไปในสิ่งที่ทำอยู่ ซึ่งสิ่งที่คณะผู้วิจัยได้เสริมเข้าไปคือ “ ความน่าเชื่อถือ ” (Credibility) เช่น เป็นผู้ที่มีกลุ่ม/ชมรมสังกัด

4.2 เนื้อหาการสื่อสารเพื่อการเสริมศักยภาพ ในด้านเนื้อหา จากการวิจัยพบว่า มีการให้แนวคิดเรื่องการทำงานประกอบกับเทคนิคในการทำเกษตรปลอดสารพิษ ซึ่งแหล่งความรู้มีทั้งภายนอกชุมชน เช่น การดูงาน เอกสาร รายการวิทยุ และแหล่งความรู้ภายใน เช่นจากผู้รู้ในท้องถิ่น และการปฏิบัติจริงของเกษตรกร

การใช้เนื้อหาในการสื่อสารในโครงการพบว่า เมื่อผู้ส่งสารกลายเป็นบุคคลในท้องถิ่น เนื้อหาการสื่อสารจะเปลี่ยนไปตามลักษณะของผู้ส่งสาร ซึ่งในโครงการวิจัยไม่ได้คิดค้นเนื้อหาขึ้นมาใหม่ แต่เป็นลักษณะการนำเนื้อหาอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจริงมาสื่อสาร เช่นเนื้อหาเรื่องการลดต้นทุนครั้งต่อครั้ง อายุยืน เป็นต้น

ลักษณะเนื้อหาที่ส่งสารเป็นลักษณะเนื้อหาในด้านบวกที่ไม่พยายามสร้างความเป็นศัตรูกับเกษตรกร หากแต่ใช้กลยุทธ์การบอกถึงข้อดีของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

4.3 กลยุทธ์และช่องทางการสื่อสาร

- การสร้างโครงสร้างพื้นฐานช่องทางการสื่อสาร เช่นที่ทำการกลุ่ม การกำหนดวันประชุมที่แน่นอน การมีสื่อทีม ใบสมัครสมาชิก ช่องทางการสื่อสารในลักษณะนี้ ทำให้มีช่องทางการสื่อสารเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและแน่นอน ซึ่งจะมีผลให้ทิศทางทางไหลของข่าวสารเป็นไปทุกทิศทาง

- การกระจายบทบาทการสื่อสารไปตามแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน จากการวิจัยพบว่าสามารถทำให้ช่องทางการเข้าถึงเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีครอบคลุมพื้นที่มากขึ้น และช่องทางดังกล่าวเข้าไปหนุนเสริมความต้องการข้อมูลในขั้นตอนการใช้อย่างต่อเนื่อง ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กระบวนการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดผลการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ในโครงการวิจัยพบว่า การสื่อสารแบบสองทางและการให้แกนนำเกษตรกรได้มาวางแผนการขยายผลเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในกระบวนการสื่อสารที่นำมาซึ่งบทบาทการทำงานต่อเนื่องภายหลังการวางแผน

4.4 การเลือกใช้สื่อเฉพาะกิจ ในงานวิจัยพบว่าเลือกใช้สื่อเฉพาะกิจเป็นไปตามเป้าหมายของการสื่อสารในแต่ละขั้นตอน โดยมีการใช้สื่อเฉพาะกิจคือป้ายแปลงสาธิตที่เป็นสื่อที่ใช้สำหรับการดูผลที่เกิดขึ้นจริงของการเกษตรไม่ใช้สารเคมีและเสริมความเชื่อมั่นในการใช้สำหรับคนทั่วไป สื่อเอกสารเป็นสื่อที่ใช้ให้ข้อมูลสารหมักชีวภาพร่วมกับการปฏิบัติจริงร่วมกัน การแลกเปลี่ยนดูงานใช้เพื่อต่อยอดความรู้และเสริมความมั่นใจให้กับแกนนำเกษตรกร

4.5 ผู้รับสาร

การวิจัยครั้งนี้พบว่า ผู้รับสารจะปรับเปลี่ยนไปตามผู้ส่งสาร โดยพบว่าเมื่อผู้ส่งสารเป็นผู้ควบคุมและใช้หอกระจายข่าว ผู้รับสารจะเป็นคนทั่วไปในหมู่บ้าน เมื่อผู้ส่งสารเป็นเจ้าของร้านค้า ผู้รับสารจะเป็นลูกค้าในร้านค้า ซึ่งผู้รับสารจะมีความหลากหลายตามการเลือกใช้ช่องทางของผู้ส่งสาร

รายละเอียดการเสริมสร้างศักยภาพการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี เห็นได้ชัดเจนขึ้นเมื่อนำมาสรุปได้ดังตารางคือ

องค์ประกอบ การสื่อสาร	เกษตรเคมี	เกษตรไม่ใช้สารเคมี ก่อนการพัฒนาฯ	เกษตรไม่ใช้สารเคมีหลังการพัฒนาฯ
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก <u>ครอบคลุม</u> ทุกระดับ ขยายผลเป็น <u>อาชีพ</u> มีแรงจูงใจในเรื่อง <u>ผลประโยชน์</u> มีทุนสูง <u>ทำ</u> <u>สม่ำเสมอต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนน้อย <u>กระจุกอยู่ระดับ</u> จังหวัดและอำเภอ เป็นองค์กร <u>รัฐและองค์กรสาธารณะ</u> ประโยชน์ <u>ทำตามนโยบายหรือ</u> <u>งบประมาณ</u> <u>ทำเฉพาะกิจไม่ต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนมากขึ้น อยู่ในตำบลท้ายน้ำ <u>กระจาย 6</u> <u>หมู่บ้าน (ม. 1,2,3,4,6,7)</u> <u>องค์กรชาวบ้าน</u> <u>ทำด้วย</u> <u>ใจและหน้าที่</u> (กลุ่ม) <u>ทำต่อเนื่อง</u> (ใช้ดีแล้วบอกต่อ)
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น <u>หญ้าร้ายตาย</u> <u>เรียบ</u> <u>ใช้แล้วรวย</u>	<u>นามธรรม</u> เช่น <u>สุขภาพดี</u> <u>ลด</u> <u>ต้นทุน</u>	<u>เห็นภาพ</u> เช่น <u>ใบตุง</u> <u>ต้นแข็ง</u> <u>ดินหล่มขึ้น</u> <u>อายุยืน</u> <u>ลดต้นทุนครั้งต่อครั้ง</u> <u>ข้าวไม่ค่อยเป็นโรค</u>
ช่องทางและกล ยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้อย่าง <u>ต่อเนื่อง</u> ใช้ช่องทางส่ง <u>เสริมที่หลากหลาย</u> และมี <u>ช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด</u> <u>พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมการใช้ไม่ต่อเนื่อง <u>ไม่มีช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด</u> <u>พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมใช้อย่างต่อเนื่อง <u>มีช่องทางติดต่อที่</u> <u>ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u> (ในหมู่บ้านระบุผู้ <u>ประสานงานชัดเจน</u> ที่ทำการกลุ่มมีบุคคลากร <u>คอยให้คำปรึกษาและมีสารทดแทนสารเคมีของ</u> <u>กลุ่มจำหน่ายอยู่ตลอด</u>)
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร <u>สร้างเงื่อนไขให้เกิดการ</u> <u>บอกต่อผู้อื่นและผู้มี</u> <u>ระยะยาว</u> <u>โดยมีรายได้เป็น</u> <u>สิ่งจูงใจ</u>	มีการคัดเลือกผู้รับสารโดยใช้ <u>ความสมัครใจในการเข้าร่วม</u> <u>ไม่มีอะไรเป็นข้อผูกมัด</u>	มีการคัดเลือกผู้รับสาร <u>โดยสมัครใจ</u> และมีผล <u>ประโยชน์จูงใจ</u> (สารทดแทนสารเคมีราคาถูก <u>สิทธิกู้กองทุนน้ำมัน ฯลฯ</u>)

5. ข้อเสนอแนะ การขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

5.1 องค์กระบวนนโยบาย

สถานการณ์ปัจจุบันขบวนการส่งเสริมการใช้เกษตรเคมีมีเครือข่ายครอบคลุมและเข้าถึงเกษตรกร ดังนั้นจึงต้องมีการควบคุมการส่งเสริมดังกล่าวให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัด โดยเฉพาะขั้นตอนของการก่อให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง และในทางกลับกัน กระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมีจำนวนน้อยมาก ดังนั้นจึงควรมีมาตรการส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีและเกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง โดยเน้นหนักเป็นการเฉพาะในเรื่องการเพิ่มช่องทางในกระบวนการสื่อสารให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นข้อดีของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในปัจจุบัน

5.2 องค์กรภายนอกชุมชนที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมการเกษตรไม่ใช่สารเคมี ควรให้ความสำคัญ 2 ส่วนคือ

- การค้นหาและรวบรวมสื่อบุคคลในท้องถิ่นที่มีความรู้และกำลังทำเกษตรปลอดสารเคมีอยู่แล้ว เพื่อทำการสำรวจความรู้ของสื่อบุคคลเหล่านี้ว่ายังมีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างในการทำเกษตรปลอดสารพิษ บทบาทขององค์กรภายนอกคือเสริมความรู้ให้กับบุคคลเหล่านี้ผ่านช่องทางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากแต่ละคน จนมีความมั่นใจในการทำเกษตรไม่ใช่สารเคมี การแสวงหาสื่อบุคคลเหล่านี้ควรดำเนินการให้กระจายไปในพื้นที่ต่างๆเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่มากที่สุดเท่าที่จะค้นหาได้
- การสร้างหรือพัฒนากลุ่มเดิมในระดับหมู่บ้านหรือตำบลก่อนการขยายผล ควรมีการวางแผนการขยายผลไปตามความสามารถที่สื่อบุคคลเหล่านี้มีความชำนาญอยู่และสามารถเข้าไปใช้ในช่องทางดังกล่าวได้ บทบาทขององค์กรภายนอกจะเป็นเพียงเสริมในเรื่องสื่อเฉพาะกิจตามที่สื่อบุคคลเหล่านี้เห็นว่าน่าจะนำมาใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการขยายผล ปฏิบัติการการขยายผลควรเป็นไปตามแผนงานที่สื่อบุคคลเหล่านี้ได้ตั้งเอาไว้ โดยมีบทบาทขององค์กรภายนอกเป็นผู้คอยประเมินผลเป็นระยะ ๆ ตามกระบวนการของแต่ละกลุ่ม โดยอาจมีการสลับแลกเปลี่ยนวิทยากรกันบ้างในแต่ละพื้นที่
- จัดช่องทางการสื่อสารให้เกิดการพบปะกันระหว่างสื่อบุคคลในท้องถิ่นเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง โดยใช้พื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่จริงสำหรับการเรียนรู้ และเปิดให้เกิดการไหลเวียนของ ข้อมูลข่าวสารภายนอกตามที่สื่อบุคคลในท้องถิ่นเหล่านี้สนใจ บทบาทขององค์กรภายนอกคือการช่วยเผยแพร่และประชาสัมพันธ์สื่อบุคคลเหล่านี้ให้กลุ่มองค์กรต่างๆในสังคมที่สนใจการเกษตรไม่ใช่สารเคมีมาใช้ เพราะสื่อบุคคลเหล่านี้มีลักษณะ “ยังใช้ยังงอกงาม”

5.3 กลุ่มองค์กรชุมชนที่รวมตัวกันทำเกษตรไม่ใช่สารเคมี

กลุ่มองค์กรที่ทำหรือสนใจการเกษตรไม่ใช่สารเคมีอยู่ ควรพยายามค้นหาเพื่อนกลุ่ม/องค์กรที่มีแนวคิดเดียวกันมาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อต่อยอดความรู้และเชื่อมโยงปัจจัยการผลิตระหว่างกัน

บรรณานุกรม

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. 2543 . *สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เดวิทย์ แมทิวส์ (2540). *จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง*, แปลโดย จิตติวุฒิ เสนาคำ . กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

ทวีศักดิ์ นพเกษร (2541). *วิกฤตสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิทยากร* , กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

ปาริชาติ วลัยเสถียร(2543).*กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2544) . *เกษตรยั่งยืน วิธีการเกษตรแห่งอนาคต* , แปลและเรียบเรียง โดย วิฑูรย์ ปัญญากุล . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กรีนเนท

อีเอ็ม โรเจอร์ (2543). *ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมกับกระบวนการค้นเชิงทางเลือก* ,แปลโดย ปาริชาติ สถาปิตานนท์ : เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “มิติใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา” ณ ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ อ.บ้านบึง จ.ชลบุรี วันที่ 15 – 16 สิงหาคม 2546 โครงการการวิจัยชุดการสื่อสารเพื่อชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย